

**UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HISTORIJU**

POKRET OTPORA U SARAJEVU 1941 – 1945. GODINE

Završni magistarski rad

Mentor: Prof. dr. Husnija Kamberović

Student: Dražen Janko, BA

**Sarajevo
Prosinac, 2019**

Uvod.....	5
1. Komunistička i postkomunistička historiografija o pokretu otpora u Sarajevu.....	11
2. Sarajevo u doba osnivanja Nezavisne Države Hrvatske	14
2.1. Župa Vrhbosna	18
2.1.1. Ustaška nadzorna služba	20
2.2. Ugnjetavanje Židova i Srba na početku vlasti NDH	21
2.3. Pokret za ujedinjenje četnika	23
2.4. Početak pokreta otpora	25
2.4.1. Uloga sela i grada u partizanskom pokretu otpora.....	27
2.4.2. Uloga veza u odnosu sela i grada.....	29
2.5. Za partizane nema dvojbe na čiju stranu stati.....	30
3. Rad Komunističke partije Jugoslavije.....	32
3.1. Partijska organizacija i Mjesni komitet	32
3.2. Politički i agitaciono-propagandni rad	34
3.3. SKOJ i omladina.....	35
3.4. Obavljanje kurirskih zadataka i prebacivanje ljudi u partizanske odrede	37
3.5. Stalni zadatak partijske organizacije	37
3.6. Obavještajna služba	38
4. Druga godina Nezavisne Države Hrvatske u Sarajevu	39
4.1. Konsolidiranje partizanskog pokreta krajem 1942. godine	40
4.1.1. Ilegalni NOP u Sarajevu	41
4.1.2. Ustaška infiltracija u NOP	42
4.2. Omladina i žene u prekretnici rata.....	43
4.3. Pokušaj ostvarenja muslimanskih ideja.....	45
4.4. Prvo zasjedanje AVOJ-a.....	46
5. Godina 1943. donosi preokrete u Drugom svjetskom ratu.....	47
5.1. Partizanski pokret uzima maha u 1943. godini.....	50
5.2. Korespondencija četničkog pokreta u Sarajevu, nisu više Talijani sad su Nijemci	53
5.3. Drugo zasjedanje AVNOJ-a	54
5.4. Život u Sarajevu sredinom rata.....	55
6. Godina problema za NDH – 1944.....	57
6.2. Memorandum Nikoli Mandiću	61
6.3. Sarajevo u drugoj polovini 1944. godine.....	62

7. Stanje u Sarajevu pred oslobađanje od okupatora.....	66
7.1. Sarajevo za vrijeme Vjekoslava Maksa Luburića	67
7.2. Oslobađanje Sarajeva	70
7.2.1. Čovjek o kojem se toliko pričalo i još se priča – Vladimir Perić Valter.....	74
Zaključak.....	77
Biografija.....	82
Bibliografija	83

Posvećeno pokojnom djedu Branislavu Janku

Ljubitelju Tita i partizana

Uvod

„*Sie wissen wer Walter ist?! Sagen Sie mir sofort seinen Namen! - Ich werde ihn Ihnen zeigen (...) Sehen Sie diese Stadt? Das ist Walter!*“ Ovo nije besplatna promidžba i reklama njemačkog jezika, ako ste na to pomislili, iako je potražnja za radnom snagom u Njemačkoj sve veća, ovdje ćemo govoriti o kontekstu povijesnih činjenica. Da ne zaboravimo na rečenice od maločas. Za generacije koje nisu učile njemački, i koje uopće ništa ne razumiju od njemačkog jezika, siguran sam da će ove riječi znati prevest, ali dobro lakše je na gotovo ih pročitati. „*Znate tko je Valter?! Recite mi odmah njegovo ime! Pokazat ću Vam ga... Vidite li ovaj grad? To je Valter*“. Mislim da i za one koji nisu na prvu razumjeli o čemu je riječ, sad razumiju. To su rečenice iz nama dobro znanog filma „*Valter brani Sarajevo*“ iz 1974. godine. Ulogu Valtera tada je tumačio Velimir Bata Živojinović, a procjenjuje se da je film gledalo oko milijardu i po gledatelja. No mi ovdje nećemo govoriti o sedmoj umjetnosti, već kroz film osvrnut ćemo se na prošlost koju kazani film predstavlja. Znam da je film mnogo zanimljiviji od povijesnih činjenica, no i povijest ako se prikaže kroz aspekt umjetnosti, uz naravno točne objektivne činjenice, može izgledati kao da gledamo film. Stoga počnimo sa gledanjem, ali i čitanjem završnog diplomskog rada koji nosi naslov *Pokret otpora u Sarajevu 1941 – 1945 godine*.

Drugi svjetski rat ogleda se u različitim shvaćanjima dešavanja u periodu 1941 – 1945. godine koja su se vremenom interpretirala, zavisno od političke volje, na način kako su u tom trenutku odgovarale vladajućem sistemu ili partiji. Na početku možemo istaći da revizionistička slika Drugog svjetskog rata u historiografiji Bosne i Hercegovine nije otišla toliko daleko kao u susjednim historiografijama; Hrvatske, Srbije, Slovenije. Pri samom spomenu bosanskohercegovačke historiografije javlja se pomisao o tri različita, ponekad i sasvim dijametralna, pogleda na povijest: bošnjački, srpski i hrvatski. Iz toga nadalje slijedi teza da postoje tri historiografije. Takvi različiti stavovi svakako su bili uslovljeni složenim bosanskohercegovačkim društvom koji svaki od njih ima posebnu percepciju prošlosti, što je svakako pogrešan put kojim se pokušava ili se pak već ide. Kompleksna bosanskohercegovačka historiografija ogleda se u različitim viđenjima ratnih događaja i karaktera samog rata. Različita tri pogleda na historiografiju prožeta su kroz sljedeće percepcije. Obično se tvrdi da Hrvati nemaju pozitivan stav prema partizanskoj pobjedi u ratu, te da prenaglašavaju stradanje hrvatskog naroda na početku rata. Unutar srpskog korpusa postoje različite percepcije događaja iz Drugog svjetskog rata, kako u Srbiji, tako i među Srbima u Bosni i Hercegovini: dok jedni promoviraju partizansko viđenje rata, druga grupacija daje prednost četničkom pokretu. Bošnjaci su također podijeljeni: jedni promoviraju

partizansko viđenje rata i tezu da je partizanska pobjeda, dok drugi tvrde da partizani nisu ništa drugo doli četnici konvertiti.¹ Preformulisati na ovaj način: različiti stavovi i percepcija prošlosti u Bosni i Hercegovini utječu na samo poimanje pokreta otpora i njegove pobjede u Drugom svjetskom ratu koji je za neke oslobođenje, a za neke ponovna okupacija. Zbog takvih različitih viđenja problemski sadržaj koji obrađujemo ima smisla kroz završni diplomski rad.

Rad je koncipiran tako što je podijeljen na sedam glavnih naslova i značajnog broja podnaslova unutar njih. Povijesna istraživanja neophodan su dio svakog završnog magistarskog rada, a posebno onog koji se odnosi na povijes Drugog svjetskog rata. Prilikom izrade ovog rada korišteno je više znanstvenih metoda, a to su: kronološka, tematska, komparativna, vanjska i unutrašnja kritika izvora, te kvantitativna, kvalitativna. Rad je podijeljen u nekoliko tematskih cjelina u okviru kojih je kombinacijom različitih znanstvenih metoda objašnjen povijesni proces. Kronološka i tematska metoda korištene su u objašnjavanju i jasnijem pregledu Nezavisne Države Hrvatske i Pokreta otpora koji je postepeno napredovao iz godine u godinu. Komparativnom metodom nastojale su se analizirati vjerodostojnosti određenih pisanih neobjavljenih dokumenata Ustaške nadzorne službe kako bi se stvorila što jasnija slika o povijesnom procesu. Također, u radu je moguće pratiti različita znanstvena mišljenja i stavove autora koji su pisali o istim događajima u komunističkom i postkomunističkom periodu što je uključivalo korištenje komparativne metode.

Završni diplomski rad nosi naslov Pokret otpora stoga treba neto reći i o tome. **Pokret otpora** se kao pojam koristi prvenstveno za oblike otpora koji se pojavljuju tijekom Drugoga svjetskog rata na područjima pod upravom Trećega Reicha i fašističke Italije, te njihovih saveznika. Oblici otpora uključivali su različite oblike ilegalnog djelovanja. Ovisno o snazi pokreta i uvjetima, razvijaju se razni oblici djelovanja: pasivni otpor; prikupljanje obavještajnih podataka koji mogu biti od koristi Saveznicima; spašavanje ugroženih Židova i politički progonjenih; prikupljanje oružja; organizacija sabotaža i atentata. Također su redovno uspostavljali i održavali kontakt sa članicama antifašističke koalicije. Slali su im obavještajne podatke, primali pomoć i koordinirali akcije, posebno u završnim fazama rata, kada su savezničke vojske pripremale oslobađanje njihove zemlje. Na području Jugoslavije, 1941. godine stvaraju se dva pokreta otpora: rojalistički četnici na čelu

---

¹ Husnija Kamberović, „Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu - preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam, ur: Milo Petrović *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam (zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata na prostoru Jugoslavije*, Udruženje “Španski borci 1936-1939” : Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014., 175 – 181.

s Dražom Mihailovićem, i komunistički na čelu s Josipom Brozom Titom. Četnički pokret, međutim, već nakon nekoliko mjeseci gubi karakteristike pokreta otpora i prihvaća otvorenu ili potajnu suradnju s okupatorom i kvislinškim režimima u NDH, Srbiji te Crnoj Gori. Jedino u Jugoslaviji stvoren je pokret tako snažan, da je oslobodio svoju zemlju bez značajne intervencije stranih trupa, što ovaj pokret otpora izdvaja od drugih. Njegova važnost i uloga su ključni za formiranje kasnijih republika neposredno poslije Prvog i Drugog AVNOJ-a. Stoga nije slučajno našao svoje mjesto u obradi i prezentaciju u Završnom magistarskom radu.

Završni magistarski rad ima i svoje metodološke aspekte koji se treba pridržavati ali i objasniti na koji su način izvedeni. Završni master rad pod nazivom *Pokret otpora u Sarajevu 1941 – 1945.* nije dat strogo kronološki, onako kako su pojedine instance nastajale, već kroz najvažnije promjene do kojih je dolazilo zbog potreba ustaške države ili zajedničkih njemačko-ustaških potreba u uslovima borbe protiv ustanka i narodnooslobodilačkog pokreta. Osnovni akcent je dat na prikaz političkih vlasti, tj. strukturu ustaškog pokreta na nivou Velike župe, grada i kotara Sarajevo, kao i razvoj oružanih snaga NDH. Rad je podijeljen u sedam, ne tako malih, cjelina koje kronološki prate početka postojanja NDH, 10. travnja 1941. godine pa do oslobođenja Sarajeva 6. travnja 1945. godine, prožete strukturalnim sadržajem i rastom Pokreta otpora u Sarajevu. Rad je koncipiran tako, da u prvom poglavlju *Komunistička i postkomunistička historiografija o Pokretu otpora u Sarajevu* predstavi i opiše komunistički i postkomunistički dijaloški kontekst pisanja o Pokretu otpora koji prati historiografske tekstove početkom od početka 1970- ih godina XX stoljeća do danas. Na tom mjestu prepoznat i izdvojit će se radovi koji su uvelike utjecali na javno mijenje. Rekonstrukcijom sadržaja sa povijesnim činjenicama pokušat će se ne revizionistički prikazati povijest sva tri naroda naroda Bosne i Hercegovine.

Već u drugom poglavlju *Sarajevo u doba osnivanja Nezavisne Države Hrvatske* počet će se sa povijesnim sadržajem od 1941. godine, odnosno kako su Sarajlije prihvatile „novu“ vlast i na koji su način postali dio iste. U istom poglavlju predstavljena su i dva potpoglavlja *Župa Vrhbosna* i *Ustaška nadzorna služba*. U njima su temeljito opisani stukturalni sadržaji vlasti NDH u Sarajevu, prožeti kroz izvršnu, zakonodavnu i sudsku vlast. Ustaška nadzorna služba kao zasebna cjelina je našla svoje mjesto u radu radi niza neobjavljenih dokumenata koji se prostiru kroz čitav Završni magistarski rad, a ključni su za približavanje postojećeg sadržaja sa stvarnošću. Njena uloga od formirana 1941. pa do ukiranja 1943. godine prati kontinuitet rada NDH kroz policijsko – pratilačko – prislušne faktore u čijem se procesu KPJ, najviše namučio da očuva jedinstvo Pokreta otpora i svjesnost naroda za što se bore. U

drugom dijelu nalazi se i naslov o *Ugnjetavanje Židova i Srba na početku NDH* koji temeljno opisuje postupanje ustaške vlasti prema „drugim“, tko su oni zapravo bili, na koji način su postupali sa njima, te što su oni značili za NDH u Sarajevu. U trećem dijelu govoriti ćemo o *Pokretu za ujedinjenje četnika*, odnosno postupanje prema ustaškom pokretu, naspram ravnogorskog pokreta. Također te 1941. godine prisutan je i partizanski pokret o kojem se govori u dijelu pod naslovom *Početak pokreta otpora*, kroz dijelove *Uloga sela i grada u partizanskom pokretu otpora* te *Uloga veza u odnosu sela i grada* čiji dijelovi donose informacije o konsolidiranju partizana u početnim godinama NDH te njihovoj borbi za spremnost mukotrpnog ugnjetavanog rada. Kao zaseban dio posljednje poglavlja prve cjeline ističe se naslov *Za partizane nema dvojbe na čijoj su strani* koji donosi podatke o početku otpora tuđinskoj vlasti.

Treće poglavlje ne prati kronološki metodološki aspekt rada već je ono posvećeno striktno *Radu Komunističke partije Jugoslavije*. Dijelovi za ključno formiranje posebnih obavještajnih jedinica, strukture i organizacije rada, pridobijanje omladije pa i stalnog terenskog rada kroz prizmu borbe prožeti su u ovom poglavlju. Pa tako *Partijska organizacija i Mjesni komitet*, *Politički i agitaciono-propagandni rad*, *SKOJ i omladina*, *Obavljane kurirskih zadataka i prebacivanje ljudi u partizanske odrede*, *Stalni zadatak partijske organizacije* te *Obavještajna služba* su dijelovi oboga poglavlja koji sami po sebi objašnjavaju problemski sadržaj koji se obrađuje.

Druga godina Nezavisne Države Hrvatske naslov je četvrtog poglavlja u kojem govorimo o produktivnijoj vlasti ustaškog i četnika pokreta. U četvrtom poglavlju dotaknut ćemo se *Konsolidiranja partizanskog pokreta krajem 1942. godine*, koji je svoje poslove obogatio kroz zasebne dijelove *Ilegalnog NOP-a u Sarajevu* ali i poteškoće sa *Ustaškom infiltracijom u NOP-u*. *Omladina u žene u prekretni rata* neizostavni su dijelovi uspjeha KPJ u Sarajevu koji su svojim požrtvovanim radom doprinijeli dragocjenom uspjehu i oslobađanju od okupatora. U istom poglavlju značajno je ali izdvojen segment *Pokušaj ostvarenja muslimanske ideje* kao jedne od okosnica tj. prvo kao ideje odvajanja i separiranja od NDH, te drugo približavanje vremenom NOP-u koji je svoje korijenje pronašao u muslimanskoj nedoumici. *Prvo zasjedanje AVNOJ-a* kojim završava 1942. godina je posljedni dio ovoga poglavlja koji je okosnica svih kasnijih dogovora NOP-a. *Zasjedanje AVNOJ - a* predstavlja najvažniji događaj 1942. godine i označava važan momenat za partizanski pokret i narode koji se nalaze u njemu.

Treća godina je po povijesnom sadržaju i obimu jeste prekretnica kako događaja u Europi pa tako i u Jugoslaviji. U rujnu mjesecu 1943. Italija proglašava kapitulaciju čime se

kvislinške jedinice, odnosno ponajviše ravnogorski pokret okeće Nijemcima kao suradnicima, potom Rusija dobiva bitku u Staljingradu čiji su se odijeci pobjede uveliko pročuli kod partizana, čiji su elan i snaga porasli. S druge strane ustaški pokret ima sve većih problema što je vidljivo u nebrojeno mnogo građe koja je zabilježila UNS-a u Sarajevu. Zbog toga ime sljedećeg poglavlja nosi *Godina 1943. donosi preokret u Drugom svjetskom ratu*, sa potpoglavljima u kojim se ističe važnost i odlučujući momenti partizanskog pokreta. To su *Partizanski pokret uzima maha u 1943. godini*, koji nagovještava pobjedu pokreta otpora u samom naslovu i čitatelja drži prikovanim za „stolicu“. Pored partizana, četnici i dalje djeluju u okolini Sarajevu, te četvrto poglavlje nosi naslov *Korespondencija četničkog pokreta u Sarajevu, nisu više Talijani sad su Nijemci*, u kojem se govori o kapitulaciji Italije u rujnu 1943. To nije pokolebalo četnike koji ubrzo pronalaze saveznike u Nijemcima. Ponovno pred kraj godine partizani i KPJ donose i rješavaju ključna pitanja u životu kroz *Drugo zasjedanje AVNOJ-a*. Posljedni dio ovog poglavlja jeste *Život u Sarajevu sredinom rata* koji donosi podatke i informacije običnoga čovjeka u glavnom gradu BiH čiji su životni uvjeti egzistencije na minimumu.

Po sadržaju najmanje poglavlje ali po pojedinim informacijama koji su pronađeni u izvornoj građi mogu biti veoma zanimljivi za čitatelja. Četvrta godina sukoba donosi akutne probleme politike i održavanja vlasti u NDH sa naslovom *Godine problema za NDH – 1944.*, čije razmatranje u dijelovima donekle i oslikavaju događaje NDH u Bosni i Hercegovini u kojem jedan od zanimljivih događaja oslikava Dražu Mihailovića koji traži pomoć od zagrebačkog nadbiskupa Alojza Stepinca u borbi protiv komunista. S druge strane naslov *Memorandum Nikoli Mandiću* u kojem muslimani još jednom traže da se izuzmu iz NDH i daju protektorat Hitlerovoj Njemačkoj, svakako oslukava želju i ustrajnos bosanskih muslimana na odcjepljene od NDH iz više razloga koji su vidljivi u istom poglavlju. Posljednji dio za 1944. godinu nosi naslov *Sarajevo u drugoj polovini 1944. godine*.

Posljednje poglavlje, nosi u sebi najviše izraženih emocija pomiješanih tuge i sreće. *Stanje u Sarajevu pred oslobođenje od okupatora* nosi naslov cjeline, koja u svom sadržaju ima dijelove *Sarajevo za vrijeme Vjekoslava Maksa Luburića*, u kojem se ističe pokolj istog koji je obilježio period od 18. veljače do 5. travnja. S druge strane najradosniji događaj za Sarajlije je svakako *Oslobođenje Sarajeva* koji je ujedno i naslov za to poglavlje. Kraj čitavog rada završava sa osobom koja je zauzela i nekoliko redaka na samom početku uvoda, ali ništa manje nije ni zaslužila. Svakako je riječ o Vladimiru Periću Valteru čiji su opisi njegova života ispisani u posljednjem potpoglavlju *Čovjek o kojem se toliko pričalo i još se priča – Vladimir Perić Valter*.

Autorska djela korištena za nastanak ovog završnog diplomskog rada i bez kojih on svakako ne bi izgledao ovako kako sad izgleda jesu *Sarajevo u revoluciji*, četverotomna knjiga pisana od 1976. do 1982. čiji je sadržaj obilato prisutan u svakom segmentu problemskog sadržaja koje master rad detektira. Djelo je pisano u komunističkom periodu i ono kao takvo treba poslužiti za pregledni period NDH sa činjenicama koje nisu ispolitizirane sistemom u kojem je djelo stvoreno. Druga dva djela koja ističem, postkomunističkog su perioda, autora stranih državljana koji ovaj prostor gledaju operisano od svake subjektivne prisnosti za bilo koji događaj. To su svakako djela Roberta J. Donija, *Sarajevo. Biografija grada*, objavljeno 2006. u Sarajevu u izdanju Instituta za istoriju, i najnovije djelo na našem jeziku od autora Marka Attile Hoare, *Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom ratu* objavljeno u Zenici 2019. godine. Ostali autori i njihovi radovi nisu detaljnije navedeni jer se već u prvom poglavlju Završnog magistarskog rada dotiče literatura koja je nastajala u komunističkom i postkomunističkom periodu, a sastavni je dio ovoga rada koji je ujedno i kompilacija određenih sadržaja iz različitih perioda uz kritično mišljenje na sve što je napisano. Završni magistarski rad obogaćen je iskustvom ljetne škole na Fruškoj Gori pod projektom *Ko je prvi počeo - Istoričari protiv revizionizma* koji se održao od 31. kolovoza do 5. rujna 2019. u kojem su studenti iz zemalja bivše Jugoslavije kroz referate izlagali teme u okviru Drugoga svjetskoga rata, prožete otklanjanjem revizionističkih slika postkomunističke Jugoslavije i na taj način donijeli novo svjetlo pojedinim događajima iz prošlosti.

Cilj ovog rada je prikazati Pokret otpora u Bosni i Hercegovini i Sarajevu u periodu Nezavisne Države Hrvatske na osnovu povijesnih dokumenata, neobjavljene građe Ustaške nadzorne službe i literature vezane za ovu temu. Treba istaći da cilj rada nije samo puko nabranje opće poznatih činjenica i povijesnih procesa koji su vezani obično za pokret otpora, partizane i NOB te njigovu borbu protiv okupatora, već Završni magistarski rad predstavlja ideje, motive, snagu istih da se odupru Silama osovine koji su prostor BiH stavili pod nacističku čizmu. U radu će biti prikazana različita povijena gledišta, revizija i kritički osvrt na literaturu i odnose prema pokreta otpora u Sarajevu. Ukoliko želimo razumjeti period Drugog svjetskog rata i društvenih transformacija koje su se dešavale u Bosni i Hercegovini tokom 40-ih godina XX st., neophodno je imati drugačiji pristup u odnosu na većinu povijesti Bosne i Hercegovine. Stoga, rad koji ćemo prikazati fokusirat će se na institucije društva; društvo, religiju, kulturu i identitet u samo jednom gradu – Sarajevu. Na spomenuti način sagledavanja komunističkog i postomunističkog perioda uvidjet ćemo širu sliku diskursa u rekonstrukciji perioda Drugog svjetskog rata na prostoru BiH.

1. Komunistička i postkomunistička historiografija o pokretu otpora u Sarajevu

Većina literature koja je pisana o Drugom svjetskom ratu, ali i ona koja se još uvijek negdje piše, svoj fokus temelji na pitanju tko je surađivao sa neprijateljem, a tko je pružao otpor. Ovo su kategorije ili kutovi sagledavanja povijesnih baština kroz historiografska gledišta povjesničara koji žele povijest prikazati crno-bijelu. Uzet ćemo primjer jednog sarajevskog gradonačelnika, Mustafe Softića, koji je bio na čelu uprave od 1942. do 1944. godine.² Netko bi mogao reći da je Softić bio suradnik okupatora zbog same prirode svoje pozicije. Ali opet, 1941. godine Softić je potpisao rezoluciju muslimana, koja je pozivala iste da podrže toleranciju i mir; rezoluciju koja se suprotstavljala ustašama.³ Također je tužio državnu riznicu zbog starih dugova gradu i potajno radio na potkopavanju ideološkog i rasnog programa režima. Da stvar bude još gora za gradonačelnika Sarajeva, Softić i nekoliko njegovih drugova potpisali su i poslali pismo Adolfu Hitleru u kome su tražili od Nijemaca uspostavljanje njemačkog protektorata u BiH. Softić je tražio uspostavu nacističkog protektorata, osobno je inzistirao na vraćanje Srba u lokalni politički život postavivši srpskog dogradonačelnika i pet srpskih predstavnika u Gradsku općinu, u prosincu 1942. godine.⁴

Ovakva nekonzistencija nam otežava pronalazak izravnog odgovora na određeno pitanje: kako definirati tko je bio kolaboracionist, a tko je pružao otpor na teritorijima i pod ustaškom i pod njemačkom vlasti, što je poznato i kao preslika izjava crno-bijelo. Pitanje koje se zatim neposredno nameće jeste: „*Je li moguće bilo surađivati s Nijemcima, a u isto vrijeme pružati otpor ustašama?*“ Ovo je jedno od pitanja koje zasigurno sažima i razdire teme o Drugom svjetskom ratu i vlasti NDH u Bosni i Hercegovini. Dokazuje da se slika o razdoblju rata 1941 – 1945. ne može interpretirati jednostavno, kako obično narod nastoji sagledavati mnoge stvari.

Vratimo se na stajališta historiografije. Tradicionalna historiografija jugoslavensku revoluciju predstavlja kao vojnu pobjedu jedne strane u građanskom ratu, ali ustvari ona je bila mnogo kompleksnija. Starija historiografija, točnije ona iz perioda 70-ih i 80-ih godina, zasigurno zauzima stav opravdanja, ali i jedinog pravog i mogućeg tumačenja povijesnih

---

2 Emily Greble-Balić, Preispitivanje historije i historiografije Jugoslavije tokom Drugog svjetskog rata: slučaj Sarajeva, *Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije*, Katz Vera (ur.), Sarajevo 2007: Zbornik radova, 166.

3 Da bi vidjeli potpise ove čuvene peticije, vidi: Istorijski arhiv Sarajevo (dalje: IAS), *Ostavština Fehima Spahe*, kutija 3, dokument 759, 12. rujna 1941.

4 Emily Greble-Balić, Preispitivanje historije i historiografije Jugoslavije tokom Drugog svjetskog rata: slučaj Sarajeva, 167.

dogadaja. Historiografija iz doba komunizma, kada je u pitanju otpor okupaciji i fašizmu, vezana je za Komunističku partiju, koja je pri tome svoj naglasak stavljala na učešće svih u pokretu otpora (Srba, Hrvata i Muslimana). Knjiga *Sarajevo u revoluciji*⁵, jednostavno opisuje stavove jednih i drugih strana, dok svoju stranu ističe kao jedinu, pravu, legitimnu i pobjedonosnu. No već 70-tih godina povjesničar Hurem je svojim djelom *Kriza NOP-a u Bosni i Hercegovini* svojevremeno odstupio od uobičajenog načina prikazivanja događaja, nakon čega je uslijedila lavina kritika i napada. Osnova tih kritika nije bila u okvirima historiografije, već u tadašnjoj društveno-političkoj podobnosti u kojoj nije bilo mjesta za kritičke tonove usmjerene ka NOP-u. Hurem je istupio protiv nametnute standardizacije pa se tek sad može vidjeti značaj njegovog djela. On je jasno ukazao da ustanak nije u potpunosti pokrenut i kontroliran od strane KPJ; da nacionalna zastupljenost nije bila ravnomjerna, jer to ni demografske karakteristike niti zastupljenost određenih ideja među pojedinim narodima nisu omogućavali; da je netrpeljivost ustanika srpske nacionalnosti prema muslimanima i Hrvatima bila izražena; da je ustanak imao višestruki karakter. Njegova knjiga je bila prva koja je ozbiljno preispitivala dotad dominirajuće teze o drugom svjetskom ratu. Tokom 80-ih godina u Bosni i Hercegovini se često pisalo o stradanjima i genocidnom ratu, ali ozbiljnijih radova nije bilo. Početkom 90-ih je objavljen niz tekstova o muslimanskim milicijama, ratnim stradanjima pri čemu je akcent stavljen na žrtve vlastite nacije u ratu. Tokom 1992 – 1995. u Bosni i Hercegovini je objavljeno niz radova, pa i knjiga, o Drugom svjetskom ratu. Riječ je o djelima različite vrijednosti. Knjiga koja se ističe svakako je *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*. U toj knjizi posebno je pažnja posvećena pokušajima ostvarenja bosanske autonomije i u tome je kontekstu analiziran Memorandum što ga je 1. studenog 1942. godine grupa muslimanskih političara uputila Adolfu Hitleru.⁶ Nekoliko monografija o partizanima, objavljeno je u Bosni i Hercegovini tokom i nakon komunističke ere. Problem je u tome što je većina njih pisana u titoističkim propagandama, uvijek ističući središnji značaj Komunističke partije Jugoslavije kao kreativne snage Narodnooslobodilačke borbe. Članak Muhidina Pelesića *Sarajevo u Drugom svjetskom ratu – Život u gradu od aprila 1941. do aprila 1945. godine* objavljeno u poslijeratnom periodu, sa druge strane, uopće ne govori o partizanskom pokretu otpora, nego da se otpor svodio na pojave muslimanskih rezolucija. Pelesić u tim rezolucijama vidi “opozicijsko raspoloženje

---

⁵ Grupa autora: *Sarajevo u revoluciji*, Revolucionarni radničku pokret 1937 – 1941., Knjiga I, Sarajevo 1976; Komunistička partija Jugoslavije u pripremama i organizaciji ustanka, Knjiga II, Sarajevo 1977; Uspjesi i prevazilaženje poteškoća u razvoju NOP-a (oktobar 1941 – novembar 1943.), Knjiga III, Sarajevo 1979; U borbi do punog oslobođenja (novembar 1943 – april 1945.), Knjiga IV, Sarajevo 1981.

⁶ Milo Petrović, *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata na prostoru Jugoslavije*, 175 – 181.

među bošnjačkim stanovništvom” Sarajeva,⁷ te posve prešućuje djelovanje komunističkog otpora u gradu. Pelesić također, govori o “partizanskom ulasku” u Sarajevo u travnju 1945. godine, a ne oslobođenju – kako se inače pisalo čitavo vrijeme socijalističke historiografije.⁸ Taj Pelesićev pristup je na tragu revizionističke historiografije koja pokušava ne samo marginalizirati komunistički pokret otpora, nego i tražiti pokrete otpora tamo gdje je vrlo upitno koliko je postojao među potpisnicima muslimanskih rezolucija. Naime, mnogi od tih potpisnika su kasnije surađivali sa režimom, o čemu piše i Nada Kisić Kolanović u svojoj knjizi *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941 – 1945*.⁹ Studija objavljena 1998. godine, pod naslovom *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*¹⁰, koju je napisao pripadnik samih partizana, titoistički povjesničar revolucije, profesor Enver Redžić, u određenoj je mjeri novina. Enver Redžić pokušava prikazati rat raščišćavanjem sa titoističkim modelom, po kojem je Drugi svjetski rat u Bosni i Hercegovini bio borba partizana pod vodstvom komunista na jednoj strani i svih ostalih na drugoj strani. Redžić prikazuje rat u kojem su partizani bili tek jedna od strana u sukobu pet različitih formacija (koje su uz partizane činile okupatorske Sile osovine, ustaše, četnici i muslimanski autonomaši). Ova studija predstavlja sintezu koja je imala zadatak da opiše položaj Bosne i Hercegovine u Drugom svjetskom ratu, a samim tim i da ponudi potrebna tumačenja perioda 1941 – 1945. No ipak, u nekoj mjeri Enver Redžić ostaje u okviru komunističke sheme. Autor knjige *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu* nalazi se između dva svjetionika istine, koji svijetli onako kako autor u momentu pokušava da osvijetli cijelo kopno ne donoseći pri tom preveliki sjaj u unutrašnjost.

Knjige pisane na stranim jezicima u postkomunističkom periodu sagledavaju period komunizma ne tako jednostavnim za uzimanje povijesnih (jednoličnih) stavova. Noviji autori poput Emily Greble-Balić, *Preispitivanje historije i historiografije Jugoslavije tokom Drugog svjetskog rata: slučaj Sarajeva* i Roberta J. Donia *Sarajevo. Biografija grada*¹¹, kompleksnije i slojevitije opisuju početke pokreta otpora u Bosni i Hercegovini, pa tako i u Sarajevu. Postkomunistički autori navode kako je građanski rat bio autentična revolucija svakodnevnog aktivizma, infiltracije i dezerterstva.¹²

---

⁷ Muhidin Pelesić, *Sarajevo u Drugom svjetskom ratu - Život u Gradu od aprila 1941. do aprila 1945*, u: Prilozi Instituta za historiju Sarajevo, Sarajevo 1997., 373.

⁸ Muhidin Pelesić, *Sarajevo u Drugom svjetskom ratu - Život u Gradu od aprila 1941. do aprila 1945.*, 373.

⁹ Nada Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941 – 1945.*, Školska knjiga, Hrvatski institute za povijest, Zagreb, 2009., 418 – 420.

¹⁰ Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, OKO, Sarajevo, 1998.

¹¹ Donia, Robert J., *Sarajevo. Biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.

¹² Marko Attila Hoare, *Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom rat*, Vrijeme, Zenica, 2019., 18.

2. Sarajevo u doba osnivanja Nezavisne Države Hrvatske

Polovinom ožujka 1941. godine Hitler se već pripremao za napad na SSSR, čime je naskoro uslijedilo i uvlačenje Kraljevine Jugoslavije u Trojni pakt 25. ožujka 1941. No razvoj situacije već 27. ožujka dovodi do zaokreta u njemačkoj politici na jugoistoku Europe. Martovski događaji, državni udar i provala narodnog nezadovoljstva, sa jakim antifašističkim nabojem, ugrozili su njemačke planove na istok.

Komunisti Jugoslavije, a naročito omladina, izražavaju svoje opredjeljenje da brane zemlju u svakodnevnoj političkoj akciji, na svim skupovima, mitinzima, demonstracijama, u proglašima i drugim oblicima političke borbe protiv fašizma i za demokraciju. Mjesni komitet u Sarajevu, sprovodeći ovaj kurs KPJ, izdao je, studenom 1940. godine, letak pod naslovom „*Radnici, radni narode, žene, omladino Sarajeva!*“, u kome, između ostalog, stoji: ...“ *Nezavisnost, mir i budućnost naše zemlje i naših naroda dovedeni su u pitanje*“. Na taj način su komunisti Sarajeva bili u žiži borbe na okupljanju svih patriotskih snaga, dobivajući na ugledu i povjerenju građana.¹³ Zahvaljujući takvom radu, komunisti Sarajeva su bili voljni da, 27. ožujka 1941. godine, okupe veliki broj građana u snažne demonstracije protiv pristupanja Trojnom paktu, koje je vlada Cvetković - Maček potpisala u Beču dva dana ranije. Građani Sarajeva izašli su na ulice i klicali parole protiv ropstva i fašizma. Sarajevo je tih dana pokazalo svoje antifašističko raspoloženje.¹⁴

U dane uoči i poslije 27. ožujka 1941. godine, aktivnost napredne omladinske organizacije na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Sarajevu sve je više dobivala na živosti, gotovo svakodnevno otkrivala je nove forme rada i posvećivala se konkretnim zadacima. Odlazak među vojnike, koji su išli na front, dijeljenje letaka, bodrenje, zatim ubjeđivanje građana pojedinačno i u grupama da se rat protiv zavojevača treba pretvoriti u narodnu borbu za pravu slobodu - svakodnevni su zadaci članova Partije i aktivista sa fakulteta. Jedna od zamašnih akcija bio je zbor studenata, zatečenih u Sarajevu između 8. i 10. travnja 1941. U velikoj dvorani fakulteta skupilo se preko sto studenata i studentkinja. Glavne parole su bile: „*Odbrana otadžbine*“; „*Nećemo tuđinski jaram*“; „*Okupimo se pod zastavu slobode*“; „*Braćo i sestre, krenimo u borbene redove i da se sa našom braćom - vojnicima, seljacima i radnicima, rame uz rame, borimo za slobodu i sretniju otadžbinu*“.¹⁵

---

¹³ Nisim Albahari, *Od aprilskog rata do ustanka*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 11.

¹⁴ Nisim Albahari, *Od aprilskog rata do ustanka*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 13.

¹⁵ Živko Jošilo, *Studenti masovno za odbranu zemlje*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 74.

Dvadeset sedmog ožujka 1941. godine na ulicama Sarajeva

(Preuzeto:Iz „Jugoslovenske pošte“, 11. travanj 1941. godine, str. 4.)

Sarajevo se, kao i drugi veliki gradovi u zemlji, pridružilo borbenom proglasu, izražavajući svoju volju i svoja htijenja: „*Bolje grob nego rob - bolje rat nego pakt*“.

Na vijesti o događajima 27. ožujka i promjeni vlade u Jugoslaviji, Hitler je reagirao nevjerovatno brzo i razjareno. Samo četiri sata poslije primljenih vijesti, još 27. ožujak, on je sazvao izvanredno savjetovanje u Vrhovnoj komandi Trećeg Rajha. Tu je odlučeno da se Jugoslavija odmah napadne i uništi kao vojna sila i kao država. Usvojen je i plan napada, poznat pod šifrom „Pothvat 25“. Kada je riječ o dobrovoljcima, treba konstatirati da je omladina željela da brani zemlju. O tome najbolje svjedoči i činjenica da su studenti Poljoprivredno-šumarskog fakulteta, jedinog fakulteta u Sarajevu, donijeli odluku da se kolektivno jave vojnoj komandi kao dobrovoljci.¹⁶

---

¹⁶ Nisim Albahari, *Od aprilskog rata do ustanka*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 17.

Studenti iz Sarajeva javljaju se kao dobrovoljci za odbranu nacionalne nezavisnosti

Jučer 10 o. m. održan je na poljoprivredno-šumarskom fakultetu sastanak studenata iz Sarajeva i okoline, na kome je prisustvovalo preko stotinu studenata i studentkinja. Pošto je jednim min. tom šutnje odana pošta palim vojni ma na frontima Jugoslavije, pročl an je aljedećj pozdravni telegram našoj junačkoj vojsci:

»Dragi naši drugovi, vojnici, pod-

oficiri i oficiri,

Sa svog sastanka održanog 10 aprila o. g. na poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Sarajevu, mi, studenti Sarajeva i okoline, Srbi, Hrvati i muslimani, šaljemo vama našoj junačkoj vojsci, srdačne bratske pozdrave. Diveći se vašoj herojskoj odbrani nacionalne nezavisnosti i slobode našeg naroda, mi istovremeno izražavamo želju i spremnost, da vam

živila junačka narodna vojska!

se još danas pridružimo da zajednički, na frontu i u pozadini, dajemo najviše od onoga što mi možemo dati — svoje živote, za odbranu nacionalne nezavisnosti i srećne budućnosti naših naroda i nas omladine.

Živila odbrana nacionalne nezavisnosti naroda Jugoslavije!

Studenti iz Sarajeva javljaju se kao dobrovoljci za odbranu nacionalne nezavisnosti

(preuzeto: Nisim Albahari, *Od aprilskog rata do ustanka*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2.)

Napad Sila osovine na Jugoslaviju je počeo 6. travnja 1941. godine njemačkim bombardiranjima Beograda i Sarajeva. Napad na Sarajevo, točnije počeo je bombardiranjem aerodroma u Rajlovcu u šest sati ujutro.¹⁷ Sarajlije su pred brzim napredovanjem njemačkih snaga zakrčile glavni željeznički kolodvor u očajničkom pokušaju da napuste grad prije dolaska okupatora. Trinaestog travnja vlada Kraljevine Jugoslavije nalazila se u Palama, na putu prema jugu s namjerom da napusti zemlju, pošto se odlučila da zatraži primirje koje je, značilo kapitulaciju. U njeno ime, akt o kapitulaciji su potpisali, 17. travnja u Beogradu, Aleksandar Cincar - Marković i general Radivoje Janković. Tako se u sarajevskoj okolini mogao vidjeti kraj jugoslavenske vlade - u bjekstvu iz zemlje.¹⁸

U prvih nekoliko dana okupacije, njemačka vojska održava vlast u Sarajevu kao jedini gospodar. Njemačke vojne starješine, istina, odmah posjećuju vrhove katoličke i islamske vjerske organizacije u Bosni i Hercegovini da od njih dobiju podršku i oslonac. Nijemci su odmah postavili za komandanta grada Sarajeva pukovnika Bekera, koji je, kao svoju prvu mjeru, izdao naredbu o uspostavljanju njemačke vlasti u gradu. Masovno su izlijepljeni proglašeni u kojima se, pod prijetnjom smrću, narod pozivao na pokornost. Izričito je naglašavano da će se smrću kažnjavati svaki pokušaj otpora, sabotáže, demonstracija ili napada na njemačku vojsku. Pozvani su svi građani koji posjeduju ma kakvo oružje da ga

¹⁶ Svato Batinica, *Komunisti Konstruktive u Vogošći i bombardiranje Rajlovca*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 96 – 97.

¹⁸ Nisim Albahari, *Od aprilskog rata do ustanka*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 24

odmah predaju njemačkim vojnim vlastima, a svaki onaj u kojeg se pronađe neprijavljeno oružje, biće kažnjen po ratnom sudu.¹⁹

Nijemci su se okrenuli ustašama, predajući Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu na upravu poglavniku Anti Paveliću²⁰. Ustaški lider Slavko Kvaternik je 10. travnja 1941. godine u Zagrebu proglasio Nezavisnu Državu Hrvatsku, državu na strani osovine koja je potpuno ovisila od njemačke potpore.²¹ Pavelić je iz Italije došao u Zagreb 16. travnja i preuzeo titulu poglavnika, što je bila hrvatska inačica Hitlerove titule Führer. Njemački ministar vanjskih poslova Joachim von Ribbentrop je na konferenciji u Beču 21. i 22. travnja osigurao pristanak svog talijanskog kolege grofa Galeazza Ciana, na priključenje cijele Bosne i Hercegovine NDH.²²

Kvaternik i general Horst Glaise von Horstenau, viši njemački vojni dužnosnik u Zagrebu, krajem travnja 1941. godine povelili su delegaciju u Sarajevo da bi uspostavili institucije vlasti NDH.²³ Jure Francetić je imenovan ustaškim povjerenikom za Bosnu i Hercegovinu, a posebne administrativne dužnosti su povjerali nekolicini drugih imenovanih povjerenika, također su zatim imenovali Atifa Hadžikadića gradonačelnikom Sarajeva, a Petra Jurišića dogradonačelnikom.

Da se brzo počelo sa mobilizacijom vojske, i nagrađivanjem za najbolje, dokazuje dokument UNS-e kroz koji se može prepoznati regrutacija vojske, koja je bila pod „obavezom“ Nezavisne Države Hrvatske u Bosni i Hercegovini. Također se mogu vidjeti već u travnju mjesecu nacionalističke razlike u vojnim obavezama.

Ovim potvrđujem da je moj komadant bataljona kojeg sam bio ađutant, tj. oruđanički potpukovnik Jakovljević Stjepan još za vrijeme, dok su postojale srpske vlasti u Srbiji tj. u Ivanjci kod Užičke Požege, iz bataljona dao premjestiti sve srbijanske oficire, a oficirima Hrvatima i Slovencima najstrože zabranio svaku upotrebu protiv Hrvatske, Njemačke Talijanske ili Bugarske vojne sile i naredio nam, da se prvom pogodnom prilikom javimo prvoj Hrvatskoj ili Ustaškoj jedinici. Osim toga potvrđujem, da se isti g. Jakovljević prilikom dolaska u Sarajevo nije javio Jugoslavenskoj vojsci, već je zajedno sa podpisanim formirao tajni štab Hrvatske i Ustaške vojske i to u domu Hrvatskog društva, Napredak, sve to sporazumu sa funkcionerima Napretka, g. Filipom i Pavlom Premužićem, dr. Trojerom, prof. Hakijom Hadžićem, dr. Oreškovićem, drom Hadžikadićem i župnikom

---

¹⁹ Nisim Albahari, *Od aprilske rata do ustanka*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 25.

¹⁹ Ante Pavelić, ustaški poglavnik, rođen je u bosanskohercegovačkom selu Bradina 1889. godine, a u Zagrebu je postao advokat. Izabran u zagrebačko gradsko vijeće 1920. godine kao zastupnik desničarske Hrvatske stranke prava, protivio se uključenju Hrvatske u jugoslavensku kraljevinu. Nakon što je kralj Aleksandar proglasio diktaturu početkom 1929. godine, Pavelić je sa malom grupom sljedbenika otišao u egzil. Utočište je našao u Italiji, gdje je organizirao paravojnu postrojbu. Talijanska vlada je podržavala ustaše, ali je nadgledala i ograničavala njihove aktivnosti. Zajedno sa grupom makedonskih terorista, ustaški pokret je isplanirao i 1934. godine izvršio atentat na kralja Aleksandra u Marseju.

²⁰ Fikreta Jelić – Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska, 1941 – 1945.*, Zagreb: Liber, 1977, 71 – 82.

²¹ Rafael Brčić, *Okupacioni sistem i ustaška Nezavisna Država Hrvatska u Sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 258.

²² Rafael Brčić, *Okupacioni sistem i ustaška Nezavisna Država Hrvatska u Sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 259 – 262.

*Božidarom Bralom. Oficiri i momčad ovog tajnog štaba smjestio je g. Jakovljević u prostorije Hrvatske čitaonice u Sarajevu i kod g. Ante Alaupoviće u Novom Sarajevu.*²⁴

U sljedećem pasusu može se prepoznati također, kako su iz Zagreba časnici po Bosni i Hercegovini dobivali instrukcije o organiziranju vojnih postrojbi mimo srpskih vlasti. Određene počasti su se mogle također, vidjeti u „oslobođenju“ Sarajeva u samom početku novoosnovane Nezavisne Države Hrvatske. U spisu se ističe jedno ime, Stjepan Jakovljević kao „osloboditelj“ grada i najvažnija osoba u tome poduhvatu:

*„Potpisani savez Napretkovih zadruga, u čijem se okviru organizirao odbor Hrvata – nacionalista sa zadaćom da još za vrijeme srpske vojne i civilne vlasti poduzme najprespnije mjere za zaštitu interesa Nezavisne Države Hrvatske, te koji je poslao u Zagreb posebnu delegaciju, smatra svojom ugodnom dužnošću da istakne osobite zasluge potpukovnika Stjepana Jakovljevića Petrova, koji se je zajedno sa svojim pobočnikom g. Kapetanom Stankom Palčićem stavio prvi od Hrvata oficira na raspolaganje. Gospodin potpukovniku Jakovljeviću bila je povjerena da organizira hrvatsku vojsku mimo postojećih srpskih vlasti što je on odmah sa potpunim uspjehom proveo. Gosp. pukovnik Stjepan Jakovljević je bio i izaslat u Zagreb kao član delegacije Hrvata – nacionalista sa posebnom zadaćom, da sa svojim pobočnikom oružjem zaštiti otale članove delegacije od eventualnih četničkih napadaja. Gosp. pukovnik Stjepan Jakovljević Petrov zauzima u povijesti oslobođenja grada Sarajeva posebno zaslužno mjesto, što ovima sa veseljem potvrđujemo“.*²⁵

Tome istom Jakovljeviću ide u zasluge za oslobođenje Sarajeva i istočne Bosne od Srba, ističe Poglavnikov povjerenik za Bosnu i Hercegovinu Božidar Bralo:

*Ovim putem stavjam Vam do znanja, da oružnički potpukovnik Stjepan Jakovljević ima velikih zasluga za oslobođenje Sarajeva i istočne Bosne. On je zajedno sa mnom i ostalim drugovima prvi od časnika još za vrijeme srpske vlade organizirao USTAŠKI STAN u „Napretku“ i prvi pronio hrvatsku zastavu kroz Sarajevo. Njegova je zasluga da se je u najkritičnijim momentima održao javni red i sigurnost i da srpski četnici nisu poklali naš hrvatski živalj u Sarajevu i okolini. Sada već dva mjeseca radi na organizaciji oružničke službe u Sandžaku, svesrdno pomaže i radi na ustaškoj organizaciji, a spasao je više miliona vrednosti Hrvatskoj Državi...“*²⁶

2.1. Župa Vrhbosna

Velika župa Vrhbosna osnovana je, kao i ostale velike župe, Pavelićevom odlukom od 10. lipnja 1941. godine, a njeni organi otpočeli su s radom 1. srpnja, na osnovu odluke velikog župana Derviša Omerovića. Ova župa je trebalo da ima čitavu mrežu organa, ustanova i sudova, koji su nadređeni nižim instancama u kotarevima (srezovima), kotarskim (sreskim) ispostavama, gradu Sarajevu i upravnim općinama. U sedam kotareva bile su ukupno 54 upravne općine, od kojih u sarajevskom kotaru sedam - jedna gradska i šest seoskih: Bjelašnica (Hadžići), Ilidža, Koševo, Ozren (Gajevi), Pale, Rajlovac i Trnovo, u kojima je, bez grada Sarajeva, krajem 1941. godine, živjelo oko 70 tisuća stanovnika.²⁷

---

²³ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 8, 30. travanj 1941.

²⁴ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 8, 10. svibanj 1941.

²⁵ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 15, 17. srpanj 1941.

²⁷ Rafael Brčić, *Okupacioni sistem i Ustaška Nezavisna Država Hrvatska u Sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 263-267.

Na nivou Velike župe Vrhbosna postojali su organi političke vlasti NDH, odnosno organi i organizacije „Ustaša - hrvatski oslobodilački pokret“: — veliki župan i podžupan; — Ustaški stožer velike župe - funkciju stožernika najprije obavlja Hakija Hadžić (povjerenik); od sredine rujna 1941. godine stožernik Ustaškog stožera Velike župe Vrhbosna postao je Marko Mihaljević, a od 13. prosinca 1941. godine Davorina Sankovića; pouzdanike Hasana Hadžiosmanovića za logor Sarajevo (ovaj je bio i ravnatelj Saveza Napretkovih zadruga) i Ivana Tolja (upravitelj župske redarstvene oblasti), zapovjednike redarstvene straže župske oblasti, najprije Božidara Benovića, a od prosinca 1941. Sadika Filipovića; pouzdanika Matu Šakića, kotarskog predstojnika i logornika Novo Sarajevo, pouzdanike Hasana Demirovića (načelnik grada), Petra Jurišića (prvi donaćelnik, koji je 20. rujna otišao na novu dužnost), Emila Lasića (on je, istovremeno, i glavni urednik Sarajevskog novog lista) i Matu Soču; zapovjednike Stožera ženske loze ustaškog pokreta: Veru Tomić i Zoru Dusper; povjerenike Josipa Zubića i Josipa Rovera (upravitelj i zamjenik Glavnog centra Ravnateljstva za gospodarstvenu ponovu u Sarajevu); Antu Štitića, upravitelja Osobnog ureda UNS-e - Ispostava Sarajevo, Hamida Kurbegovića, ravnatelja Podružnice za gospodarstvenu ponovu Sarajevo, Branka Dikovića, ravnatelja redarstvene uprave, Antu Vokića, ravnatelja Državnih željeznica u Sarajevu, i neke druge. Oni su sačinjavali osnovno ustaško rukovodstvo u Velikoj župi Vrhbosna, posebno u gradu Sarajevu.²⁸

Ustaški stožer Velike župe Vrhbosna u Sarajevu, za cijelo vrijeme svog postojanja, nije bio organiziran u duhu proklamiranih principa o ustrojstvu ustanova ustaškog pokreta. Svi ostali dužnosnici, uglavnom su bili pouzdanici za pojedine sektore koji su postojali ili ih je trebalo osnovati. Stožer je počeo sa radom 9. listopada 1941. godine. Ustaški logor Sarajevo (grad) otpočeo je sa radom relativno kasno, tek krajem studenog 1941. godine, kada je stožernik ustaškog stožera Velike župe Vrhbosna Marko Mihaljević, naimenovao Hasana Hadžiosmanovića kao svog pouzdanika za Ustaški logor Sarajevo (grad). Dotad su tu funkciju naizmjenično ili zajedno vršili Hakija Hadžić, Ante Štitić i Drago Jilek, a jedno vrijeme i Petar Jurišić, donaćelnik gradske uprave. Ovaj logor sačinjavali su još neki ustaški dužnosnici Ustaškog stožera.

Nešto kasnije, polovinom siječnja 1942. godine, osnovan je i Ustaški logor Novo Sarajevo, na čelu sa pouzdanikom tog logora Matom Šakićem, koji je od 22. studenog 1941. godine vršio dužnost kotarskog predstojnika u sarajevskom srezu, za koje područje je bio nadležan Ustaški logor Novo Sarajevo. Od tada pa dalje oznake tih logora bile su: I logor (za

---

²⁸ Rafael Brčić, *Okupacioni sistem i Ustaška Nezavisna Država Hrvatska u Sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 263-267.

grad) i II logor (za sarajevski srez). Logor II su još sačinjavali logornici Ustaške mladeži i svi tabornici (dva u Novom Sarajevu i četiri na širem području - od Alipašinog Mosta do Ilijaša, Tarčina i Trnova), a Logor I njegov logornik, logornici Ustaške mladeži i tabornici tabora u gradu, kao i tabornici tri seoske općine: Koševo, Pale i Ozren. Ustaški logor i Sarajevo imao je ukupno osam tabora: tabor I - centar grada (stari dio Sarajeva); tabor II - Gorica, Koševo; tabor III - Bjelave; tabor IV - Kovači, Sedrenik; tabor V - Vratnik; tabor VI - Bistrik; tabor VII - Čobanija; tabor VIII - Kovačići. Ustaški logor II Novo Sarajevo imao je u početku pet tabora, i to: tabor Novo Sarajevo, tabor Iliđa, tabor Rajlovac, tabor Hadžići, tabor Trnovo.²⁹ Od sredine prosinca 1941. godine, ovaj logor je imao još jedan (šesti) tabor u Semizovcu, koji je dotad imao samo tabornog pobočnika. Od kraja siječnja 1942. godine, Logor II Novo Sarajevo dobio je svoj konačni organizacioni izgled. Imao je sedam tabora: tabor I - Hrasno, tabor II - Novo Sarajevo (oko stare željezničke stanice, Pofalići i Dolac-Malta), tabor III - Alipašin Most (obuhvaćao još Smiljeviće, Zabrdje, Hum, Rajlovac i Bojnik), tabor IV - Iliđa, tabor V - Hadžići (odnosno općinu Bjelašnica), tabor VI je obuhvatao preostali dio općine Rajlovac i tabor VII - Trnovo. Sjedište ovog logora nalazilo se na Dolac-Malti.³⁰

2.1.1. Ustaška nadzorna služba

Ustaška nadzorna služba u Sarajevu imala je dvije instance: župsku i gradsku, a od početka 1942. godine i treću kotarsku. Župska i gradska su bile organizirane kao i UNS-a NDH i imale ova četiri ureda:

I - ustaško redarstvo, vodilo je političke predmete i bilo podijeljeno u tri odsjeka: komunistički, židovski i srpski;

II - ustaška obavještajna služba, vršila je hapšenja i vodila istrage;

III - ustaška obrana kao posebna vojnopolitička (policajska) formacija za organiziranje logora i otpremanje nepoćudnih lica u njih;

IV - osobni odjel, koji je preuzeo i sve poslove ranijeg ureda za namještenje.

Tokom 1942. godine bio je osnovan i V ured - ustaška sigurnosna služba, koja je, također, vršila privođenja. Ustaška nadzorna služba u Sarajevu, na nivou župe i grada, otpočela je s radom, uz postojanje svih odjela, tek od travnja 1942. godine, a prestala djelovati početkom 1943. godine, kada je Pavelićevom odlukom od 21. siječnja bila ukinuta, tako što

---

²⁹ Rafael Brčić, *Okupacioni sistem i Ustaška Nezavisna Država Hrvatska u Sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 263-267.

³⁰ Rafael Brčić, *Okupacioni sistem i Ustaška Nezavisna Država Hrvatska u Sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 263-267.

su prva tri odjeljenja ušla u Ravnateljstvo za javni red i sigurnost, a odjeljenje službe sigurnosti u nadležnost Zapovjedništva Poglavnikove tjelesne bojne - služba sigurnosti.

Inače, formiranje Ustaške nadzorne službe u Sarajevu datira od lipnja 1941. godine, kada je Eugen Dido Kvaternik poslao grupu ustaških obavještajaca u Sarajevo, na čelu sa Hermanom Krešom Togonom, koji je ubrzo, po dolasku, formirao Povjereništvo UNS-e kao samostalni organ. U prvo vrijeme, najviše se radilo na pripremi i obrazovanju agenata kroz kurseve, u čemu su veliku pomoć pružili njemački obavještajci, dok je otpočetak osnovni zadatak bio da se detaljno prouče KPJ i njene organizacije u Sarajevu. Časnici UNS-e u Sarajevu preuzeli su dio agenture od bivšeg Antikomunističkog odjela gradskog redarstva i od ustaških obavještajnih časnika iz bivšeg Povjereništva za Bosnu i Hercegovinu. U početku su istrage vodili policijski isljednici, a uskoro to isključivo obavljaju časnici UNS-e. U pogledu vrbovanja agenata iz redova pripadnika KPJ i NOP-a, primjenjivana je odluka Dide Kvaternika da „*treba nastojati da se pridobije za rad svaki komunist koji se u toku istrage svojim držanjem pokaže spreman na suradnju...*“³¹

Bez obzira na određene uspjehe, UNS-a i njemačke obavještajne službe svih profila (vojna - Abver, državna tajna - Gestapo i političko-policijska - SD i Sipo) nisu uspjele nanijeti trajnije udarce NOP-u u cjelini, pa tako ni u Sarajevu, jer je NOP stalno preuzimao protumjere, posebno organiziranje i stalnim jačanjem svoje obavještajne službe. Kvalitet partizanske obavještajne službe priznao je i sam njemački okupator. Tako se u jednom izvještaju SS-majora Hansa Helma, njemačkog policijskog atašea pri njemačkom poslanstvu u Zagrebu, pored ostalog, može pročitati i ovo: „... *Partizani imaju odličnu obavještajnu službu koja doprinosi stvaranju legende o neuništivosti partizana... u tome narod vidi svoju jedinu efikasnu zaštitu...*“³²

2.2. Ugnjetavanje Židova i Srba na početku vlasti NDH

Dok su težili eliminaciji Židova, Srba i Roma, ustaše su se dodvoravale muslimanima označavajući ih dijelom superiornog hrvatskog naroda, idealizirajući ih kao „najčistiji dio Hrvata“. Najistaknutiji među njima je bio Džafer Kulenović, predsjednik JMO nakon smrti Mehmeda Spahe u kolovozu 1939. On je bio potpredsjednik Vlade NDH tokom cijelog trajanja ustaške vladavine, izuzev prvih nekoliko mjeseci (kada je na tom mjestu bio njegov

---

³¹ Rafael Brčić, *Okupacioni sistem i Ustaška Nezavisna Država Hrvatska u Sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 268.

³² Rafael Brčić, *Okupacioni sistem i Ustaška Nezavisna Država Hrvatska u Sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 271.

brat). Sva četiri velika župana Vrhbosne su bili muslimani.³³ Tim postavljanjem muslimana na određene više funkcije, svakako se htjelo pridobiti jednu etničku skupinu na svoju stranu, ističući konceptne vrijednosti pravaške ideologije.

Ono što je tema istraživanja, a svakako se nameće i samo na razmišljanje, jeste kakva je bila pozicija drugih nacija u Sarajevu? Zasiurno je ustaški režim simpatizirao muslimane, ali ne i druge narode. Ustaše su usmjeravale pažnju ka uništenju, odnosno istrebljenju Srba u Bosni i Hercegovini, pa i u Hrvatskoj. U Sarajevu je to također bio slučaj. Ustaše su privodile stotine Srba koji su bili aktivni u javnim životima i za koje se tokom vladavine kraljevine Jugoslavije smatralo da su nastrojani anti-hrvatski.³⁴ U prvim mjesecima, također je doneseno niz diskriminatornih zakona, koji su uglavnom, ali ne i isključivo bili usmjereni protiv Židova. Jedna od promjena jeste prisustvo policijskog sata, koji nastupa 26. lipnja 1941.³⁵ Ustaški dekreti su prisiljavali Židove i Srbe da se identificiraju. Zanimljiv segment jeste bila zabrana za Srbe i Židove u sprečavanju prikrivanja svoga identiteta na način da pređu na katoličanstvo, dok su po ruralnim područjima s tim ciljem seljake navodili na katoličanstvo.³⁶ Ne možemo isključiti ni da je bilo prisile u mjestima koja su pogodovala za ustaše da učine isto, čiji su se aspekti provedbe pokatoličavanja evoluirani u drugim okolnim mjestima grada Sarajeva.³⁷ Mitropolit dabrobosanski Petar Zimonjić, na čelu pravoslavne crkve u širem području Sarajeva, je sredinom svibnja 1941. godine mučen i ubijen.³⁸ Nepovjerenje u srpski puk je vidljivo i u UNS-om dokumentu za koji nema dokaza da je „pop“ nešto naočito loše uradio po vlast NDH, ali pošto je „vlah“ sumnjiv je u svojem naumu:

U Kotaru Kladanj nalazi se samo jedan POP zvani Mihajlo Savić. Dotični stanuje u Koladnju, ima 6 /šest/ sinova starosti od 18 – 50 god. Kao i dvije kćeri. Kao čovjek građanin korektan je, ali kao POP misionar sumnjiv nam je /nemam tačnih podataka o njegovom provokatorskom radu/. U Kotoru Kladanj ima 3 /tri/ učiteljice srpkinja lojalne i korektne. Gore imenovani POP i njegov brat Vicentije Savić posjeduje 500 Duluma zemlje raznih kultura uvedeni u gruntovnicu /seljačkih posjeda/. Marko Goluburić iz Olova 100 Duluma zemlje, a inače poznat kao vlah i neprijatelj ove zemlje zelenaš i korupcionaš.³⁹

Ustaše su naizgled imale grubi poredak grupa koje su prezirali, što se odražavalo i u različitom početku policijskog sata koji je 26. srpnja 1941. godine uveden za različite grupe: Židova u 20:00, Srbi u 21:00, a Hrvati i muslimani u ponoć. Židovi u Sarajevu su u vlasništvu imali oko četiri stotine trgovina, tri stotine zanatskih radionica i tri industrijska poduzeća koja su upošljavala preko stotinu radnika. Ova mjesta su predstavljala primamljiv izvor za pljačku.

²⁶ Derviš Omerović, Ismet Gavran Kapetanović, Muhamed Kulenović, Ragib Čapljić.

³⁴ Fikreta Jelić – Butić, *Ustaše i Nezavisna država Hrvatska 1941 – 1945.*, Zagreb, 1977., 165–168.

³⁵ Avram Pinto, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1987., 186. – 188.

³⁶ Aleksandar Stajić i Jakov Papo *Ubistva i drugi zločini izvršeni nad jevrejima u Bosni i Hercegovini u toku neprijateljske okupacije u Kamhi (ur.)*, *Spomenica dolaska Jevreja u BiH*, 228.

³⁷ Slavko Vukčević, (ur.), *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svjetskom ratu*, 1993., 412.

²⁸ Božo Madžar, *Ljudske materijalne žrtve Sarajevu*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 654.

²⁹ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 10, 14. lipanj 1941.

Dekretom koji je donesen 11. svibnja 1941. godine uspostavljeni su povjerenici za židovska poduzeća i pravilo da sve židovske trgovine moraju nositi oznaku “židovska radnja” na hrvatskom jeziku. Židovima i Srbima nije bilo dozvoljeno da ulaze u kazališta. Esad Čengić je na slijedeći način opisao opći rezultat ovih mjera: “*Sarajevo je preko noći postalo za Jevreje kotao iz kojeg se nije moglo izaći, niti u njemu živjeti*”.⁴⁰ Tokom jeseni u Sarajevu, Židove su i dalje iz njihovih stanova protjerivali njemački i ustaški dužnosnici koji su se htjeli domoći njihove imovine prije daljih protjerivanja. Opljačkani Židovi su odvođeni u privremeni zatvor u zgradi vojne komande na Bistriku. Masovna protjerivanja su se nastavila u listopadu 1941. godine pod palicom Ivana Tolja, koji je reklamiran kao “stručnjak” za rješavanje “židovskog pitanja”. Jedna partizanska jedinica je, međutim, odbila prihvatiti grupu od trideset Židova koji su bježali iz Sarajeva u lipnju 1941. godine, i prisilila ih da se vrate u grad i “u sigurnu smrt” prema riječima partizanskog komandanta Danila Štake, koji je kasnije pisao o ovom događaju.⁴¹ Više od polovine Židova koje su partizani odbili primiti je pobjeglo u područja pod okupacijom talijanskih snaga, gdje su se ili pridružili tamošnjim partizanskim jedinicama ili su završili kao internirci talijanskih snaga koje su ih na kraju pustile. Istrebljenjem većine sarajevskih Židova, ustaše i Nijemci su gradu nanijeli neprocjenjiv gubitak. Taj gubitak je prije svega predstavljao nemjerljivu ljudsku tragediju čiji je konačni broj dosegao šest miliona ljudskih života smišljeno istrijebljenih širom kontinenta.

2.3. Pokret za ujedinjenje četnika

Četnički pokret je nastao iz potpuno drugačijih korijena i slijedio je radikalno drugačiju strategiju, od one partizanske. Nakon jugoslavenske kapitulacije u travnju 1941. godine, pukovnik Draža Mihailović je poveo malu grupu jugoslavenskih kraljevskih časnika iz njihove postaje u blizini Doboja u sjevernoj Bosni ka brdovitom utvrđenju Ravna Gora u zapadnoj Srbiji, gdje su stigli 13. svibnja 1941. godine. Tu je Mihajlović osnovao ravnogorski pokret, koji se u literaturi uglavnom naziva četničkim pokretom.⁴² Mihailović je proglasio lojalnost kralju Petru II i jugoslavenskoj vladi u egzilu u Londonu, koja ga je zauzvrat unaprijedila u čin generala i postavila za ministra vojske, mornarice i zrakoplovstva. Mihailović i njegovi komandanti su se nadali da će preuzeti vlast nakon poraza Nijemaca ili

---

³¹ Esad Čengić, *Sarajevski jevreji u II svjetskom ratu*, u Nezirović (ur.), *Sefarad* 92, 174., (prema: Donia, Robert J., *Sarajevo. Biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.)

⁴¹ Danilo Štaka, *Igmanci u Kalinovačkom NOP odredu*, u: *Sarajevo u revoluciji*, knjiga 3, 259.

⁴² Nusret Šehić, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918 – 1941): Politička uloga i oblici djelatnosti četničkih udruženja*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1971., 9 – 54.

njihovog slabljenja pod savezničkim udarima. Do početka 1942. godine, Mihailović je zaključio da partizani pod vodstvom komunista predstavljaju najveću prijetnju za njegovu strategiju i srpski narod. U izvještaju vladi u egzilu u rujnu 1941. godine, Mihailović se zalagao za plan "čišćenja ili pomjerana seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice."⁴³ Njegova sklonost nasilnom provođenju velikosrpskih nacionalističkih ciljeva bila je dijametralno suprotna partizanskoj kampanji ujedinjenja svih naroda u aktivnom otporu okupatoru pod parolom "bratstva i jedinstva". Također sklonost četnika ka ubijanju i paljenju kuća nije bila strana, ni za prijatelje muslimane, koji se još nisu opredijelili, a koji s druge strane nisu podržavali četnički pokret, istaknuo je komadant četničkog odreda Žarko Stevanović, već u rujnu mjesecu 1941. godine :

*Ajde kući slobodno nitko ti ništa neće ja sam ovdje kod Dućana, iz njega su uzeli četnici samo duvana i ne to malo nečega ostalo je u dućanu. Azise dođi slobodno, a mogu i ostali što su izbjegli sa tobom, ponesi belu maramicu na motki jednoj da te ne bi uznemiravali ostali jer vidjet će šako dođeš koliko nas svagdje imade. Ja sam daste morali da se pokoravate naređenjima Hrvatske vlasti kao ni svi ostali te zato nismo ustali protiv vas nego protiv zlikovca Pavelića. Mnogo te pozdravlja i kažem ti dođi inače ću morati da postupam po četničkim pravilima, paljenje imanja i ubijanje.*⁴⁴

Četnici i partizani su se natjecali u novačenju srpskih seljaka u brdima i planinama oko Sarajeva. S druge strane novačenje četnika u postrojbe i kazne za neposluh nisu bile strane u slučaju nevjere:

*Komanda bosansko – četničkog odreda osvetnika za 17. kolovoza 1941.g. Glavni komadant Gorskog štaba ovlastio me je da počnem sa organizovanjem odreda što se vrši. Za gorskog prvog vojvodu i svoga zastupnika imenujem našeg junaka Aćima Babića iz Kusača.... Ljudstvo po četama mora biti vojničko izvježbano, disciplinovano i sposobno za odlučnu borbu za nj. vel. Kralja Petra Drugog Karađorđevića i srpski narod. Pijančenje uopšte ukinuti i pijance iz čete ukloniti i zameniti ih pouzdanim i hrabrim ljudima. Naređenja i naredbe se moraju u celosti izvršivati pod pretnjom kazne, po Uredbi o vojnoj disciplini. Svaki četnik će položiti usmenu zakletvu, koja glasi: „Ja /ime i prezime/ zaklinjem se Bogom svemogućim, krsnom slavom, srbinovom čašću i obrazom, da ću svoj život i položiti za NJ. V. Kralja Petra Drugog Karađorđevića i srpski narod i da ću osvetiti nevinu žrtvu“ Tako mi Bog pomogao! Ko izneveri zakletvu neopravdanim bogatstvom ili odlaskom iz čete kaznit će se smrću kao i svaka pljačka i paljevina na čije imovine. Zadatak nam je da se oslobodi ropstva srpski narod....*⁴⁵

Ustaše u Sarajevu su imale na početcima poteškoće sa četničkim postrojbama, koje nisu prestale sa ometanjem, komešanjem i provociranjem čitave vlasti NDH, što je najbolje vidljivo u oružničkoj postaji na Alipašinom Mostu, koja će tijekom cjelovitog postojanja NDH imati problema sa četnicima. Kasnije se kao akteri tih problema javljaju i partizani:

20. studenog 1941. god. 22 sata napali su odmetnici sa pucanjem iz pušaka na dječji dom na koji se nalazi iznad samog doma pucajući u prozore spomenutog doma na koji su pucanj oružnici iz doma odgovorili sa ručnim ofenzivnim bombama i puščanom vatrom koja je borba trajala 22:30 sati i odmetnici su odbijeni. Od strane oružnika i lica koji su smješteni u dom nije bilo mrtvih niti ranjenih, a od odmetnika da li je ko poginuo ili ranjen

---

⁴³ Program četničkog pokreta Draža Mihailović od septembra 1941. za vreme posle Drugog svjetskog rata upućen izbjegličkoj vladi Kraljevine Jugoslavije, Vojnoistorijski institut, Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, 14, 1: 28.

⁴⁴ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 38, 11. rujan 1941.

⁴⁵ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 30, 17. kolovoz 1941.

bio nije se moglo na licu mjesta u spomenutoj šumi naći nikakvih tragova krvi. Od eksplozije bačeni bombi i puščani naboja na zgradi doma oštećeno je više stakala na prozorima, a električno osvjetljenje pokvareno je time što su naprave iskidane i nefukcioniraju...⁴⁶

U istom vremenu u okružnim selima Sarajeva, tačnije Palama, situacija po ustaše nije bila ništa bolja:

„Na 20. studenog 1941. u 22:15 sati odmetnici su napali na selo Pale, kotara Sarajevo i na oružničku postaju Pale pucnjavom iz pušaka, strojnih pušaka i pištolja. Odmetnici su ovaj napad izvršili sa sviju strana. Sam napad je trajao od 22:15 do 24 sata, kada su se odmetnici radi protunapada oružnika povukli.“⁴⁷

Zbog stalnih smetnji u početnim godinama NDH, iako u prvoj godini nije bilo toliko napadaja koliko će ih biti od 1943. godine, kada svjetski rat zadobiva preokret, ustaše i domobrani su morali praviti čistke, svakako uz pomoć Nijemaca i stanovništva kojim se priklonilo, bilo pod prisilom ili pak što je simpatiziralo vlast NDH. Četnici su motivirali muslimane da im se priključe u borbi protiv vlasti NDH iako su počinili zlodjela u istočnoj Bosni, nad istim tim muslimanima. Mnoge muslimanske izbjeglice iz istočne Bosne i Sandžaka su nakon ovih napada izbjegle u Sarajevo.⁴⁸ Prvi su u grad stigli u mjesecu srpnju 1941. godine. Četnička zlodjela u istočnoj Bosni su tako postala dobro poznata Sarajlijama i opovrgla su njihove tvrdnje da je njihov glavni cilj borba protiv okupatora i NDH. Četnici su na sve načine vrbovali muslimane da im se priključe u borbi protiv ustaša. Također su još jednom pokazali da će neodlučnost i nepriklanjanje četnicima, muslimanski narod dovesti do egzodusa na sve moguće načine:

Pojavio se nekakav Said Baftić koji se izdaje za komadanta nekakve „Crne legije“ i kaže da je kapetan I. klase. On hoda po muslimanskim selima i nagovara mirne muslimanske seljake da ne predaju četnicima oružje, već da se bore protiv Srpskih četnika. Srpski četnici se ne plaše borbe to je mogao da vidi do sada svatko jer je pravda na strani Srpskih četnika, a na čijoj je strani pravda na toj strani je Božjom voljom pobjeda. Said Baftić ne radi na dobro muslimanima u Bosni i Hercegovini, već on radi za račun razbojnika Pavelića, on hoće svojim radom da postavi muslimane na predstražu Pavelićeve krvave razbojničko-ustaške države, njega ne boli srce za tim što će muslimanska sela goreti i što će nevini stradati ako mu pođe za rukom da uvuče mirne i poštene muslimane na otpor protiv Srpskih četnika, već njega boli srce što vidi da Pavelićeva država propada. Srpski četnici nemaju ništa protiv mirnih muslimana, ali Srpski četnici imaju teške račune sa Ustašama zlotvorima i krvopijama Srpskog naroda. Zato znajte, teško svakom onome ko pođe za ustašama njega će stići strašna četnička osveta i malen će mu biti ovaj svet Božji, mi ćemo ga naći pa makar se on krio na kraj sveta... Muslimani opet vam ponavljam da od vas zavisi hoće li vam Srbi pružiti ruku prijateljski ili će sa vama postupati kao sa najgorim dušmanima.“⁴⁹

2.4. Početak pokreta otpora

Vrlo važno pitanje koje se nameće jeste kako su KPJ i partizani iskordinirali međusobnu suradnju, tj. koji su im bili glavni čimbenici na koje su stavljali akcente pri pridobijaju stanovništva u svoje postrojbe?

⁴⁶ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 72, 21. studenog 1941.

⁴⁷ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 88, 26. studenog 1941.

⁴⁸ Hasan Ljubunčić, *Dani nevolja i previranja*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 611.

⁴⁹ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 130, rujan 1941.

Članovi partije u Sarajevu prenosili su obavještajne podatke partizanima, zasnivajući svoje izvještaje na promatranju kretanja trupa i širokoj mreži agenata koji su radili na transportu i komunikacijama. Grad je također dao doprinos partizanskom rukovodstvu jer su se partijski rukovodioci često prebacivali iz KPJ u gradu u vojne komande snaga otpora. Partijski zvaničnici koji su putovali s jednog kraja Jugoslavije u drugi često su zastajali u Sarajevu, izbjegavajući njemačke i ustaške patrole uz pomoć pratnje iz KPJ. Partizanski pokret u brdima služio je kao utočište za članove partije koji su postali direktne mete policijskog djelovanja. Da bi se stekla prevlast u Bosni i Hercegovini, NOP je morao zauzeti bosanskohercegovačke gradove; da bi to uradio, morao je pridobiti većinsko stanovništvo. U toj namjeri prvobitno je morao pridobiti elitu, a da bi dobio podršku svih slojeva, ponajviše muslimana, morao je čvrsto i otvoreno podržavati princip bosanske samostalnosti.⁵⁰ Da bi ostvarila kontrolu u Bosni i Hercegovini, KPJ je morala organizirati specifičan bosanskohercegovački pokret za nacionalno oslobođenje koji je mogao pridobiti ključno stanovništvo.

Bosanska revolucija služi kao model i obrazac za širu jugoslavensku revoluciju. Metoda kojom je NOP djelovao u selima i naseljima u Bosni i Hercegovini govori nam mnogo o prirodi revolucionarnog pokreta. Jugoslavenska revolucija između 1941 – 1945. godine nije predstavljala izuzetak, nego je bila dio revolucionarnog pokreta koji je procvjetao u četrdesetim godinama dvadesetog stoljeća.⁵¹ KPJ je počela planirati ustanak odmah nakon okupacije Jugoslavije, ali komunisti su kao urbani i proleterski pokret vjerovali da će radnička klasa biti nosilac tog otpora. Ipak, kako navodi Marko Attila Hoare, ustaški genocid i niz masovnih pokolja srpskog seoskog stanovništva u središnjim dijelovima Hrvatske i u manjoj mjeri u Bosni i Hercegovini i drugim dijelovima NDH, primorali su srpsko stanovništvo da pokrene oružanu borbu za opstanak i borbu koja se prebacila na selo.⁵²

Propaganda KPJ pokušala je mobilizirati Bosance i Hercegovce svih nacionalnosti u NOP, pozivajući se isključivo na bosanskohercegovački patriotizam, koji je bio podjednako važan i Hrvatima i muslimanima i Srbima. Kratkoročno gledano, mobilizacija muslimana i Hrvata u partizane u Bosni i Hercegovini bila je iznimno teška zbog dominantnog srpskog sastava u partizanskim jedinicama. Bosna i Hercegovina postala je središte djelovanja kompletnog jugoslavenskog partizanskog pokreta u jesen 1941. godine, kada su se Tito,

---

⁵⁰ Npr. u Hrvatskoj su morali zagovarati neovisnost i samostalnost hrvatske države, kako bi pokret dobio na značaju pa tako i na većini i širini.

⁵¹ Marko Attila Hoare, *Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom ratu*, 23.

⁵² Marko Attila Hoare, *Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom ratu*, 34.

partizanski vrhovni štab i Centralni komitet KPJ povukli u istočnu Bosnu nakon njemačke ofenzive na Srbiju.

Vraćajući se na značaj partizanskog pokreta, treba istaći da je partizanska gerila u Bosni i Hercegovini izrasla iz dominantno srpskog seljaštva koje se pod komunističkim vodstvom diglo na oružje protiv ustaške države. Vlast NDH bila je koncentrirana u gradovima. Samo komunisti su bili urbani pokret, kako podrijetlom, tako i političkim pogledima. Zato je politička borba za kontrolu nad gradovima bila važna za ishod rata. NOP je u gradovima vodio agitaciju i propagandnu bitku među stanovništvom i infiltrirao se u državnu upravu NDH. Pošto su nesrbi činili gradsku većinu, multietnička bosansko-patriotska platforma NOP-a trebala je podršku gradskog stanovništva u Bosni i Hercegovini.

Povjesničari i kroničari rata u Jugoslaviji između 1941 – 1945. godine tradicionalno su predstavljali borbu između tri jasno suprotstavljene strane: ustaša, četnika i partizana. Ovo su gledišta komunističke historiografije koja su pogrešna. Novija postkomunistička historiografija predstavlja borbu u Bosni i Hercegovini kao onu u kojoj su uloge često bili izmišljeni: srpski ilegalci u ilegalnom NOP-u predstavljali su se kao muslimani, muslimani u partizanima koristili su srpska imena, ustaše su prelazili u komuniste, komunisti u ustaše, partizani u četnike, četnici su radili za partizane, muškarci su se odijevali kao žene, žene se borile kao muškarci i tako dalje. Većina grupacija nije podržavala nijednu stranu u sukobu, nego su prije svega, pokušavali preživjeti.

2.4.1. Uloga sela i grada u partizanskom pokretu otpora

Odnos sela i grada u razdoblju Nezavisne Države Hrvatske na tlu Bosne i Hercegovine, a napose u Sarajevu je imao ključnu, odnosno prestižnu ulogu u jačanju savezničkih snaga. Partizanske strane su svojim manevrima i dobro izgrađenom prislušnom komunikacijom neprimjetno dolazili do izrazito bitnih i presudnih podataka za krajnje pozitivan ishod. Za razliku od četnika o kojima nećemo detaljnije pisati, koji su svoje interesne sfere i resurse širili po ruralnim područjima, KPJ i partizanski pokret su rat započeli sa jakom urbanom organizacijskom bazom u Sarajevu koju su brzo iskoristili. U odsustvu ustaško-njemačke kontrole zapadnog prilaza gradu, KPJ je bila u mogućnosti da šalje regrute, hranu, lijekove, i vojne potrepštine u svrhu jačanja partizanskih jedinica u okolna brda. Urbano-ruralna veza partizanima je davala prednost nad njihovim protivnicima, koja se vremenom sve više povećavala. Centralni komitet KPJ od srpnja 1941. godine intenzivno je

radio na regrutaciji dobrovoljaca partizanskih jedinica u kojima su učestvovala i žene⁵³, u pružanju materijalne podrške kao i vršenja propagandnih aktivnosti. Više rukovodstvo bilo je uvjereno u vrijednost tajnih partijskih aktivnosti u okupiranim gradovima godine 1942. U prilog ovoj tezi ide i tvrdnja povjesničara Marka Hoare, koji je u novijim studijama rata u BiH pridavao veliki značaj urbanim partizanskim organizacijama:

„Iako je vojna snaga partizanskog pokreta ležala u jedinicama sastavljenim od seljaka, njegov um i srce su se nalazili u urbanim organizacijama Komunističke partije.“⁵⁴

Partizanski otpor u početku se sastojao od već ukazanih sabotaža i uznemiravanja. Rukovodstvo KPJ slalo je što više članova i simpatizera na sela, zadržavajući u gradu tek onoliko članova partije koliko je bio neophodno za uspješno provođenje ključnih zadataka partije u gradu. Tokom rata, za primjer, sarajevski ogranak KPJ poslao je oko 4300 dobrovoljaca iz grada u partizanske jedinice u okolna brda.⁵⁵ Nameće se pitanje zbog čega je KPJ slao svoje jedinice u partizane i zbog čega je urbani dio bio toliko ključan da svojim vezama pokrije i ruralna područja. Također, kako su oni bili međusobno povezani dok su ustaške i domobranske garde bile u gradovima? Prvo, članovi partije u Sarajevu su prenosili obavještajne podatke partizanima, zasnivajući svoje izvještaje na promatranju kretanja trupa i širokoj mreži agenata koji su radili na transportu i komunikaciji. Partizanski pokret u brdima također je služio kao utočište za članove partije koji su direktno postali mete policijskog djelovanja. Drugo, izuzetnu komunikacijsku ulogu igrali su partizanski kuriri koji su bili veza između KPJ i partizanskog zapovjedništva. Rukovodioci su često zahtijevali da kuriri podatke nauče napamet i prenesu ih verbalno, da bi se izbjegao rizik neprijateljskog zarobljavanja dokumenata. Također su članovi partije bili istrenirani da brzo reaguju na privođenje drugih članova partije. Partijski operativci često su uzimali i pseudonime koji su bili zasnovani na fizičkim ili karakternim osobinama. Neki od pseudonima koji su ostali poznati su svakako: Vaso Miskin Crni, koji je dobio ime zbog tamne puti i crne kose i Avdo Humo, za kojeg se smatralo da je obrazovan i načitan, a imao je i nadimak Kulturni.

---

⁵³ Podatci su rezultat ankete SUBNOR-a sprovedene 1960. godine među njegovim članovima. Dragi Milenković, tada vodeći funkcionar SUBNOR-a, na osnovi dobivenih podataka formuirao je sljedeće hipoteze: u anketi je učestvovalo 70% članova organizacije, među kojima 195 737 žena. Milenković dalje smatra da je 75 000 tih žena aktivno služilo u NOV-u ali, nažalost, ne spominje da li je taj broj zasnovan na izjavama anketiranih žena ili je u pitanju samo njegova procjena. Do 100 000 veteranki NOV-a došlo se tako što je u obzir uzeta pretpostavka o stopi smrtnosti od 25% tokom rata. – prema Barbara N. Wiesinger, *Žene u oružanom otporu u Jugoslaviji 1941 – 1945.*, Historijska traganja, Katz Vera (ur.), Sarajevo, 2009: Institut za istoriju, 209.

⁵⁴ Mako Attila Hoare, *Genocide and Resistance in Hitler's Bosnia: The Partisans and Chetniks, 1941 – 1943.*, Oxford University Press, 2006., 300.

⁵⁵ Robert J. Donia, *Sarajevo. Biografija grada.*, 201 – 205.

Malo je dešavanja moglo da promakne obavještajnom aparatu KPJ. Agenti su uglavnom presretali telegrame i nadzirali telefonske pozive okupacijskih snaga. Tajne štamparije KPJ, poznate i kao „partijska tehnika“, umnožavale su propagandne letke i proste dnevne novine u tisuće primjeraka. S druge strane, partijska organizacija nikada nije imala snage da pokrene oružani ustanak u vidu partizanskog napada izvan grada bez pomoći, ali to i nije bila njena misija. Sarajevski ogranak Komunističke partije oslanjao se na podršku članstva i simpatizera KPJ unutar grada da osigura podršku partizanima u okolini, a ne da preraste u samoodrživi ustanak.

Ovo su neki od ključnih razloga, odnosno uloge komunikacijske povezanosti sela i grada, koju su članovi partije KPJ zajedno sa partizanima iz okolnih sela provodili u djelo. Već rečeno, rat se nije provodilo u oružanom sukobu nego otkrivanjem, prisluškivanjem, krijumčarenjem i drugim radnjama, koje su služile kako bi se došlo do položaja koji je djelotvorno sličan relevantnom ratnom sukobu.

2.4.2. Uloga veza u odnosu sela i grada

Uloga veza u Bosni i Hercegovini omogućava opstanak stanovništva ukoliko sustav države ne funkcioniše. Između ostalog, ovaj sustav veza omogućuje i u današnjici da zvaničnici i političari koristeći svoj položaj i utjecaj omogućuju zaposlenje svojoj rodbini i prijateljima. KPJ je u potpunosti iskoristio ove poznanične mreže. Partijsko članstvo prelazilo je granice nacionalnih podjela kao i granice između sela i gradova, te je posvuda imalo veze. Srpski komunisti koji su migrirali iz sela u gradove imali su obiteljske veze u zavičaju, koje su rukovodstvu KPJ omogućile kontrolu nad velikim dijelom ustanka. Hrvati i muslimani su, sa druge strane, u KPJ imali slične veze sa državnim službenicima, zvaničnicima pa čak i s ustaškim funkcionarima u službi NDH. Važnost veza bila je veća zbog društvene homogenosti i umjerenih klasnih razlika koje su karakterizirale bosansko društvo. KPJ je bila partija čije je članstvo dolazilo iz svih klasa i svih dijelova društva; od bogatih seljaka i građanskih obitelji do proletarijata.⁵⁶

Komunisti su na kraju, zahvaljujući utjecaju koji su ostvarili u gradovima, stekli odlučujuću prednost u odnosu na četnike. Unatoč tomu što je snaga partizanskog pokreta počivala u vojnim jedinicama popunjenim iz redova seljaštva, njegov mozak i srce bili su u urbanoj organizaciji KPJ. U prirodi komunističkog pokreta nije bilo da vodi borbu utemeljenu

---

⁵⁶ Marko Attila Hoare, *Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom ratu*, 92.

samo na seljaštvu, jer bi to značilo presijecanje veza između KPJ i radničke klase. Gradovi su bili važan izvor opskrbe, obavještajnih podataka i ljudstva. Na koncu, gradove nije bilo jednostavno i lako zauzeti, iako je stanovništvo unutar njih bilo neprijateljski raspoloženo. Stoga su politička osvajanja i previranja unutar gradova bili ključni elementi pobjede KPJ u odnosu na „ostale“, ističući poseban značaj u glavnom gradu Bosne i Hercegovine – Sarajevu.

Proces regrutacije muslimana i Hrvata tekao je paralelno s procesom izgradnje snažne bosanskohercegovačke komunističke organizacije u partizanskim redovima. Ogromna većina muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini već je bila rezervirana prema NDH. Nisu bili skloni ni Silama osovine ni Saveznicima, a oni koji su možda i tražili vodstvo izvana zapazili su činjenicu da je Turska u svemu ovome bila upadljivo neutralna.⁵⁷ Sa druge strane, bosanski Hrvati bili su dio hrvatske nacije s manje volje da se priključe NOP-u. Među bosanskim Hrvatima nije bilo autonomaškog pokreta protiv ustaša, niti su se masovno priključili partizanima, sa izuzetkom nekoliko područja (prije svega Livna i Tuzle). Nasuprot njima, Hrvati u Dalmaciji i općenito u Hrvatskoj bili su dio mnogo snažnijeg pokreta otpora.

Ključni moment da se Hrvati iz Bosne i Hercegovine, tamo gdje je HSS bio zatupljen, počnu javljati u partizane, jeste odluka kojom HSS, podržava pokret otpora kao jedni ispravni, a napose kada prvaci u gradovima u kojima je HSS bio na ugledu počnu prelaziti u KPJ i partizane:

Zalutalo je jedno pismo iz Dervente od nekog Pavla Čorića, šurjaka Pavla Radića kojemu najavljuje svoj dolazak za obnovu HSS. Govori se da Mačekovci ulaze u vladu a njihovi su uvjeti, izbaciti okupatora iz Hrvatske, a onda se tek može razgovarati o suradnji Mačeka i Pavelića. Po selima zalaze Mačekovci i pripremaju sviet na prevrat. Bili su u Zagrebu pregovori između Poglavnika i Košutića. Trebali su ući u vladu Košutić i Pernar, ali oni nisu službeni predstavnici HSS. Kaže: „nas je ustaški pokret odbacio, pljunuo nam u lice, pa zašto nas sada zovu na suradnju. Pavelić je prodao Hrvatsku Talijanima i Mađarima /Međimurje/. Hrvatsku državu stvorio je Missolini, i zato Poglavnik nema nikakve veze. On je plaćenik Njemačke, a mi ne vjerujemo, da će Njemačka pobijediti, a ako i pobijedi, neće dozvoliti da Hrvatska bude nezavisna, nego će biti pod njezinim protektoratom. Ako će HSS surađivati u vladi treba ukloniti ustaški pokret i Poglavnika. Poglavnik nema nikog za sobom. Mi računamo na slom, koji će naskoro doći, pa ćemo vidjeti tko je imao pravo – HSS ili Pavelić.“⁵⁸

2.5. Za partizane nema dvojbe na čiju stranu stati

Za razliku od četnika, KP i partizani su rat započeli sa jakom urbanom organizacionom bazom u Sarajevu koju su hitro iskoristili.⁵⁹ Četverogodišnji otpor u području Sarajeva je prošao kroz tri faze. U prvoj fazi, partizani i Komunistička partija su u kasnu jesen 1941. godine postigli značajne uspjehe. Prva faza je otpočela kada su komunisti u Bosni i

⁵⁷ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 4, dok. 1101 – 1110; 6, dok. 2094; kutija 7, dok. 2463.

⁵⁸ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 9, broj dokumenta: 2208, 11. rujan 1943.

⁵⁹ Nedim Šarac, *Uslovi i pravci*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 57.

Hercegovini i u Sarajevu počeli osnivati partizanske jedinice i podigli ustanak protiv Sila osovine krajem srpnja 1941. godine. Nakon povezivanja komunista iz grada sa komunistima - mještanima i drugim ljudima na koje se moglo osloniti, razrađen je plan za izvođenje prvih oružanih akcija. Odlučeno je da se prva akcija izvede na Podlugove, s ciljem da se razoruža Oružnička postaja, Ustaški stan i da se onesposobe željeznička stanica i ložionica. Još dok su pripreme napada bile u toku, grupu je obišao Slobodan Princip Seljo, komandant Štaba sarajevske oblasti, koji se pomno interesovao za način izvođenja prve oružane akcije i ukazivao na svu ozbiljnost i značaj tog poduhvata. Zakazane noći, 28/29. srpnja, ustanici su pošli na izvršenje zadatka. Mada planirani objekti nisu zauzeti, akcija je imala veliki značaj, jer je oglasila početak oružane borbe u sarajevskoj oblasti. Ovom akcijom otvorena je serija narednih akcija koje će, tokom kolovoza i narednih mjeseci, prerasti u krupne oružane borbe protiv okupatora i njegovih slugu. U novinama i službenom listu, oni su dali svoj komentar ove akcije, iz čega se, vidi da je ona imala snažan odjek. Da bi osujetilo, eventualne, naredne akcije, Ravnateljstvo za javni red i sigurnost Velike župe Vrhbosna strijeljalo je 30 seljaka iz šireg područja Ilijaša, o čemu je objavljen i poseban proglas.⁶⁰

Prva akcija KP unutar grada Sarajeva je također bila neuspješna, ali je izazvala žestoku reakciju. Napadi na željezničke satnice nisu jenjavali i pred sam kraj godine. Tim činom partizani su od samog početka pokazali na kojoj su strani što će se kod četnika vremenom pokazati suprotno:

*Na 10. prosinac 1941. u 5 sati, napali su odmetnici na selo Pale, kotar Sarajevo i cijelu okolicu od Han Dervente do Stambolčića. Ovaj su napad izvršili jednovremeno na svim pravicima. Na svima mjestima stupili su u borbu oružnici i domobrani. Borba je trajala sve do 16 sati istog dana... Odmetnici su za vrijeme borbi na željezničkoj pruzi pod šine postavili dinamit, koji je eksplodirao i šine oštetio. Također su odmetnici (partizani) za vrijeme borbi, u Han Derventi zapalili drveni most na državnom putu, Sarajevo – Mokro i Pale. Most izgorio i saobraćaj preko mosta prekinut. Oštećeni most odmah je popravljen. U borbama poginulo 10 odmetnika, kod kojih je pronađeno oružje puške i naboji, kao i jedna strojna puška. Među ovim puškama pronađena je jedna talijanska puška.*⁶¹

Ustaše su, istovjetno kao i sa četnicima, i sa partizanima imali velikih problema od samog uspostavljanja NDH, što je UNS-a zabilježila:

*Dne 28. studenog 1941. oko 22.20 sati, stražar – vatrogasac prvog stražarskog mjesta, zapadno od Pirotehnike oko 100 koraka na livadi zapazio je 5 do 6 nepoznatih osoba, koji su išli u pravcu njemu. Ne dozvolivši bliži pristup povikao je „stoj“, na što su se svi razbježali. Iste noći tj. 29. Studenog oko 4 sata primijećene su još dvije osobe na 200 koraka udaljeno od pirotehnike kako idu livadom. Iz sveg zapaženog dade se zaključiti da bi ove primijećene osobe mogli biti četničko – komunistički izviđači, i da istima od ranije nije bila poznata okolica pirotehnike, a to se dade uočiti po tome, što su se dvojica dali u bijeg nakon poziva da stanu od strane stražara u pravcu drugih stražara.*⁶²

---

⁶⁰ Zdravko Antonić, *Sprovođenje odluka partije o podizanju ustanka u Sarajevskoj oblasti*, u: Sarajevo u revoluciji, 2, 305.

⁶¹ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 182, 12. prosinac 1941.

⁶² HMBIH, Zbirka UNS, kutija 1, broj dokumenta: 165, 10. prosinac 1941.

3. Rad Komunistike partije Jugoslavije

3.1. Partijska organizacija i Mjesni komitet

Odluka KPJ da se ide na oružani ustanak - povlačila je za sobom niz promjena u radu, metodu i zadacima partijske organizacije. Prije svega, trebalo je organizaciju prestrukturirati i osposobiti da odgovori svojoj osnovnoj ulozi, ulozi organizatora NOP-a u gradu. Pored stvaranja jedinstvenog fronta u gradu, protiv okupatora i ustaša, najvažnija djelatnost Partije bila je usmjerena na sve akcije koje su značile pomoć oružanoj borbi. Tako je trebalo partizane koji su odlazili iz grada i bili raspoređivani u razne regione istočne Bosne, snabdijevati oružjem i drugom opremom, kao i osigurati kanale za njihov izlazak na teren. Trebalo je uspostaviti stalne i sigurne kanale za izlazak ljudi u partizanske odrede. Trebalo je prikupljati i slati na teren sanitetski materijal, jer se već nakon prvih oružanih okršaja javio problem liječenja ranjenika. Teže ranjenike, radi većih ljeekarskih intervencija, moralo se, u prvo vrijeme, prihvaćati u gradu i osigurati njihovo liječenje. Bilo je nužno osigurati po kvartovima sabirne magazine za odjevne predmete, hranu, municiju i oružje, duhan i sve do čega se moglo doći, a moglo bi biti od koristi partizanima, ne samo radi zadovoljenja njihovih nasušnih potreba nego i kao znak solidarnosti sa njima i njihovom borbom. Morala se povesti briga o obiteljima čiji su hranitelji bili u partizanima ili u zatvorima i logorima. Trebalo je štampati i rasturati neophodne informacije o prvim partizanskim akcijama širom Jugoslavije, što je u ono vrijeme, kada je bila teška vojna situacija na svjetskom ratištu, bilo jedino što je unosilo nadu i podizalo moral rodoljuba i simpatizera pokreta otpora. Istovremeno, za uspješan razvoj ustanka, morala se neprekidno proširivati politička osnova NOP-a i u njega uključivati što veći broj rodoljubivih građana svih nacionalnosti. Gotovo da nije prošao nijedan partijski sastanak, u to vrijeme, a da članovi Partije nisu polagali računa koliko su svojom aktivnošću i kontaktima sa građanima povećali broj simpatizera, koliko je proširen krug onih koji su spremni da pruže materijalnu pomoć NOP-u, da prime na stan ilegalce, da sklone kompromitirajući materijal, itd.⁶³

Teško je danas dati pravu sliku svih promjena koje su se događale u organizacionoj strukturi partijske organizacije u gradu od ljeta 1941. do proljeća 1942. godine. To je utoliko teže što su te promjene bile veoma brojne, te to što su gotovo svi partizani imali nadimke. Bitni su bili kvaliteti komunista: borbenost, odanost, požrtvovanost i spremnost da se podnesu

---

⁶³ Rafel Brčić, *Okupacioni sistem i Nezavisna Država Hrvatska u sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 243 – 284.

i najveće žrtve. S druge strane, ideje koje je širila, ciljevi za koje se Partija borila, prodirali su sve više u svijest ljudi. Time je rasla snaga pokreta, kao i vjera narodnih masa da su interesi Partije identični ekonomskim, nacionalnim i socijalnim interesima naroda.

Krajem 1941. i početkom 1942. godine postojale su teritorijalne partijske ćelije; u Centru, na Vratniku, Bistriku, Baščaršiji, Bjelavama, Skenderiji, u Novom Sarajevu, na Kovačićima, Ilidži, u Vogošći i Kasindolu. Preduzetne partijske organizacije postojale su u Glavnoj željezničkoj radionici, Vojnotehničkom zavodu, Tvornici duvana, „Ključu“ i Tkaonici čilima. Partijske organizacije u Vogošći, Kasindolu i Ilidži bile su povezane sa Okružnim komitetima za Kalinovik i Zvijezdu.

Najbrojnija teritorijalna ćelija bila je u središtu grada (Centar). Ona se sastojala od tri odjeljenja, a ona su djelovala u određenim ulicama. Partijske organizacije Bistrika, Vratnika, Kovačića, Novog Sarajeva, Ilidže i Kasindola odigrale su veliku ulogu u osiguranju kanala za povezivanje sa odredima, u prebacivanju ljudi i materijala na teren i prihvaćanju drugova koji su dolazili sa terena. Svaka partijska ćelija, prema svojim konkretnim uslovima, okupljala je, kroz razne forme (aktivni, udarne i druge grupe), simpatizere NOP-a i preko njih izvršavala mnoge zadatke. To su bili izvori i za prijem novih članova u Partiju. Mnogi od tih simpatizera, tako uključeni u rad, malo su se razlikovali od članova Partije - po odgovornosti, disciplini i odanosti pokretu.⁶⁴

Rad u Mjesnom komitetu, u tadašnjim uslovima, bio je veoma složen. Trebalo je održavati svakodnevne međusobne veze, veze sa tajnicima ćelija i kontakte s drugima koji su radili na posebnim zadacima. Pri tome se moralo stalno voditi računa da se ne padne u oči potkaziivačima i policijskim agentima. Članovi Mjesnog komiteta morali su biti stalno u toku svih političkih događaja u gradu, na njih davati odgovore i odmah neposredno reagirati, što je zahtijevalo samostalnost i izoštrene političke reflekse. U Mjesnom komitetu se nalazilo redovno pet do šest članova, a u ožujku 1942. godine sedam. Svaki član Mjesnog komiteta je imao po više zaduženja: držanje na vezi pojedinih partijskih organizacija, zaduženja za pojedine sektore partijskog rada, kao što su: Narodna pomoć, partijska tehnika, držanje kurirskih veza sa partizanskim odredima ili drugim mjestima, zatim veza sa skojevskom organizacijom, itd. Komitet je morao biti operativno tijelo, od čije brzine sastajanja i djelovanja je često zavisio uspjeh određene akcije.

Izvršavanje tih raznovrsnih i odgovornih zadataka zavisilo je, u najvećoj mjeri, od sposobnosti, hrabrosti, spremnosti i požrtvovanosti članova Partije, SKOJ-a, kao i većeg broja

---

⁶⁴ Rafel Brčić, *Okupacioni sistem i Nezavisna Država Hrvatska u sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 243 – 284.

bliskih simpatizera. Svi su oni poticali pretežno iz radničke, ali i drugih društvenih sredina, kao i iz svih nacionalnosti u gradu. Prešli su revolucionarnom pokretu u vrijeme kada je bilo najteže, bez ikakvih osobnih računa i sebičnih ciljeva, samo zato što se pokret kome su pripadali borio za bolji i pravedniji život za oslobođenje zemlje. Oni su svoje revolucionarne zadatke izvršavali savjesno, kako su najbolje znali i umjeli. Radili su to po slobodnoj volji i opredjeljenju, ne očekujući za to nikakva priznanja i nagrade.⁶⁵

3.2. Politički i agitaciono-propagandni rad

U doba organiziranja ustanka je agitaciono-propagandni rad imao naročit značaj. Ljudima se moralo neprestano objašnjavati i činjenicama dokazivati da je oružana borba jedini put kojim je moguće zbaciti ropstvo i osigurati opstanak i nacionalnu ravnopravnost svih naših naroda. Pridobivanje masa za borbu u vrijeme kada su petokolonaši i izdajnici svih boja služili okupatoru i pozivali na pokornost, nije bio nimalo lak.⁶⁶

Sadržaj političkog i agitaciono-propagandnog rada morao je biti širok i svestran. Građane su zanimala mnoga pitanja. Prije svega, ono što se dešavalo vezano za II svjetski rat, ono što se dešavalo u našoj zemlji, kao i mnoga dnevna pitanja i brige, koji su svakodnevno pritiskivali ljude. Na sve to je trebalo stalno davati odgovore. Trebalo je neprekidno žigosati zločine okupatora i njegovih slugu, podsjećajući građane na konačne ciljeve okupatora. Također, trebalo je neprekidno objašnjavati ciljeve narodnooslobodilačkog pokreta i za što se bore partizani. To je bilo utoliko potrebnije što su neprijatelji neprekidno, kroz štampu, preko radija i na druge načine, govorili o NOP-u kako su to oni htjeli. Istovremeno, bilo je potrebno razobličavati laži koje je izbjeglička vlada preko Radio-Londona širila o događajima, pri čemu su vrlo često pobjede partizanke vojske pripisivane četnicima, što je unosilo zabunu u jedan dio stanovništva. Ilegalna organizacija u gradu morala se oslanjati samo na usmenu propagandu i ilegalno štampane i umnožavane materijale. Građanima je bilo, pod prijetnjom najstrožih kazni, zabranjeno da se služe ma kakvim drugim izvorima informacija, osim onim koje su im servirali okupator i ustaše, pa su, zato, naše informacije morale biti šire i potpunije.

Da bi agitaciono-propagandni rad odgovorio svojoj svrsi, morao je biti neprekidan, aktualan, morao je sadržavati svježe činjenice i događaje i biti tako organiziran da istinita pisana riječ ili parola dopre do onih kojima je namijenjena. Osnovni uslov za to bila je dobro

---

⁶⁵ Rafel Brčić, *Okupacioni sistem i Nezavisna Država Hrvatska u sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 243 – 284.

⁶⁶ Rafel Brčić, *Okupacioni sistem i Nezavisna Država Hrvatska u sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 243 – 284.

organizirana partijska tehnika. Da bi redovno funkcionirala partijska tehnika, trebalo je obaviti niz vrlo složenih i naročito konspirativnih poslova. Pravila konspiracije su nalagala da drugovi koji su radili na istom poslu, jedan za drugog ne znaju. Pojedinačne zadatke (slušanje i prikupljanje radio-vijesti, kucanje matrica, umnožavanje, nabavka potrebnog tehničkog materijala, rasturanje umnoženog ilegalnog materijala i si.) povezivao je u jednu cjelinu rukovodilac tehnike koji je bio član Mjesnog komiteta.⁶⁷

Najvažniji propagandni materijal Mjesnog komiteta bio je „Bilten“, koji je izlazio svaki drugi dan, najprije u 150, a poslije i do 1000 primjeraka. U „Biltenu“ su donošene najvažnije vijesti sa svjetskih ratišta, sa partizanskog fronta, o najvažnijim političkim događajima, izvaci iz partizanske štampe i sl. Nije išlo bez teškoća ni redovno osiguranje odgovarajućeg sadržaja za svaki novi „Bilten“. Iz želje da se jača partizanski pokret, nekada su se u gradu među simpatizerima NOP-a prenosile i prepričavale vijesti o pobjedama, o kojima ni sam Mjesni komitet nije ništa znao. Naime, Mjesni komitet uvijek nije bio u toku svih partizanskih akcija, pa zbog toga nije mogao dati uvijek svježe i potpune informacije. Za potvrdu ovog, dobro će poslužiti citat iz pisma Mjesnog komiteta Sarajeva, od 9. ožujka 1942. godine, upućenog Vrhovnom komandantu drugu Titu: *...,Imamo samo još jednu molbu na Vas. Nastojite da nas na vrijeme obavijestite o svim novostima kod Vas. To nam je neophodno potrebno jer se često po gradu čuju fantastične vijesti“*.⁶⁸

3.3. SKOJ i omladina

Jedan od najsnažnijih oslonaca Partije u njenoj revolucionarnoj borbi bio je Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ). Međutim, SKOJ nije bio samo organizacija preko koje je Partija djelovala među omladinom, nego je on predstavljao samostalnu revolucionarnu snagu i potrebu napredne omladine. Kroz tu organizaciju je napredna omladina ispoljavala svoje ideje i vodila borbu za nacionalnu ravnopravnost, socijalnu pravdu, protiv klasne eksploatacije, za pravo radnih ljudi koja je bila dovela u pitanje njen fizički opstanak.

Uvjetima rata omladina je bila najviše pogođena. Izgubila je sve: i pravo na život i pravo na mladost. Neprirodno je istrgnuta iz života i radost joj je uskraćena. Nasilno je gurana u mračnjaštvo šovinizma, rasizma i ljudske otuđenosti po ugledu na „Hitler-Jugend“. I mlade su razvrstali na one koji su „čiste arijevske krvi“ i na one koji to nisu. Dojučerašnjoj „raji“,

---

⁶⁷ Rafel Brčić, *Okupacioni sistem i Nezavisna Država Hrvatska u sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 243 – 284.

⁶⁸ Rafel Brčić, *Okupacioni sistem i Nezavisna Država Hrvatska u sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 243 – 284.

koja je zajednički provodila djetinjstvo, prve igre, dijelila prve mladalačke tajne, godine školovanja i šegrtovanja, uskraćivano je pravo na zajedničko druženje; zbog održavanja tog drugarstva i prijateljstva, mladi su prekorijevani i kažnjavani. I za ljubavno pismo napisano ćirilicom, vršio se politički progon, kao i za ispisivanje ćiriličkih slova na križevima prilikom sahrana. Srbin je naredbom postao „grkoistočnjak“ i bio je obespravljen. Policija je oglasima prijetila da će se za svakog poginulog domobrana streljati 20 grkoistočnjaka. Mladi se ni na sahranama, koje su nerijetko bile pod prismotrom policije, nisu smjeli grupno sastajati i morali su se sa sprovoda vraćati pojedinačno. Policijski je kontrolirao i ograničeno čak i kretanje po gradu. Zaveden je „redarstveni sat“, koji je bio na snazi kroz čitavo vrijeme okupacije.⁶⁹

U prvim danima okupacije, Mjesni komitet SKOJ-a, uz pomoć Mjesnog komiteta KPJ, imao je pune ruke posla da, pored ubacivanja mladih u vatru revolucionarne borbe, vodi brigu da što manji broj skojevaca padne u ruke ustaške policije. To je bilo utoliko potrebnije jer su mnogi skojevci bili poznati policiji zbog svog revolucionarnog rada. Njihova imena su bila zabilježena u arhivi starojugoslovenske policije i došla u ruke ustaša. Pokazalo se neophodnim da se stvara skojevska organizacija po svim kvartovima i da se poveže sa odgovarajućim partijskim organizacijama. U te kvartovske organizacije su uključeni i svi skojevci koji su privremeno ostali bez mogućnosti djelovanja u svojim ranijim kolektivima jer su, u prvo vrijeme, zatvorene sve škole, a i neke fabrike. Zahvaljujući takvoj organizaciji, čitava teritorija grada bila je pokrivena skojevskim aktivima, spremnim da se prihvate izvršenja svih zadataka. Skojevske aktivisti bili su formirani u Centru, na Baščaršiji, na Vratniku, Kovačima, Logavini, Bistriku, Crnom Vrh, Marijin-Dvoru, Skenderiji, Kovačićima, u Hrasnu, Pofalićima, na Bjelavama i Babića bašti.

Skojevski aktivisti u školama, u svom radu, ograničili su se samo na izvršavanje najneophodnijih zadataka, ne upuštajući se u akcije koje bi ih kompromitirale. Ocjenjivali su, pratili i poticali političku diferencijaciju među školskom omladinom, a pojedince, u pažljivim kontaktima, otimali od utjecaja ustaške ideologije i, svojim utjecajem, dovodili na pozicije NOP-a.⁷⁰

---

⁶⁹ Mehmed Džinić, *Aktivnost i borba omladine u najtežem periodu okupacije Sarajeva*, Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 468.

⁷⁰ Rafel Brčić, *Okupacioni sistem i Nezavisna Država Hrvatska u sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 243 – 284.

3.4. Obavljanje kurirskih zadataka i prebacivanje ljudi u partizanske odrede

U ilegalnom radu pravovremeno i redovno održavanje partijskih veza bilo je veoma značajno. U oružanoj borbi je održavanje dobrih veza postalo još važnije. U prvoj godini ustanka veze između partijskih rukovodstava, kao i veze između ilegalnih partijskih organizacija i partizanskih štabova, održavane su gotovo isključivo putem kurira, jer se, iz razumljivih razloga, nije moglo služiti poštanskim vezama. Neke obavijesti morale su se prenositi usmeno, pa oni koji su ih prenosili, morali su dobro da ih shvate i pravilno prenesu. Na ovom poslu uvijek su prijetile najveće opasnosti od mogućih provala, jer su kuriri imali adrese, poznavali najodgovornije drugove i sami nosili često materijale koji su, u slučaju privođenja, policiji mogli biti polazna osnova za otkrivanje organizacije. Kuriri su, u svome radu, nailazili često na razne prepreke i opasnosti, počev od običnog policijskog legitimiranja i pretresa, do zasjeda i zamki. Često je zavisilo od snalažljivosti, hrabrosti i hladnokrvnosti kurira kako će se izvući iz svih mogućih klopki i iskušenja. Službeni putni formulari (propusnice, dozvole, legitimacije) dobivali su se, preko veza, za novac od policijskih službenika. U „Finoj tehnici“ izrađivani su službeni pečati, kojima su se ovjeravale putne isprave. Dolazak kurira sa slobodne teritorije u grad, pričinjavao je, ponekad, i svojevrsne probleme. Njihovi su postupci, ponekad, predstavljali opasnost da padnu u ruke neprijatelja. Kontakti koje su uspostavljali sa prijateljima i poznanicima, pričanja i razgovori, neoprezna kretanja, predstavljali su određenu opasnost.

3.5. Stalni zadatak partijske organizacije

Najvažniji doprinos grada razvoju ustanka bilo je upućivanje partijskih i skojevskih kadrova u odrede. Borci koji su iz grada odlazili u partizanske jedinice, naročito partijski i skojevski kadrovi, doprinosili su podizanju idejne i političke svijesti boraca, što je za istrajnost oružane borbe i prevladavanje poteškoća bilo od neprocjenjivog značaja. Između ovih drugova su regrutovani vojni i politički kadrovi u partizanskim jedinicama, kao i kadrovi za politički rad na terenu. O izlasku u partizane drugova koji su imali odgovorne partijske dužnosti u gradu, odlučivao je Mjesni komitet, vodeći, pritom, računa da ne bude oslabljen ilegalni partijski rad. Pročetnički elementi vodili su smišljenu kampanju protiv drugova koji su izlazili iz grada, nazivajući ih „kaputašima“ koji su došli u partizane da „sačuvaju glavu a ne da se bore“. Bilo je i povremenih zastoja u slanju kadrova u jedinice, koji su obično bili

oslovljeni vojnim operacijama ili policijskim provalama, kada kanali za prebacivanje nisu mogli normalno da funkcioniraju.⁷¹

3.6. Obavještajna služba

Za razvitak oružane borbe bilo je od značaja i stvaranje prvih začetaka obavještajne službe u gradu. Pravovremene informacije i podaci o namjerama neprijateljskih vojnih formacija, o pripremanim akcijama ustaških vlasti i Gestapoa - pružale su dragocjene mogućnosti da se preduzmu odgovarajuće mjere i osujete namjere neprijatelja. Prikupljene informacije (snaga i raspored neprijateljskih jedinica, pripremanje vojnih akcija, stanje morala u neprijateljskim jedinicama, itd.) bile su hitno dostavljene, posebnim kuririma, partizanskim štabovima. Pored važnih obavještenja vojne prirode, ovaj komitet je bio angažiran i na nabavci i kupovanju oružja od pripadnika domobranskih jedinica. Iz informacija koje je komitet prikupljao, izdvajalo se za Mjesni komitet samo ono što je bilo neophodno za njegovu pravilnu političku akciju. Rad i djelovanje ovog komiteta dopirali su i do domobranskih jedinica na položajima, s ciljem da se poljulja njihov moral i da sa oružjem pređu partizanima. Kao rezultat takvih nastojanja, studenom 1941. godine, druga četa 15. pješadijskog domobranskog puka na Palama je otkazala poslušnost višim časnicim kako bi Pale što prije, sa manje obostranih gubitaka, prešle u ruke partizana.⁷² Pokazatelj je to dobro organizirane službe Mjesnog komiteta i uljuljanje ustaške vlasti.

---

⁷¹ Rafel Brčić, *Okupacioni sistem i Nezavisna Država Hrvatska u sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 243 – 284.

⁷² Rafel Brčić, *Okupacioni sistem i Nezavisna Država Hrvatska u sarajevu (1941 – 1943)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 243 – 284.

4. Druga godina Nezavisne Države Hrvatske u Sarajevu

Druga faza otpora počela je sa nekoliko udaraca koje su KPJ i partizani primili krajem jeseni 1941. Izvan grada je u siječnju 1942. godine krenula zajednička njemačko-talijansko-ustaška ofanziva, koju su jugoslavenski povjesničari nazvali Drugom neprijateljskom ofanzivom. Dodatna privođenja početkom 1942. godine zaustavila su partijske aktivnosti, čime se pokret otpora u sistematskom smislu vratio na početak.

Sedmog i osmog siječnja 1942. godine u selu Ivančićima kod Sarajeva je održano savjetovanje koje je organizirao Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu. To savjetovanje imalo je jak utjecaj na dalji uspješan razvoj narodnooslobodilačke borbe u Bosni i Hercegovini. Zna se da su savjetovanju prisustvovali iz Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije - drug Tito, drug Kardelj, Moša Pijade, Aleksandar Ranković, Sreten Žujović i Svetozar Vukmanović, a iz Bosne i Hercegovine članovi Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, članovi Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za BiH, sekretar okružnih komiteta Partije, sekretari oblasnih komiteta Partije i sekretari okružnih komiteta SKOJ-a, neki komandanti i komesari partizanskih odreda - ukupno oko 40 drugova. Na savjetovanje nisu uspjeli stići Đuro Pucar i Rodoljub Čolaković, članovi Pokrajinskog komiteta za BiH, kao i partijski i omladinski rukovodioci iz Bosanske krajine.⁷³ U Ivančićima je bilo govora i o taktici u oružanoj borbi. Ovi stavovi su sigurno imali poseban značaj za dalji razvoj narodnooslobodilačke borbe. Poslije stvaranja prostrane oslobođene teritorije, partizani su običn zauzimale položaje prema gradovima i na tim položajima stajale nedjeljama obezbjeđujući oslobođenu teritoriju. Ležeći tako na položajima, partizani su gubile i moral i snagu, trošile municiju, a novu nisu mogle zarobiti. Na savjetovanju je zauzet stav da jedinice ne treba da drže kruto frontove, nego da moraju biti pokretljivije, nametati neprijatelju borbu tamo gdje partizani žele, odnosno više se koristiti taktikom gerilske borbe. U tom okviru, insistirano je na stvaranju pokretnih jedinica, udarnih bataljona, koji neće čuvati samo svoja mjesta i svoja sela, već će ratovati na široj teritoriji, u skladu sa zadatkom koji nameće razvoj ustanka. Savjetovanje je, u prvom redu, posvetilo veliku pažnju omladini. Dalje, savjetovanje je istaklo potrebu većeg oslonca na omladinu i intenzivnijeg rada na uključivanju omladine u narodnooslobodilačku borbu.⁷⁴ Savjetovanje u Ivančićima održavalo se u jednom od prelomnih trenutaka razvoja ustanka, u situaciji kada su okupatori i njegove snage vršili

---

⁷³ Dragutin Kosovac, *Partijsko savjetovanje KPJ za Bosnu i Hercegovinu u Ivančićima*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 579-589.

⁷⁴ Dragutin Kosovac, *Partijsko savjetovanje KPJ za Bosnu i Hercegovinu u Ivančićima*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 579-589.

snažan pritisak na narodnooslobodilački pokret, u periodu kada je velikosrpska buržoazija, preko četništva, krenula u otvoren obračun sa Komunističkom partijom, motivirana odbranom svojih klasnih interesa, radi kojih stupa u direktnu suradnju sa okupatorom.⁷⁵

4.1. Konsolidiranje partizanskog pokreta krajem 1942. godine

Od početka oružane borbe postojali su kanali preko kojih je održavana stalna veza partizanskih štabova i partijskih foruma sa partijskom organizacijom i narodnooslobodilačkim pokretom u gradu Sarajevu. Ti kanali su u toku kolovoza i rujna služili uglavnom za prebacivanje komunista i građana koji su iz Sarajeva upućivani u partizane. Kasnije, u toku listopada, studenog i sve do svibnja 1942. godine, pored građana koji su ovuda svakodnevno upućivani u partizane, ovi kanali služili su i za obavljanje niza drugih jako značajnih zadataka. Ovuda je skoro svakodnevno iz grada partizanskim jedinicama i na slobodnu teritoriju upućivan najraznovrsniji materijal: sredstva za normalno funkcioniranje telefonskih i radio-veza, roto i drugih aparata za umnožavanje pisanog materijala; pisaće mašine i namirnice, pisaći pribor koji je služio za svakodnevne potrebe u svim štabovima, narodnooslobodilačkim odborima i osnovnim školama za redovno školovanje.⁷⁶

Iz Sarajeva su se granali veze i kanali za oslobođenu teritoriju, i to ne samo sa partizanskim odredima u bližoj okolini nego i mnogo dalje, za oslobođenu teritoriju i organizacije NOP-a na okupiranim područjima. Četnička izdaja i njihovo lociranje u okolini Sarajeva prouzrokovati su velike teškoće, naročito u pogledu održavanja veza organizacije NOP-a u gradu sa oslobođenom teritorijem. Veze sa oslobođenom teritorijem bilo je lakše uspostaviti 1941. godine pošto su tada partizanski odredi djelovali u neposrednoj okolini grada. Međutim, u toku 1942. godine, naročito u drugoj polovini, poslije četničke izdaje i njihove otvorene suradnje sa okupatorom, partijskoj organizaciji Sarajeva bili su najbliži partizanski odredi u okolini Konjica.⁷⁷

Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu je u lipnju 1942. godine poslao u Sarajevo više drugova na partijski rad. Njihov osnovni zadatak sastojao se u tome da ponovo organiziranju aktivnost i razviju sve djelatnosti NOP-a koje su postojale i prije provale, kao i nove oblike rada koji se pokažu kao najefikasniji u datim uslovima. Među aktivistima NOP-a nalazio se i veliki broj žena koje su uskoro razvile živu aktivnost u okviru odbora

---

⁷⁵ Dragutin Kosovac, *Partijsko savjetovanje KPJ za Bosnu i Hercegovinu u Ivančićima*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 579-589.

⁷⁶ Džemal Bijedić, *Razvoj NOP-a u Sarajevu od ljeta 1942. do Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, 3, 384.

⁷⁷ Džemal Bijedić, *Razvoj NOP-a u Sarajevu od ljeta 1942. do Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, 3, 386.

antifašističkog saveza žena. Već sredinom 1942. godine partijska organizacija je uspjela da se sredi i da otpočne sa intenzivnim radom. Iz redova brojnih aktivista NOP-a brižljivo su odabirani najaktivniji, koji su najprije kandidovani i ubrzo primani u KPJ. Po kvartovima i mahalama, kao i u naseljima oko grada oživio je organizovani rad, koji je svakim danom obuhvaćao i angažirao nove simpatizere i aktiviste NOP-a.⁷⁸

Posebno je bilo značajno to da je Mjesni komitet KPJ Sarajevo ostvario svoj utjecaj u domobranskom garnizonu, tj. u III domobranskom zbornom području čije se zapovjedništvo (štab) nalazilo otpočetak u gradu Sarajevu. Zahvaljujući tome, gotovo u svim domobranskim nadležnostima postojale su grupe aktivista i simpatizera NOP-a. KPJ orijentacija je prvenstveno išla za tim da se ostvari utjecaja među pripadnicima domobranstva iz redova rezervista, naročito časnika, jer je njihova pomoć kroz davanje potrebnih informacija vojne i političke prirode obećavala najveće koristi. U vrijeme o kojemu je riječ, šef UNS-e u Sarajevu bio je Slavko Štimac, koji je u ovoj provali odigrao glavnu ulogu. Splet okolnosti je bio takav da su otkrivene aktivnosti KPJ u Sarajevu. Sa više strana je kod ustaške policije i Gestapoa bilo provaljeno dosta pojedinaca pripadnika NOP-a.⁷⁹

4.1.1. Ilegalni NOP u Sarajevu

Ustaše su bile produžena ruka Sila osovine sa veoma slabom podrškom u zemlji. Nastojali su zadržati kontrolu u gradovima sa hrvatskom i muslimanskom većinom, dok im je utjecaj u seoskim područjima, osim u područjima sa hrvatskom većinom, bio vrlo slab. Kako se ustanak širio, gradovi su postali otoci pod okupatorsko – ustaškom kontrolom u ustaničkom moru.⁸⁰ Politika sila osovine bila je da u nebitnim kolonijama drže pod kontrolom najvažnija uporišta i da ne troše resurse na seosko okruženje. Zbog toga je otpor u gradovima za NOP bio daleko teži i opasniji, jer okupator nije trošio resurse na seoska područja.⁸¹

Ustaška vlast nije znala jesu li vojnici koje je regrutirala bili simpatizeri NOP-a, a često nije ni marila za to. Domobrani, ustaše, njemački časnici, policajci i zvaničnici NDH često su posjećivali gostionicu u vlasništvu Mate Franičevića, blizu kasarne u središtu grada i otvoreno, da svi čuju, razgovarali o vojnim i političkim pitanjima. Ali usprkos uspjesima u Sarajevu, prve dvije godine rata nisu bile naklonjene ilegalnom NOP-u, jer su četnički zločini nad muslimanima i Hrvatima prigušili volju Sarajlija da podrže pokret otpora, dok je ustaški

---

⁷⁸ Džemal Bijedić, *Razvoj NOP-a u Sarajevu od ljeta 1942. do Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, 3, 387.

⁷⁹ Džemal Bijedić, *Razvoj NOP-a u Sarajevu od ljeta 1942. do Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 393.

⁸⁰ Marko Attila Hoare, *Bosanski Muslimani u Drugomsvjetskom rat*, 113.

⁸¹ Nisim Albahari, *Od Aprilskog rata do ustanka*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 2, 66.

režim uspio stati na noge. Vukmanović Tempo, u siječnju 1942. godine, podnio je Titu izvještaj u kojem stoji da u Sarajevu „*vlada strahovita reakcija (...) Mi smo izdali direktivu da se obustavi izlazak na ulice svim drugovima i da se obustavi svaki rad. Pa ipak, stradao nam je priličan broj drugova, naročito iz vojnih redova*“.⁸²

UNS je u nizu masovnih privođenja tokom svibnja i lipnja 1942. zatvorio gotovo 400 osumnjičenih komunista. Podaci UNS-a o privođenju ukazuju na relativnu ravnotežu između Srba, Hrvata i muslimana: jedna grupa od 40 komunista privedena 24. travnja imala je 16 „pravoslavnih Hrvata“, 13 katolika, osam muslimana, dok za troje nisu navedeni podatci.⁸³ Privođenje aktivista nastavljeno je i tokom prvih mjeseci 1943. godine Nijemci su se tokom privođenja osvetili iste godine i Muhamedu Mehmedbašiću, jednom od atentatora na nadvojvodu Franju Ferdinanda 1914. godina. Po instrukcijama Gestapoa priveden je i mučen do smrti, nakon čega je progon nastavljen i na njegovu obitelj.

4.1.2. Ustaška infiltracija u NOP

Kao što je NOP infiltrirao ljude u strukturu NDH, tako se i ustaški režim sa lakoćom, infiltrirao u NOP. Eugen Dido Kvaternik sistematski je vrbovao agente unutar mreže članova i simpatizera KPJ: „*Moramo pokušati da vrbujemo svakog komunistu koji tokom ispitivanja pokaže ponašanjem volju za suradnju...*“⁸⁴ Ustaška infiltracija bila je veoma uspješna i u sarajevskoj i u zeničkoj regiji. U pokrajinskom komitetu u Sarajevu priveli su Idu Jovanovića i Lepu Perović, dok je Tempo Vukmanović uspio pobjeći. UNS je uspješno ubacio i agenta Vatroslava Vrdoljaka i u redove NOP-a u Sarajevo, to je dovelo do privođenja nekoliko stotina članova i simpatizera KPJ i SKOJ-a u ožujku i travnju 1942. Nijemci i ustaše su od početka 1943. godine formirali grupe dvostrukih agenata čiji je zadatak bio infiltracija i uništenje partizanskih štabova, uključujući i Vrhovni štab. Srpski antikomunisti, također, uspijevaju se uvući u partizanske redove. Nedićev režim, postupajući po instrukcijama njemačke vojne obavještajne službe, poslao agente u istočnu Bosnu sa zadatkom infiltracije u partizanske jedinice.

Komunistička partija Jugoslavije, pored loših startnih pozicija početkom 1942. godine, te savjetovanja u Ivančićima, ipak se uspjela konsolidirati, te domobranima i ustašama pomrsiti račune. Već početkom mjeseca travnja, UNS-a dolazi do podataka da se u Sarajevu

---

⁸² Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija, tom 3, dok. 32, 223.

⁸³ HMBiH, Zbirka UNS, kutija 2, broj dokumenta: 304, 24. travanj 1942.

⁸⁴ Savo Pređa, *Ustaška nadzorna služba u borbi protiv ustanka u Bosni i Hercegovini 1941. i početkom 1942. godine*, u: 1941, u istoriji naroda BiH, 491., prema: F. Jelić – Butić, 1974., 485—497.

krije dobro organizirana komunistička partija koja pomaže partizane u neposrednoj okolici Sarajeva, čime se vrše velika privođenja pristaša KPJ i pokreta otpora:

Uhićene osobe su osim konspirativnog i promidžbenog djelovanja, djelatno potpomagale partizane u oružju, streljivu i takozvanoj narodnoj pomoći. Tako budu uhićeni činovnici Župske redarstvene oblasti Arif Barta, Zahid Arsanagić i još dva agenta Župske redarstvene oblasti. Pristupilo se je uhićenju i nekih građana za koje je dokazano da su nepovlasno posjedovale velike količine oružja koje su u zgodnom času predavali partizanima u šumu. Od toga dana nastavlja se istraga vrlo brzo te je do 9. travnja uhićeno već oko 80 osoba dok na dan 15 travnja broj uhićenih dostigao brojku 150 osoba, dok je do završetka istrage tj. po prilici do 1. V. Broj uhićenih dostiglo 300. Provedenom istragom nedvojbeno je dokazano da je po djelatno pomagali bilo u promidžbi, bilo u prikupljanju priloga za narodnu pomoć odnosno služili komunistima kao glasnici, doušnici ili pomagali na bilo koji drugi način djelatni rad komunističke partije. Pravoslavna i muslimanska čaršija pronosila je za vrijeme cijele istrage neprekidno i tvrdokorno uvijek nove i alarmantne glasine, da se uhićeni uopće ne prisluškuju... Zapovjednik grada Sarajeva njemački satnik Herman saopćio je upravitelju Župske redarstvene oblasti Markoviću, i to u prijateljskom obliku da su njemački odgovorni krugovi neraspoloženi radi progona, odnosno masovnog uhićenja građana Sarajeva, te da bi takav postupak za hrvatsku čast mogao imati nedoglednih i loših posljedica.⁸⁵

Da se četnici, s druge strane, nisu plašili ustaša i domobrana, i da su otvoreno pojedinci iskazivali netrpeljivost prema NDH i Hrvatima, uz prisvajanje subjektivnog stava prema četnicima i njihovom ravnogorskom pokretu, može se vidjeti u jednom „pripitom“ razgovoru, te uz to ide žargonska poštapalica „što trijezan misli pijan govori“. Ovakve ljude, empatične i suosjećajne, KPJ i partizanski pokret je najviše vrbovao, jer je lako bilo provući krilaticu o „Bratstvu i Jedinstvu“.

...Ne sjećam se datuma, ali otprilike oko 20. srpnja 1942. godine došao je on Ivanić u krčmu Antolić u Semizovcu, gdje je sjedio isti a isti je bio u pripitom stanju. Ovom prilikom Lonca je Ivaniću rekao slijedeće: GDJE SI USTAŠO, USTAŠE NEĆE POSTOJATI NA OVOJ ZEMLJI AKO DOĐU ČETNICI U SEMIZOVAC TI BJEŽI K MENI poslije ovoga on je otišao kući.⁸⁶

Ovakva oportunistička i nacionalistička stajalista svakako su nagnuli, snage, volje i mogućnosti KPJ i partizanima da iskoriste priliku vrbovanja i pridobijanja što većeg broja dobrovoljaca u svoje čete kroz čitav period 1942. godine.

4.2. Omladina i žene u prekretnici rata

Također je već od prvih dana oružane borbe sagledan i visoko cijenjen u ustaničkim rukovodstvima doprinos koji bi oružanom ustanku, u svakom pogledu mogle pružiti žene. Stoga se i pristupilo stvaranju revolucionarne organizacije - Antifašističkog saveza žena. U veljači 1942. godine postojali su kvartovski aktivni žene, koji su redovno održavali svoje sastanke, na kojima su čitani vijesti i proglašeni partijskih i skojevskih rukovodstava i vojnih štabova. Kroz prve zametke Antifašističkog saveza žena obavljaju se brojni poslovi od neprocjenjivog značaja za narodnooslobodilački pokret. Žene su odmah nakon oslobođenja

⁸⁵ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 2, broj dokumenta: 376, 15. lipanj 1942.

⁸⁶ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 2, broj dokumenta: 433b, 21. kolovoz 1942.

Foče od četnika, sakupile posteljinu za 120 ranjenika i boraca promrzlih u Igmanskom maršu, a prikupljale i druge priloge za vojsku i bolnice. One su gotovo isključivo predstavljale radnu snagu u radionicama. Žene su plele rukavice, džempere, šalove, i to sve je otpremano kanalima u partizane. Osim toga, žene su od vojničkih deka šile vindjakne i vojničke bluze, pa je i to išlo u partizane. Mnogo se radilo na idejnom i političkom izgrađivanju partizanki, pa su s tim ciljem organizirane čitalačke grupe, gdje su rađeni razni materijali, i čitane knjige.⁸⁷

Omladina i žene učestvovali su u akcijama podjele letaka po gradu, kojima se građanstvo obavještavalo o svim događajima kako na bojištu, tako i u gradu. Takve akcije stalno su se ponavljale koncem 1942. i u toku 1943. godine, i to na ovaj način: u cijelom gradu, u isto vrijeme 20 sati navečer, grupe skojevaca i ostalih, na određenim mjestima, nešto prije 20 sati, dobili bi određenu količinu letaka, podijelili se u parove, otišli u već određene ulice i hitro i vješto ubacivali u kapije, prozore, itd. Ta akcija je morala trajati vrlo kratko. To je važno za sve dijelove grada, pošto je akcija bila jedinstvena. Poslije završenog posla, brzo bi se razišli kućama, jer je redarstveni sat počinjao u 21 sat. Često je bila organizirana i akcija prenošenja sanitetskog i drugog materijala lokalnim vozom na Ilidžu. U tome je učestvovao i jedan broj ženske omladine. Taj materijal nosio se u ceckerima, preko kojih bi se prebacio kupaći kostim ili vesta, tako da bi se zakamuflirao sadržaj mreže. Tada bi se krenulo sa Marindvora, odakle je kretao lokalni voz za Ilidžu. Na Ilidži bi se uputilo u pravcu jedne vile, koja se nalazila u neposrednoj blizini neke vrste ustaškog poljoprivrednog dobra, gdje se skupljala Ustaška mladež. U toj vili ostavljali bi doneseni materijal, koji su onda odnosili kuriri na Igman i dalje. Nije bio rijedak slučaj privođenja cijelih obitelji da bi se prisilio privođenje druga ili drugarica da govore o svom radu.⁸⁸

Drugarice iz odbora žena na svojim područjima formirale su i pododbore i tako se organizacija žena sve više širila i okupljala veći broj suradnica. Travanj mjeseca 1943. godine, pošto je već privedeno nekoliko drugarica članova toga odbora, odbor više nije postojao kao organizaciona forma sve do početka 1945. godine. Time je rad odbora za rad sa ženama bio jedno vrijeme u prekidu, ali su žene i dalje radile za NOP. Žene Sarajeva su tako, u teškim danima 1942. i 1943. godine, davale svoj dio narodnooslobodilačkoj borbi.⁸⁹

---

⁸⁷ Olga Brajković, Doprinos žena NOP-u u 1942. i 1943. godini, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 623.

⁸⁸ Olga Brajković, Doprinos žena NOP-u u 1942. i 1943. godini, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 625.

⁸⁹ Olga Brajković, Doprinos žena NOP-u u 1942. i 1943. godini, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 627.

4.3. Pokušaj ostvarenja muslimanskih ideja

Zbog nedaća koje su se odigrale prema muslimanskom pučanstvu sredinom 1942. godine osnovan je odbor „Narodnog spasa“. Odbor „Narodnog spasa“ je oblik organiziranja muslimanskih društava i udruženja građana u Drugom svjetskom ratu. Osnovan je na konferenciji predstavnika najvećeg dijela muslimankih udruženja i organizacije građana 26. kolovoza 1942. godine. Zadaća odbora bila je da okupi sve muslimanske prvake radi duhovnog i fizičkog opstanka muslimana u Bosni i Hercegovini za vrijeme NDH. Odbor je prvenstveno nastao zbog četničkih zločina u Foči 1942 godine gdje je ubijeno više nekoliko tisuća civila.⁹⁰ Konferenciju je otvorio hafiz Muhamed ef. Pandža, a predsjedavao je naib- ul-reis Salih Safet ef. Bašić. Bašić je odbio pokazivanje da su muslimani komunisti i iznio ideju o vlastitoj oružanoj gardi. Također je iskazao i nepovjerenje prema NDH zbog strahota koje su se desile u Foči.⁹¹

Pored „Narodnog spasa“ pitanje bosanske autonomije je bilo aktualno kroz čitavo postojanje NDH. Jedan od zagovornika bosanske autonomije bio je Uzeir-aga Hadžihasanović. Koliko je bio značajan i utjecajan kod muslimana, Avdo Humo ga je htio uvjeriti u potrebu veće suradnje sa partizanskim pokretom. S druge strane Hadžihasanović je izrazio poštovanje prema pokretu otpora, ali da ne vjeruje u pobjedu NOB-a, smatrajući da će Englezi i Amerikanci krojiti državnu politiku. Također je Uzeir-aga rekao da muslimani rade na organiziranju i naoružavanju muslimanske milicije, jer će tako pomoći obraniti muslimanski narod. Njemu osobno je bilo svejedno, hoće li se milicija zvati domobranska, ustaška ili njemačka.⁹² Dana 1. studenog, grupa muslimana, na čelu sa Uzeir-agom Hadžihasanovićem, uputila je čuveni Memorandum Adolfu Hitleru. Fokus memoranduma je bio da ukaže kako Ante Pavelić nije uspio stvoriti pravu državu i da se njegove osnovne greške sastoje u tome što je uključio Bosnu i Hercegovinu u sastav NDH, potom zbog, zavođenja strogog centralizma, popustljivosti prema Katoličkoj crkvi i lošem funkcioniranju uprave.⁹³

U memorandumu su predložene i mjere za umirivanje Bosne i Hercegovine, a najvažnije točke jesu: osnivanje bosanske muslimanske legije pod nazivom „Bosanska straža“, potom izdvajanje svih muslimana, vojnika, časnika i dočasnika, iz ustaških i domobranskih legija, naoružavanje „Bosanske straže“, realizacija plana stvaranja „Bosanske

---

⁹⁰ Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998., 166.

⁹¹ Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998., 166.

⁹² Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo, 1998., 166 – 167.

⁹³ Tepić, Ibrahim (ur.), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata danas*, 353.

straže“, potom stvoriti političko – administrativnu jedinicu pod nazivom Župa Bosna, sa sjedištem u Sarajevu, te da se nova župa nakon pobjede Sila osovine uvrsti u red zemalja pod zaštitom Trećeg Rajha. Također je i memorandum podrazumijevao i etničko čišćenje u vidu preseljenja stanovništva. Na teritoriji jednoj od teritorija, takozvanoj B, živjeli bi većinski muslimani, zahtijevajući da se vrati 175 000 muslimana za vrijeme ili poslije rata. Te bi se trebalo iseliti iz teritorije 100 000 Srba i Crnogoraca i oko 75 000 Hrvata. Kao potpisnici memoranduma stoji organizacija Narodnog spasa.⁹⁴Treba još spomenuti i pokušaj Muhameda Pandže, da Bosnu i Hercegovinu, uz suglasnost i pomoć Nijemaca izdvoji iz NDH. Svoja nastojanja je Pandža pokušavao da ostvari od jeseni 1942., pa je u proljeće 1943., proširio zalaganje na osnivanje SS-divizije. Ipak na kraju nije bilo ništa od svega rečenog i traženog, osim pred sam kraj 1943. godine kada je došlo do formiranja 13. SS-divizije. To je dovelo da se muslimani konsolidiraju u vlastite oružane snage, ali to je sve bilo u 1943. godini, o kojoj ćemo govoriti u narednoj cjelini.

4.4. Prvo zasjedanja AVOJ-a

Zbog oslobađanja niza mjesta sa pretežito muslimaskim i hrvatskim življem stvoreni su uvjeti za šire angažiranje NOP-a. Stvaraju se nove jedinice, koje od 20. studenog 1942. obrazovanjem Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i partizanskih odreda, dobivaju obilježje regularne armije sa oko 150 000 vojnika, uglavnom omladine. Zbog toga, ali i ostalih uspjeha stvoreno je u Bihaću 26/27. studenog 1942. godine, sa ukupno pedeset četiri izaslanika (od sedamdeset dva pozvana)⁹⁵, Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije.⁹⁶

Tim činom AVNOJ je preuzeo opće političke poslove, organizaciju narodne vlasti, usavršavanje rada narodnooslobodilačkog odbora, te davao poticaj i inicijativu za osnivanje zemaljskih antifašističkih tijela u onim zemljama gdje nisu postojale, kao i privrednih, ekonomskih uskrnuća koja su do tada bila nepostojeća. Takav zamah narodnooslobodilačkog pokreta posebno je uznemirio njemačke i talijanske vojno-političke faktore, a time i cijeli ustaško – četnički poredak, i ideologiju koja je bila u začetku.

---

⁹⁴ Tepić, Ibrahim (ur.), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata* danas, 354.

⁹⁵ Drago Borovčanin, *Izgradnja bosansko – hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, Sarajevo: Svjetlost, 1979, 144 – 189.

⁹⁶ Za predsjednika izvršnog odbora izabran je dr. Ivan Ribar, a za potpredsjednika Nuriya Pozderac, dr. Pavle Savić, i delegat iz Slovenije Edvar Kocbek.

5. Godina 1943. donosi preokrete u Drugom svjetskom ratu

Glavni grad Bosne i Hercegovine je sredinom 1943. godine, u odnosu na sam početak rata, bio znatno drugačije mjesto. Nekada velika i uspješna židovska zajednica je nestala. Gradsko stanovništvo je sa predratnih 90 000 ljudi, poraslo na 115 000 tokom rata. Izbjeglince su bile smještene u zapuštene izbjegličke centre u bosanskoj prijestolnici i oko nje. Ovako se prisjeća jedan od očevidaca:

„Djeca bez roditelja, roditelji bez djece, starci, ranjeni gladni, pristizali su iz opustošenih sela i gradova istočne Bosne, bježeći ispred krvave zlikovačke kame i ognja u kojem je cvrčalo ljudsko meso.“⁹⁷

Konstantno i učestalo bombardiranje glavnog grada Bosne i Hercegovine i drugog najvećeg u NDH početkom veljače 1943. godine ostavilo je svoje užasne posljedice:

Jučer u 16. 30 sati na uzletištu Rajlovac dogodila se nesreća uslijed eksplozije zrakoplovne bombe . Od ove eksplozije poginuo je jedan časnik 3 vojnika, a 15. – 16 ih je ranjeno od kojih su do sada trojica umrla. Bomba je bila teška oko 100 kg., a talijanskog je porijekla.⁹⁸

Četnički pokret, nakon razjedinjenja sa partizanima, pokušavao je dalje da vrbuje i privuče muslimane u ravnogorski pokret. Pozivali su se na nasljedstvo Jugoslavije, te su oni temelj bivše Jugoslavije u kojoj su muslimani imali sva prava, ističući muslimanske prvake poput Spahe, Hrasnice Kulenović, koji su bili u vlasti, čime su htjeli približiti muslimanski živalj četnicima. U proglasu koji donosi UNS-a vidljivo je sljedeće:

Na dan našeg ujedinjenja sjetite se da ste 23 godine živjeli u Jugoslaviji, potpuno ravnopravni sa braćom Srbima i Hrvatima. Muslimani su bili sreski načelnici, učitelji i po svi uredima zaposleni. Imali ste i ministre kao dr. Spahu, Hrasnicu Kulenovića i ostale, koji su vaše interese zastupali u vladi i u parlamentu. Ustaška banditska vlast, htjela je vas muslimane da posvađa sa braćom Srbima, i da vam predstavi Srbe kao krvoloke i vašeg neprijatelja. Da su vam Srbi 23 godine uništavali kao što su ustaše na zvjerski način uništavali Srbe ni za sjeme vam se ne bi znalo. Ustaše žele da ovaj puta zavade vas sa braćom Srbima, tvrdeći da hercegovački Srbi kolju i ubijaju sve što je muslimansko. Nije istina to što čujete. U Hercegovini muslimanski vođe i to: Dr. Ismet Popovac, Smali aga Čamalović surađuju sa četnicima na stvaranju nove Jugoslavije. Dokaz za to je taj što je ovih dana ponudio svoju suradnju sa četnicima i predstavnik tuzlanskih muslimana Hadžiefendić. Poštenim muslimanima četnici ne misle zla, a uvjerali ste se da i ne čine nikakve nasilja. Sperite ljagu sa sebe i ubijajte ustaše, koji su vas htjeli da bace u blato kao što su sebe bacili u isto. Turska se opredijelila za Ameriku, Englesku i Rusiju. Pobjeda naših saveznika je i naša. Čas slobode uskoro će kucnuti. Svoje oružje okrenite na ustaše ili ga predajte četnicima, ako ne želite samo da se borite. Stvarajte novu Jugoslaviju u kojoj će svi da žive boljim i ljepšim životom. Živio Kralj Petar II i Nova Jugoslavija !⁹⁹

S druge strane ni muslimanski nacionalisti nisu sjedili skrštenih ruku. Muslimani nisu dugo čekali na odgovor Nijemaca o formiranju SS-divizije, pa je novi šef Gestapo – a Franz Abromeid, 24. ožujka 1943. ugostio sarajevske prvake po pitanju toga, ali i odlaska muslimana u partizane, što je indiferentno sa traženom postrojbom pod pokroviteljstvom Nijemaca:

⁹⁷ Hasan Ljubunčić, *Dani nevolja i previranja*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 611.

⁹⁸ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 3, broj dokumenta: 790, 25. veljače 1943.

⁹⁹ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 3, broj dokumenta: 798, 28. veljače 1943.

Novi šef Gestapo-a, Franz Abromeid, razvio je živu djelatnost među muslimanima, osobito u pravcu držanja prema NDH. Odmah po dolasku u Sarajevo, sastao se sa Šefkijom Behmenom, bivšim ministrom beogradske vlade. Dana 24. III o.g., lektor njemačke akademije u Sarajevu dr. Fritz Nashold, koji je ujedno i vođa NSDAP-a, pozvao je u lektorat Njemačke akademije, četvoricu uglednih muslimana iz Sarajeva: Muhamed Zlatara, bivšeg gradonačelnika, prof. Huseina Alića, upravitelja I.m. gimnazije, ljekarnika Lutvu Muftića i uglednog trgovca Edhema Foču, na razgovor.

Na upoznavanju, Nijemci su povelili razgovor o mogućnosti formiranja jedne SS divizije iz reda muslimana Bosne i Hercegovine. Njemci u daljnjem razgovoru, zatražili su od ovih muslimana razriješenje činjenice da se veliki broj muslimana i katolika nalazi u partizanima. Odgovor na ovo, dao je ljekar Lutvo Miftić, inače poznat kao dobar Hrvat, ovako:

„Nemojte se gospodo ni najmanje čuditi toj pojavi, te ni nas muslimane ne bi iznenadilo kada bi se u partizanskim redovima nalazilo i 90% našeg svijeta, naprosto iz ovih razloga: odmah po osnutku NDH, koja svima nama muslimanima leži na Srcu, Vi ste Nijemci zatražili, da naš narod preda oružje, te ga je naš svaki čovjek, na poziv vaš i naše vlade, predao do posljednjeg metka, uzdajući se u sigurnost života i i metka, koju ste sigurnost vi Nijemci nama bili svečano zagarantirali. Ona je međutim, sticajem prilika, izostala, a Srbi, koji niesu predali oružje, a uz to su imali tajna velika skrovišta oružja, koja im je ostavila bivša jugoslovenska oružana sila, započeli su nečuvenim pokoljem našeg življa u istočnoj Bosni i Hercegovini, do potpunog istrebljenja. U takvim prilikama, i pod nečuvenim terorom, gdje je stradalo na desetke tisućama najboljeg našeg življa, sve do nejake djece, nije nikakvo čudo, da je onaj mali broj, koji je slučajno ostao, sagnuo šiju i prisilno otišao u partizanske redove, jedino radi toga, da spase ono malo preostalih živih, kojima nije dušmanski nož dospio odsjeći glave... Da Vi Niemci, nieste, po slomu Jugoslavije, pokupili iz Hrvatske sve oružje, hrvatska bi država, već u prvim danima napada bandita, bila brzo s njima obračunala.“¹⁰⁰

Nijemci su okrivili Talijane, govoreći, da se to dogodilo u zonama, koje drže talijanske trupe.

Kućedomačin Mihamed Zlatar, izjavio je, da muslimane ne vodi i ne predstavlja prof. Hakija Hadžić, već dr. Džafer Kulenović. Na ovo je ljekarnik Muftić, sa prof. Alićem, izjavio:

„Mi muslimani imamo i priznajemo samo jednog vođu, a to je Poglavnik dr. Ante Pavelić, a dr. Džafer Kulenović, je samo muslimanski zastupnik u Poglavnikovoj vladi i ništa više.“ Na to su Nijemci izjavili sljedeće: „Sve je to lijepo, no mi znamo, da dr. Kulenović uživa povjerenje Poglavnika, ali konstatiramo, da je dr. Kulenović vrlo neaktivan čovjek, i njegova neaktivnost, ne donosi zemlji nikakve koristi, već što više općenito djeluje štetno. On kao potpredsjednik vlade, ne pojavljuje se nigdje u narodu, da ga bodri svojom pojavom, neposredno u narodnoj sredini.“¹⁰¹

Zanimljivo je sljedeća dokumentacija UNS-e tko se prijavljuje u postrojbe SS – divizije i koji su to razlozi:

Zapaženo je da se u Bosni kod pristupa u muslimanski legiju SS trupu najviše javljaju ustaše i domobrani, a to čine stoga, što računaju da će dobiti bolju ishranu i više priznanje.¹⁰²

Sa druge strane, vrbovanje muslimana, dovodi zasigurno do nedostatka ljudstva u četničkim postrojbama, kao i uzaludne borbe, što je vidljivo i u jednom proglasu:

Četnici idu u zadnje vrijeme nerado u borbu, tako da ih se mora silom tjerati. Za sve ove događaje četnici bacaju krivicu na Talijane. „Hajde i ti s nama u borbu. Ti primaš pare, a nas goniš da ginemo.“¹⁰³

No, nisu samo četnici imali problema sa vojnim kadrom. Veliko napuštanje, dezertiranje i odlazak u partizane vidljivo je u proglasu ustaša, kojim se obraćaju Hrvatima, a u kojem, na neki način, traže objašnjenje zašto isti napuštaju ustaše, i odlaze u partizanske redove. Ovo je svakako jedan od dokaza da je pokret otpora pustio korijenje u svim među

¹⁰⁰ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 6, broj dokumenta: 1275, 21. travanj 1943.

¹⁰¹ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 6, broj dokumenta: 1275, 21. travanj 1943.

¹⁰² HMBIH, Zbirka UNS, kutija 6, broj dokumenta: 1290, 22. travanj 1943.

¹⁰³ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 5, broj dokumenta: 1337, 8. travanj 1943.

pripadnicima svih naroda u Bosni i Hercegovini, te da nacionalne prepreke nisu bile prisutne pri ulazu u partizane:

Zašto ste napustili svoje domove, svoja sela, ostavili svoje obitelji i pridružili se onima, koji ubijaju hrvatski narod i uništavaju našu zemlju. Odmetnici se ne bore za sigurnost vaših obitelji niti za očuvanje vaših prava i, posjeda, već za moskovske tirane i velikosrpsku kliku, koja mrzi sve, što je hrvatsko. Pogledajte malo oko sebe, tko su ti vaši vođe! Nisu li to sve listom iz Srbije ili Crne gore ubačeni ljudi, koji vas Hrvate zato što ste Hrvati, tjeraju pred hrvatske i njemačke strojnice i u sigurnu smrt? Zar vas iskustvo od dvadeset godina nije dovoljno poučilo, da se od Srba nema nitko ništa dobro nadat? Zar ste tako zaboravljivi, da ste prešli preko nedavne crne prošlosti hrvatskog naroda? Jeste li čitali list „Borbu“, koji opisuje sastanak partizanskih vođa u Bihaću, u kojemu se iznose imena vođa. Dakle, niti jedan jedini Hrvat. Srpski partizanski vođe ne bore se u Hrvatskoj radi Hrvata. Oni su napustili područje Srbije, da bi Hrvatsku učinili razbojištem i uništili vas Hrvate, koji ste u njihovim redovima, uništili naše domove, poubijali našu braću, žene i djecu i ukratko, Hrvatsku dotjerali do potpunog uništenja.¹⁰⁴

Sljedeći proglas izdan istog dana, 8. travnja 1943. godine, potvrđuje „odbojnost“ ustaškog pokreta da očuva Hrvate u njemu, igrajući na srpsku hegemoniju i neslobodu u prošlosti. U očaju posežu istim tretmanima kao i četnici, da će ubiti onoga tko se dobrovoljno ne javi u vojsku ili svoje političko uvjerenje doskora ne promijeni.

Hrvati!

Napustite partizanke redove. Prekinite sa onima koji vas smatraju sredstvima za svoje velikosrpske ciljeve. Prebjegnite dobrovoljno i prijavite se bilo kod njemačkih, bilo kod hrvatskih oružanih snaga. Svakom onom, koji dobrovoljno prebjegne, bit će život pošteđen.¹⁰⁵

UNS-a u svojim dokumentima donosi imena Srba koji su se priklonili vlastima NDH, ali to posve nije moguće radi četnika koji ometaju Srbe da ostaju lojalni Paveliću, jer kako oni navode njihova vlast je u izbjeglištvu:

Prema obavijestima oružničke postaje Ilidža, četnici koji se nalaze na Igman planini, zadnjih se dana spuštaju u selo Vrelo Bosne, Vrutke, Osijek, i potražuju stanovnike Hrvatsko – Pravoslavne vjere Savu Tošića njegovog sina Kolu i Mirka, Janka Bosečića i njegova sina Živka. Napred imenovani povratili su se bili na poziv hrvatskih vlasti iz odmetništva, i sada žive kao podpuno građani NDH. Oružničkim ophodnjima nije se do sada uspjelo susresti sa ovim četničkim grupama, jer iste izbjegavaju svaki susret sa njima.¹⁰⁶

Nemaju ustaše samo problema sa komunistima, već su i četnici sve češće pisali proglase (na ćirilici) o važnosti Srpskog naroda i njegovoj povijesnoj ulozi, tj. strane na kojoj su uvijek bili:

Komunističke bande u svom pohodu kroz vaša sela ponovo su se ogrešili o Srpski narod, pljačkaju vaše domove, terorišu vašu čeljad. Ti zlotvori Srpskog naroda koji svojim radom i nazovi borbom za oslobođenje pod lozinkom „SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU“, svojim novim zločinima ogrešili su se ponovo samo i zaključivo Srpski narod. Zato braćo poučeni i ovog puta iskustvom pomozite VOJNOČETNIČKU ORGANIZACIJU đenerala DRAŽE MIHAJLOVIĆA, Ministra Vojske, Mornarice i Vazduhoplovstva u Otadžbini. Pomozite jedine i istinske borce za slobodu i bolji život Srpskog naroda.¹⁰⁷

Značaj i uloga svjetskih sila koji su bili u zajedništvu sa četnicima svakako se ističe kod srpskog naroda. Sljedeći proglas je zastrašujući, pozivajući Srbe na oružanu borbu „bez

¹⁰⁴ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 5, broj dokumenta: 1142, 8. travanj 1943.

¹⁰⁵ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 5, broj dokumenta: 1142, 8. travanj 1943.

¹⁰⁶ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 5, broj dokumenta: 1153, 9. travanj 1943.

¹⁰⁷ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 6, broj dokumenta: 1451, 10. svibanj 1943.

odgovornosti“ jer je i takva primjenjiva apsolutno u njihovom poimanju života i smrti. Krojenje novih granica nije izostavljeno kao ni zaziv Boga da će baš njima pomoći u pobjedonosnom trenutku:

Talijani su nam pomogli u borbi protiv naših vjekovnih neprijatelja i krvopija ustaša i Nijemaca, tako da smo nesmetano vršili masovna ubijanja Hrvata bez posljedica i odgovornosti. Nastavljamo borbu sa vrućom željom uništenja svih naših neprijatelja, posebice Nijemaca, Ustaša i Talijana, koji nam žele oduzeti oružje. Naša borba se ne smije ograničiti samo na sarajevske planine, već moramo i hoćemo pokazati našu snagu i našem Jadranu. Za tu akciju odlučili smo se za Srpsku Atenu, naš Dubrovnik, preko kojih ćemo imati vezu sa velikim saveznicima srpskog naroda koji će nas pomoći da opet dođemo do stare srpske slave i veličine. Naša borba ima biti nesmiljena prema svima. Ovo je srpska zemlja u kojoj mog uđa zapovijedaju samo Srbi, a koju će tek sada blagosloviti srpski Bog. Kroz oganj, krv i plač nastavljamo borbu do konačne borbe s verom u Veliku Srbiju s verom u Boga i sretniju budućnost srpskog naroda.¹⁰⁸

5.1. Partizanski pokret uzima maha u 1943. godini

Tisuću devetsto četrdeset treća godina je u mnogo čemu bila prekretnica u borbi protiv okupatora i na svih domaćih izdajnika. Poslije Staljingrada započeo je progon nacističkih hordi sa teritorije Sovjetskog Saveza. Italija je također postala ratno poprište. Tu je pod udarcima savezničkih armija Musolinijeva fašistička soldateska počela uzmicati prema sjeveru, da bi u srpnju 1943. godine prvo pao Mussolini, a ubrzo zatim, u rujnu kapitulirala fašistička Italija i ispala iz nacističko-fašističke osovine. Sve je više postajala očiglednija premoć saveznika u antihitlerovskoj koaliciji, u zraku i na moru. U periodu od Prvog do Drugog zasjedanja AVNOJ-a, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije i partizanski odredi izvojevali su velike i odlučujuće pobjede, koje su na našem tlu gotovo riješile sudbinu rata i ishod revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije.

Neposredno pred Drugo zasjedanje AVNOJ-a, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije imala je osam korpusa, u čijem sastavu je bilo dvadeset šest divizija, od kojih u svakoj po nekoliko brigada, deset samostalnih brigada, preko stotinu partizanskih odreda i veliki broj drugih manjih partizanskih jedinica. Tokom 1943. godine gotovo dvije trećine teritorije Bosne i Hercegovine bilo je oslobođeno. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije ponovo se kretala nadomak Sarajeva. Oslobođeni su bili mnogi gradovi, među kojima i Tuzla. Zajedno sa borcima iz svih krajeva zemlje, u sastavu NOVJ, borile su se 1943. godine dvadeset tri bosanskohercegovačke brigade i dvadeset pet partizanskih odreda. U toj godini bile su formirane i dvije bosanskohercegovačke divizije i Prvi bosanski korpus NOVJ.¹⁰⁹

Građani Sarajeva ušli su u treću ratnu godinu osjećajući na vlastitoj koži sve veću neimaštinu i glad, kao i sve veći teror razbješnenog njemačkog okupatora. U gradu i

---

¹⁰⁸ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 7, broj dokumenta: 1564, 24. svibanj 1943.

¹⁰⁹ Džemal Bijedić, *Razvoj NOP-a u Sarajevu od ljeta 1942. do Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 398.

prigradskim naseljima nalazili su se brojni njemački vojni i politički štabovi, sa velikim brojem vojnika i časnika. Sarajevo je u prvoj polovini 1943. godine, u vrijeme IV i V neprijateljske ofanzive, kao i kasnije, postalo središte okupljanja okupatorskih i ustaško-domobranskih snaga.

Stotine i stotine primjeraka „Nedjeljnih vijesti“, letaka i drugog propagandnog materijala štampano je u tehnicu Mjesnog komiteta. Ako se tome doda i štampa koja je stizala sa oslobođene teritorije, pa umnožavana u tehnicu, onda se vidi prava slika značaja političkog rada i Mjesnog komiteta i cijele organizacije NOP-a u okupiranom Sarajevu. Sve je to bilo dostupno, iz dana u dan, sve većem broju građana Sarajeva. Iz grada su odlazili novi borci u jedinice NOVJ, praznili su se neprijateljski magacini oružja, municije, hrane i drugog materijala, a sve je više toga materijala dolazilo u skrivena skladišta NOP-a. Uz pomoć organizacije NOP-a u gradu, Prva krajiška brigada je u kolovozu 1943. godine, na aerodromu Rajlovac, razbila domobranske i njemačke snage, uništila i onesposobila 30 aviona. U jesen 1943. godine, zahvaljujući čvrstim i dobro organiziranjem vezama Sarajeva sa oslobođenom teritorijem, u partizanske ruke pao je i jedan od šefova ustaške policije u Sarajevu, Slavko Štimac. Sve to i mnogo drugog ovdje nespomenutog, jasno govori da je razvoj NOP-a u gradu Sarajevu imao kontinuirano uzlaznu liniju.¹¹⁰

Otkud je NOP u Sarajevu crpio snagu i entuzijazam i kako je uticao povjerenje u masama? Prije svega, narodnooslobodilački pokret uopće, jasno definira stavove i ciljeve KPJ u oslobodilačkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika, a s druge, pobjede NOVJ na teritoriji Bosne i Hercegovine i širom Jugoslavije ojačali su Komunističku partiju Jugoslavije kao glavnog činioca u NOB-i i revoluciji naroda i narodnosti Jugoslavije. Aktivnim političkim radom među masama, KPJ je uspijevala da raskrinka prave ciljeve i namjere okupatora i domaćih izdajnika. Mase su sve više shvaćale za što se bori KPJ, što u tim sudbonosnim teškim danima donosi bratstvo i jedinstvo, odnosno kuda bi narode Jugoslavije odveo bratoubilački rat.¹¹¹ Ilegalnom NOP-u u Sarajevu trebalo je dugo da se oporavi od niza uhićenja između studenog 1942. i travnja 1943. Sam Džemal Bijedić, sekretar faktički nepostojećeg Mjesnog komiteta KPJ Sarajevo, bio je prinuđen da nakon travanjskih privođenja napusti grad. Njegov nasljednik, Esad Čengić, izgubio je kontakt s Pokrajinskim komitetom KPJ za Bosnu i Hercegovinu tokom Pete neprijateljske ofenzive.¹¹² Kontakt

---

¹¹⁰ Džemal Bijedić, *Razvoj NOP-a u Sarajevu od ljeta 1942. do Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 402.

¹¹¹ Džemal Bijedić, *Razvoj NOP-a u Sarajevu od ljeta 1942. do Drugog zasjedanja AVNOJ-a*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 404.

¹¹² Marko Attila Hoare, *Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom ratu*, 370.

mjesnog i pokrajinskog komiteta obnovljen je tek u rujnu 1943. godine, dolaskom Vladimira Perića Valtera. Tokom iste godine, 10. i 11. kolovoza, uništena su čak 34 izložena domobranska aviona.¹¹³ Grad je nakon ovog napada, u ljeto 1943. godine, ostao miran. U vrijeme kapitulacije Italije, Tito je razmatrao mogućnost zauzimanja Sarajeva, ali je na kraju od toga odustao.¹¹⁴ U kolovozu 1943. godine je oko dvije trećine teritorije Bosne i Hercegovine bilo oslobođeno. Pošto se više nije uspješno mogao odupirati ofanzivnim poduhvatima jedinica NOV i POJ u Bosni i Hercegovini, neprijatelj je glavne napore usmjerio na to da u svojim rukama održi veze između doline Save i Jadrana, dolinama Une i dalje, preko Knina, za Šibenik i Split, te Bosne i Neretve. Riješio je da uporno brani ta dva komunikacijska pravca, gradove na njima i glavne centre u Bosni i Hercegovini (Sarajevo, Banjaluku, Mostar i Tuzlu). Zbog toga se, u to vrijeme, u Sarajevu stalno nalazio štab najmanje jedne njemačke divizije.¹¹⁵

Krajem listopada i početkom studenog 1943. godine više od tri četvrtine teritorije Bosne i Hercegovine bilo je oslobođeno. Jake snage NOV i POJ obuhvatile su rejon Sarajeva sa istoka, juga i zapada i na pojedinim sektorima zauzele vanjsku odbranu grada. Istovremeno su snage 1. proleterskog i 5. korpusa pojačavale pritisak na neprijatelja u dolinama Bosne i Une da bi za sebe što jače vezale neprijateljske snage. Zbog toga je u studenom došlo do žestokih borbi u svim dijelovima Bosne i Hercegovine. U njima su jedinice Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije održale inicijativu u svojim rukama sve do početka njemačkih zimskih operacija u Jugoslaviji 1943/1944. godine, koje su, ustvari, bile neuspjeh pokušaj da se eliminiiraju ili umanje rezultati ofanzive NOV i POJ u vrijeme kapitulacije Italije. Kapitulacija Italije uzdrmala je snage sila osovine. Nestao je sa poprišta borbe jedan od tri partnera koji su prijetili osvajanjem svijeta. Bio je to početak kraja.

Uzdrmane su i domaće kvislinške snage u čijim redovima nastaje nesigurnost, kolebanje i strah od odgovornosti pred sudom volje naroda. U periodu rujna - studenog 1943. godine u Bosni i Hercegovini formirano je devet novih brigada i dvije nove (27. i 29) divizije NOVJ, popunjene su sve jedinice koje su se borile na bosanskohercegovačkom tlu, učvrstile se vojnopozadinske organizacije i jedinice. Sve šire mase muslimanskog i hrvatskog stanovništva aktivno se uključuju u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika što je vidljivo i u formiranju 16. muslimanska i 18. hrvatska brigada u istočnoj Bosni.¹¹⁶

---

¹¹³ Vojo Todorović, *Velika akcija uništenja aviona u Rajlovcu*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 632 – 646.

¹¹⁴ Ahmet Đonlagić, *U vrijeme kapitulacije Italije*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 676.

¹¹⁵ Ahmet Tonlagić, *U vrijeme kapitulacije Italije*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 671.

¹¹⁶ Ahmet Tonlagić, *U vrijeme kapitulacije Italije*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 673.

5.2. Korespondencija četničkog pokreta u Sarajevu, nisu više Talijani sad su Nijemci

Većina Srba i muslimana u gradu se gnušala četničkih zlodjela u istočnoj Bosni, a neki su bili uključeni i u pružanje humanitarne pomoći muslimanskim izbjeglicama iz tog područja. Pukovnik Gojko Borota, komandant četničkih snaga u području Sarajeva, ušao je nakratko u grad u ljeto 1943. godine i pokušao uvjeriti Hasana Ljubunčića, da se pridruži četnicima. Kada je Ljubunčić upitao za četničke zločine u Foči, počinjene protiv muslimana samo nekoliko tjedana ranije, rečeno mu je da je “narod” tražio ubijanje “Turaka”, ali da je “narod” u međuvremenu promijenio mišljenje. Rečeno mu je da “*nema više Turaka i da su ovo naša braća*”.¹¹⁷ Ovo je još jedan primjer vrbovanja muslimana i u 1943 godini, pred samu kapitulaciju Italije.

Za ostvarenje svoga strateškog cilja četnici, su do sredine 1943. godine imali podršku Saveznika, Velike Britanije, što se moglo primijetiti i u dokumentima koje je donijela UNS-a, a surađivali su i sa Nijemcima, Talijanima, pa čak i sa ustašama, što je bila jedna od najproturječnijih stvari koje su se desile u Drugom svjetskom ratu. Patološka mržnja kroz raznu promidžbu koja je vidljiva i u pjesmama, između ustaša i četnika, bila je zanemarivana i potisnuta jer su i jedni i drugi imali zajedničkog neprijatelja – NOP, koji se nije borio za stvaranje nacionalno „čistih“ država. Churchill, Roosevelt i Staljin, na sastanku u Teheranu od 28. studenog do 1. prosinca 1943. godine, suglasili su se da pomoć u budućnosti usmjere prema partizanima i da ukinu misije kod četnika. Promjena politike savezničke pomoći naškodila je četnicima i ojačala partizane, koji su već zauzeli značajna područja nakon talijanske kapitulacije u rujnu 1943. godine. Strateški gubici su tako natjerali četnike i Nijemce na još užu suradnju te je u selu Ba u Srbiji u siječnju 1944. godine, Mihajlović uputio pukovnika Borotu da zatraži užu suradnju sa Nijemcima.¹¹⁸ Njemački major Rudolf Treu je od njemačkog konzula u Sarajevu dobio isti zadatak. Borota i Mihajlović su gajili nerealne nade da će Nijemci četnike postaviti za nasljednike ustašama. Treu se u ime Nijemaca nadao da će zadobiti četničku suradnju u operacijama protiv partizana.¹¹⁹

U tome istom mjesecu kada je Italija kapitulirala, četničko preusmjerenje ka Nijemcima je vidljivo i u Sarajevu, kao i moguća suradnja ustaša i četnika:

Većina mladića pravoslavaca iz kotara Sarajevo dobili su u posljednja dva dana pozive da se jave u četničke redove. Rok javljanja bilo je 6 sati. U koliko se u ovom vremenu ne jave bit će im popaljen sam imetak. Odziv u četnike bio je jako dobar. Kroz grad Sarajevo prenose se vijesti među pravoslavnim i muslimanskim pučanstvom

¹¹⁷ Hasan Ljubunčić, *Dani nevolja i previranja*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 611.

¹¹⁸ Nedim Šarac, *Uslovi i pravci razvoja narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu od novembra 1943. do aprila 1945. godine*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 25 – 26, 56.

¹¹⁹ Tepić, Ibrahim (ur.), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata danas*, 173.

da će Srbi dobiti svu istočnu Bosnu, Sandžak, jedan dio Crne Gore kao i hercegovačke kotareve Gacko i Nevesinje. Ovaj teritorij je obećao Hitler, Nediću kad je bio kod njega u posjeti. Pridaje se velika važnost ovoj posjeti među pravoslavcima i muslimanima radi toga što je Nedić bio 6 dana u posjeti kod Hitlera. Također se govorilo o sastanku između Poglavnika i Nedića u pogledu prepuštanja istočne Bosne i kotarevo Gacko i Nevesinje Srbijancima.¹²⁰

Kapitulacija Italije, nije pokolebala četnike da i dalje napadaju Sarajevo, kao i da dovode novopridošlice iz čitave Bosne i Hercegovine i Srbije:

Četnički štab Save Derikonja se nalazi na Grabljivoj njivi u blizini Crnog Vrha. Zapovjednik štaba je Mihajlo Gračanin, a njegov zamjenik jest Simo Radić. Mihajlo Gračanin rodom je iz Donje Vogošće, kotar Sarajevo. Po činu je kapetan četnik. Na Grabljivoj njivi nalazi se oko 4000 četnika. Svi četnici ovoga štaba nisu domaći, nego ih ima i iz drugih pokrajina. Među njima nalazi se i jedan Židov, koji je za vrijeme Jugoslavije bio bravar na željezničkoj postaji Sarajevo... Četnici se nadaju da će Nijemci svaki dan da napuste teritorij Bosne, a potom isti kažu onda je sve lako... Ukoliko bi išle povoljno četničke operacije od Višegrada i ostalih mjesta na pruži Višegrad – Sarajevo, četnici Grabljivog polja imaju program da napadnu Zračnu luku Rajlovac, Reljevo, Semizovac, dok bi Sarajevo trebalo da napadnu drugi četnički odredi Save Derikonje.¹²¹

Vijest da je Adolf Hitler dao istočnu Bosnu Srbima svakako još jednom kazuje preorijentaciju četnika ka Nijemcima, uz dogovore naravno sa Pavelićem da im taj kraj prepusti uz potporu i priznavanje NDH:

U četvrtak dne 1. listopada 1943. javila je krugovalna postaja Ankara u svojoj emisiji za „Jugoslaviju“ da je Führer dao Srbiji čitavu Istočnu Bosnu. Ta se vijest potječe od turskih neutralnih krugova, drži u Sarajevu, pa i u krugovima zagrebačkih muslimana točnom, te je izazvala među svima ogromno zaprepaštenje. Tom se prilikom počelo govoriti, da su četnici zauzeli Pale, a da se tamo nalazi i sam general Draža Mihajlović, koji odanle upravlja operacijama protiv Nezavisne Države Hrvatske.¹²²

Ni dalje ne jenjavaju pozivi svim narodima da se priključe četnicima, uz svakako ponovno krojenje nacionalno-povijesnog teritorija Srbije, čime se ističe važnost zajedničke borbe protiv partizana i ustaša:

Svi ovi izrodi i izdajice, partizani i ustaše, sada se ujedinjuju jer njihovi su načini i ciljevi slični. Jedni da bi nadoknadili odbjelo poginulo ljudstvo, drugi da bi nastavili svoj krvavi zanat ili da učine posljednji beznadlesni pokušaj spasenja. Unutrašnji neprijatelji našeg naroda ujedinjuju se da zajednički izvedu ono što razdvojeni nisu mogli u potpunosti da postignu. Od Triglava do Vardara, od plavog Jadrana do plodne Fruške Gore stoje oskvrnjene crkve, stoje ruševine domova naših mirnih seljana i građana, a iz grobova žrtava krvavih partizana i ustaša čuje se vapaj: „Roditelji, ne dajte vašu decu u ruke ubica, ne dajte da na vas padne prokletstvo pokolenja. Braćo Hrvati, Srbi i Slovenci okupite se oko svojih iskrenih vođa, braćo ujedinite se.“¹²³

5.3. Drugo zasjedanje AVNOJ-a

Zahvaljujući takvoj situaciji u Bosni i Hercegovini bilo je moguće da se utvrdi Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine na svom prvom zasjedanju 25. i 26. studenog 1943. godine u Mrkonjić Gradu, a potvrđeno u Jajcu kada je održano drugo zasjedanje AVNOJ-a 29. studenog 1943. odine. Time je Bosna i Hercegovina dobila svoje predstavništvo koje se, istupajući u ime većine muslimanskog, srpskog i

¹²⁰ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 10, broj dokumenta: 2305, 29. rujan 1943.

¹²¹ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 10, broj dokumenta: 2371, 23. listopad 1943.

¹²² HMBIH, Zbirka UNS, kutija 10, broj dokumenta: 2372, 23. listopad 1943.

¹²³ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 10, broj dokumenta: 2373, 25. listopad 1943.

hrvatskog naroda okupljenog u NOP, izjasnilo za federalno uređenje državne zajednice naroda Jugoslavije, u kojoj će Bosna i Hercegovina biti ravnopravna jedinica.¹²⁴

Time je ZAVNOBiH postavio početne, a ujedno i temeljne osnove državnosti Bosne i Hercegovine, čime je omogućen mir i pomirenje u pravcu slobodne Bosne i Hercegovine svim njezinim narodima.

No sa ovim činom, ratovi i sukobi u Bosni i Hercegovini nisu jenjavali. UNS-a donosi političke i razložne probleme između muslimana, a to je tko ih predstavlja u vlasti:

Nama je poznato da postoje dvije grupe muslimana, naime ona g. Džaferbega Kulenovića i prof. Hakije Hadžića. Mislimo da je bilo potrebno konzultirati ne samo pristaše g. Džafera Kulenovića za koje u javnosti govori da su oni pristaše bivše Jereze već i pristaše prof. Hakije Hadžića, koji su već dali dovoljno dokaza svoje odanosti i bezkompromisne vjernosti Poglavnika i Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Među muslimanima pristašama prof. Hakije Hadžića vlada veliko nezadovoljstvo povodom ovog omalovažavanja, tim više, što grupu dr. Džafera Kulenovića predstavljaju samo bogati trgovci i veleobrnici, kojima, pa su zato u prošlosti paktirali sa svim mogućim neprijateljima Hrvatskog naroda.¹²⁵

S druge strane, ustaše se i dalje nadaju partizanskoj neslozi, u smislu multietničnosti, čime u kontekst siromaštva navode i Slovence koji se bore na strani partizana u Sarajevu, čiji podatak govori baš suprotno-partizani su jači nego ikad prije.

U Sarajeva nalazi se oko 1000 partizana, većinom Slovenaca. Oni su slabo naoružani i pola ih je bosih, a naoružani su slabo. Imaju svoju krugovalnu postaju. Među sobom se svađaju i neće da idu na stražu. Dobro su obaviješteni o kretanjima naše i savezne vojske.¹²⁶

Ustaše su osobito isticale njihov najbolji list koji su izdavali u Sarajevu i njegove čestitke upućene muslimanima krajem 1943, a u kojima se čestita Bajram. Ovakvom politikom i pisanjem ovog časopisa nastojalo se muslimane odvratiti od prelaska u redove partizana. Posebno su se navodile želje za boljim odnosima uz obvezno nabranjanje raznih velikodušnih i primamljivih epiteta prisnosti:

Poznati sarajevski tjednik „Osvit“ inače naš najbolje uređivani tjednik u Bosni je u svom uvodu u Bajramskom broju donio članak pod naslovom „Naša molitva na blagdan žrtava“, u kom je u nenapadnom obliku molitve izraženo par historijskih činjenica i opomena na adresu muslimanskih predstavnika i vodećih ljudi u državi. Među ostalim donosi „Osvit“ slijedeće: „Muslimani su najprije bili obiestni od zadovoljstva, te su se zaboravljali, a osviestili su se tek onda kada je zagraktala smrt na njima i domovima njihovim.“ Nadalje moli se Boga da im pokaže put spasa, i nastavlja se doslovice: „Uništi zlobu i zavist kroz ovu dolinu života, ulij više velikodušnosti, više razumijevanja, više mudrosti, više plemenitosti, više poštenja, više praštanja i više čovječnosti.“¹²⁷

5.4. Život u Sarajevu sredinom rata

Pritisnuti glađu, bolestima (pjegavi i trbušni tifus i dizenterija), građani su sve svoje prodavali da bi održali goli život. U početku su to bile stvari bez kojih se moglo: nakit, ručni

¹²⁴ Tepić, Ibrahim (ur.), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata danas*, 375.

¹²⁵ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 10, broj dokumenta: 2393, 30. listopad 1943.

¹²⁶ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 10, broj dokumenta: 2409, 3. studeni 1943.

¹²⁷ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 11, broj dokumenta: 2580, 14. prosinac 1943.

radovi, a kasnije i posteljina, pa i najnužnija odjeća. Dok u radnjama nije bilo ničega, na pijacama veoma malo i veoma skupo, po švercu je bilo i brašna, i šećera, i masnoće, voća i povrća. Radila je poneka aščinica i slastičarna. Cijene u njima bile su visoke, jer su i zanatlije namirnice nabavljali po švercu. Cijene namirnica podizali su oni koji su mogli da kupuju. Za njih kuna nije bila ništa - mogli su plaćati koliko se traži samo da dođu do namirnica koje su željeli. Oni su i na taj način otežavali ionako težak život pod okupacijom. Ostali narod je gladovao te se umiralo od gladi. Posebno je bilo teško djeci izbjeglica, koja su bila bez hrane i bez krova. Smješteni u barakama na Alipašinom Mostu često su preko noći, po najvećoj zimi, izbacivani iz njih, da bi se u njih smjestili vojnici. Umjetnici svih oblasti ostali su dužni građanima Sarajeva da i svojim načinom zabilježe muke i stradanja građana. Istinite su priče o djeci koja gladna satima stoje skrivena po baštama sarajevskih trgovaca, „da bi vidjela kako pojedinci hrane mačke hljebom umočenim u saft“. Ratni uslovi i teškoće oko ishrane u Sarajevu, tjerali su građane da se hrane i proizvodima koji se u normalnim uslovima ne smatraju namirnicama. Žene su se izvještile u spravljanju jela bez masnoća, bez brašna, bez mesa i jaja. Korišteni su samoniklo bilje, divlji plodovi, zob koja je bila gorka i bodljikava, te mekinje koje su bile kisele i drvenkaste. Uz ostale načine na koje se narod dovijao da bi nabavio namirnice, poduzimana su i putovanja u žitorodne krajeve. Išlo se samo sa specijalnim dozvolama, koje su u početku mogli dobiti izbjeglice, a kasnije su se počele nabavljati uz mito. Cijena dozvole ovisila je od teškoća u kojima se grad nalazio - kada su teškoće oko snabdijevanja bile veće, dozvole su bile skuplje. Pruga je često bila u prekidu, pa se hrana nosila na sebi, vukla u vrećama. Ginulo se na tom putu za hranu, ali se išlo. Oni koji nisu mogli doći do propusnica, išli su ilegalno. Međutim, postojala je zabrana Velike župe Vrhbosne, kojom se zabranjivalo kretanje oko pruge na razdaljini od 300 metara. Ostala teritorija je bila ta kode pod stražom, tako da je odlazak bio skopčan sa najvećim opasnostima.¹²⁸

Njemački vojnici su specijalno pljačkali stoku seljacima i u tome su imali pravo prvenstva u odnosu na ustaše i domobrane. Iako kuna nije vrijedila ništa, ipak se bez nje nije moglo živjeti, pogotovo onaj dio građana koji nije imao što da proda i što da zamijeni za hranu (3000 kuna bila je plata 1942. godine, a 500 kuna jedan kg masla i 280 kuna 1 kg brašna). Veliki dio građana bio je bez posla, mnoge porodice bez hranitelja. Kuna iako bezvrijedna, bez nje se nije moglo živjeti u gradu u kome se moralo sve plaćati.¹²⁹

---

¹²⁸ Hajra Marjanović, *Teški uslovi snabdijevanja građana*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 723.

¹²⁹ Hajra Marjanović, *Teški uslovi snabdijevanja građana*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 3, 724.

6. Godina problema za NDH – 1944.

Izgubivši kapitulacijom i nestankom talijanskih okupacionih trupa dotadašnji jak oslonac četnika, bio je zamijenjen njemačkim okupatorim koji je i odranije značio podčinjavanje i služenje slabije strane jačoj. Neprijateljstvo prema narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji je bilo glavni motiv afiniteta i podloga suradnje između njemačkih okupatora i četnika Draže Mihailovića čiji su se predstavnici pod zaštitom Nijemaca legalno smjestili nadomak Sarajeva i održavali stalnu vezu sa grupama svojih istomišljenika u gradu, koje se posljednjih godina rata znatno aktiviraju. Četnički elementi u Sarajevu bili su inspirirani idejama velikosrpskih krugova u emigraciji, a neposredno vezani za politiku Draže Mihailovića. Kada su krajem 1943. godine povijesni zaključci ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a izazvali snažna politička strujanja, i ovdje je broj i utjecaj sljedbenika Dragoljub Draža Mihailovića opadao. Izvjesnu živost u njihove redove unio je „Svetosavski kongres“ u selu Ba, održan krajem siječnja 1944. godine, koji je trebalo da u zemlji i na međunarodnom terenu parira Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Neposredni praktični cilj te prevashodno propagandistički tempirane četničke političke taktike očigledno je bio da se otvori put rehabilitaciji Draže Mihailovića i pod njegovim rukovodstvom ojača front kontrarevolucije. Otada su Mihailovićeви emisari češće dolazili u Sarajevo i izgleda bezuspješno nastojali da formiraju gradski „ravnogorski narodni odbor“ koji bi, u duhu tendencija „Svetosavskog kongresa“. Četnička propaganda u Sarajevu vršena je i antikomunistički intoniranim lecima koji su izdavani u ime fiktivnog „Ravnogorskog narodnog odbora za srez i grad Sarajevo“.¹³⁰

Oslanjanjem na Nijemce, četnici su sve više bili prisutniji u Sarajevu što je vidljivo i iz građe UNS-e, koja temeljito opisuje četnički pokret koji je bio na snazi orijentirajući i priljučivši se Nijemcima. Da Dragoljub Draža Mihailović nije sjedio skrštenih ruku, vidljivo je i poslano pismo zagrebačkom nadbiskupu Alojzu Stepincu u traženju pomoći odnosno zajedničkoj suradnji protiv „komunizma“. Ne zna se povratna informacija Stepinca, odnosno je li ikad on poslao pomoć, ali jasno je, da su se ustaške i četničke strane počele udružavati u borbi protiv partizana kada su uvijedjele da su partitani uz pomoć saveznika, zauzeli dvije trećine Bosne i Hercegovine. Partizanski pokret za slobodu zemlje od okupatora je već ozakonio svoju borbu i nikakva udruženja in misu mogla pomesti račune. Draža Mihailović je zakasnio.

---

¹³⁰ Nedim Šarac, Uslovi i pravci razvoja Narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu od novembra 1943. do aprila 1945. godine, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 21.

Preuzvišenosti,

Preplavivši Srbiju i druge srpske pokrajine, komunistički val od nekoga vremena zapljuskuje i one pokrajine, koje nastanjuje hrvatski narod. On se sve više širi i, naročito poslednjih dana, preti da preplavi i te krajeve, onako isto kako je to bio slučaj u minuloj godini sa srpskim krajevima. Prilikom prve audijencije, kojom ste donosiocu ovoga pisma učinili čast, imao je on prilike da obavesti Vašu Preuzvišenost o svima nevoljama i patnjama, što ih je komunizam prouzrokovao srpskome narodu u toku nekoliko minulih meseci.

Osećajući u ovim časovima potrebu da, pored ostalih, i Vašoj Preuzvišenosti, kao duhovnome vodji hrvatskoga naroda, skrenem pažnju na sve strahote eventualnog komunističkog osvajanja hrvatskoga prostora, meni je čast da u prilogu dostavim Vašoj Preuzvišenosti je-dan memoar u kome su izložena moja gledišta na sadašnji vojni i politički položaj. Donosilac ovoga pisma biće Vašoj Ekselenciji na raspoloženju za eventualna dalja obaveštenja.

Bez obzira na sve one momente i okolnosti, koji su nas ili koji bi nas mogli deliti, ja smatram za svoju dužnost, da samolim i Vašu Preuzvišenost, da uložim sav svoj uticaj i sve svoje napore u cilju aktiviranja svih nacionalnih snaga hrvatskoga naroda u borbi protiv boljševizma. Upućujući Vam ovu molbu, ja želim da verujem, da će Vaša Preuzvišenost, idući stopama svojih velikih prethodnika, odgovoriti svim onim istorijskim dužnostima i zadacima, koji se pred Vašu Preuzvišenost postavljaju u današnjim teškim vremenima. Jer, od pravihnoga shvatanja tih dužnosti i zadataka sa strane Vaše Preuzvišenosti zavisiće i mesto, što će ga istorija hrišćanstva, a napose hrvatskoga naroda, Vašoj Preuzvišenosti dodeliti.

U tom verovanju i nadi, ja preporučujem Vašoj blagonaklonoj pažnji donosioca ovoga pisma i molim Vašu Preuzvišenost, da i ovom prilikom primi izrase moga osobitoga poštovanja.

Vrhovna Komanda, 15 aprila 1945.

armijski general

Draža Mihajlović

Njegovoj Preuzvišenosti

d-ru ALOJZIJU ŠEPIĆU,
nadbiskupu zagrebačkom i metro-
politi hrvatakom

Traženje pomoći Draže Mihajlovića od zagrebačkog nadbiskupa Alojza Štepinca

(Preuzeto: Slavko Dadić, *Posljednji dani okupatorske tiranije u Sarajevu*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4.)

S druge strane, za ono jače krilo muslimanske građanske politike koje se nije priklonilo ustaštvu bila je karakteristična izdijeljenost na nekoliko konfrontacija. Ova pojava, kako je uočavao Vladimir Perić Valter, postala je u Sarajevu još izrazitija nakon smrti (25. rujna 1943) utjecajnog lokalnog prvaka predratne Jugoslavenske muslimanske organizacije, Uzeira Hadžihasanovića, koji je davao osnovni ton političkom držanju muslimana. Jedna od tih struja, čiji su kurs manje-više odobravale i neke druge grupe iz ove građanske strukture, uporno je tražila privremeno ili trajnije rješenje u raznim varijantama autonomije Bosne i Hercegovine, praktično pod njemačkim protektoratom. Njihova nastojanja Nijemci su blagonaklono pratili, a često poticali i zakulisno podržavali, jer su s razlogom smatrali da je to

pogodan način sprečavanja ubrzanog priključivanja muslimanskih masa narodnooslobodilačkom pokretu.¹³¹

Hrvatska građanska politička struktura u Sarajevu koja se držala na odstojanju od ustaša, krajem 1943. godine je još uvijek bila uglavnom pritajena, u stavu pasivnog iščekivanja. Ovu iznijansiranu i tada nedovoljno iskristaliziranu grupaciju sačinjavalo je oko pedeset predratnih aktivista HSS i ne veći broj nekadašnjih pristalica drugih buržoaskih partija ili lica koja se nisu vidnije eksponirala u političkom životu. Vladimir Perić je, također, polovinom studenog 1943. godine, zapazio i notirao „*da jedan dio sarajevskog katoličkog klera počinja simpatizirati i popularizirati našu vojsku i naš pokret*“.¹³²

S druge strane dok je krhka partizanska „država“, rasla i razvijala se, početkom 1944. godine, muslimani su u velikom broju počeli napuštati partizane i pridruživati se zelenom kadru.¹³³ Tokom tzv. Šeste neprijateljske ofanzive, zeleni kadar se protivio partizanima sa značajnim uspjehom. Njih su popunjavali dezerteri iz domobrana kojih je bilo između 8 000 i 10 000 pripadnika, a koji su bili u istočnoj Bosni. Zeleni kadar se vremenom priključivao ustašama. No muslimani su i dalje bili indiferentni iz vjerskih razlog, koje donosi UNS-a:

*Sarajevski tjednik „Osvit“ je u svome 99. broju od 16. I. 1944. donio članak povodom posjeta svog vlasnika i izdavača Hasana ef. Hadžiosmanovića kod Poglavnika, pa se u njemu među ostalim govori da će u dogledno vrijeme biti potpisan svim „kompetentnih islamskih čimbenika“, koji će potpuno odgovarati svim potrebama islamske vjerske zajednice. Zakon islamske vjerske zajednice je bio razlog za još pojačane nesuglasice i svađu između pristaša grupe dr. Džaferbega Kulenovića i grupe prof. Hakije Hadžića. Smatramo da bi bilo svakako potrebno u probitku Nezavisne Države Hrvatske da se izađe u susret opravdanim zahtjevima muslimanskih vjerskih predstavnika, te da se na taj način stvori čvrsta muslimanska vjerska uprava, sa dobrim nacionalistima na čelu, koja bi onda veoma mnogo doprinijela podizanju svijesti i morala kod našeg muslimanskog pučanstva, te bi već tim samon učinili jedan korak bliže smirivanju duhova kod muslimana, a da i ne govorimo o tome, što bi time odmah bila paralizirana neprijateljska promidžbena tvrdnja, po kojoj, navodno Poglavnik ne smije izdati spomenuti zakon, jer mu je to „crna internacionala“ tj. Katolički kler ne dopušta.*¹³⁴

Sarajevo ni početkom 1944. nije mirovalo od stalnih nasrtaja četnika. No to ne bi bilo čudno da se oni slobodno ne kreću po Sarajevu točnije Alipašinom mostu, što je još jedan dokaz sa jedne strane slabosti ustaških vlasti da spriječe ulaze četnika, dok je s druge sporazum Pavelića sa četnicima da kontroliraju Srpsko selo:

*Dne 24. Siječnja oko 20 sati upala je jedna manja četnička skupina u Alipašin Most, udaljeno od Sarajeva 5 km. Ulazili su u više kuća u mjesto, tražeći porodicu Buljan, koju su konačno i našli. U kući su našli pet članova obitelji, tj. otac, majku i tri sina. Napominje da je porodica Buljan bila istaknuta hrvatska porodica u Alipašinom mostu, od koje je jedan sin bio istaknuti ustaša, koji je nedavno poginuo. Četnici se u većim grupama pojavljuju i u Sarajevu gdje se slobodno kreću sa oružjem.*¹³⁵

---

¹³¹ Nedim Šarac, Uslovi i pravci razvoja Narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu od novembra 1943. do aprila 1945. godine, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 23.

¹³² Nedim Šarac, Uslovi i pravci razvoja Narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu od novembra 1943. do aprila 1945. godine, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 25.

¹³³ Adnan Jahić, *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu*, Tuzla, 1995., 108.

¹³⁴ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 11, broj dokumenta: 2729, 21. siječanj 1944.

¹³⁵ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 12, broj dokumenta: 2786a, 4. veljače 1944.

U sljedećem proglasu koji donosi UNS-a zanimljivo je isticanje „hrvatskih partizana“, iz kojeg se konteksta može zaključiti, da su četnicima u Bosni najveći problem partizani i da Hrvati masovno prelaze u partizane. I dalje je mržnja i netolerancija svakako prisutna, i ništa se ne razlikuje od prethodnih godina:

Narod u Bosni mnogo govori u posljednje vrijeme da će iz Srbije u Bosnu doći 30 000 Nedićevih četnika, a granica Hrvatske i Srbije da će se pomaknuti na rijeku Bosnu. Razumije se, da to izaziva strah kod Hrvata, a kod Srba veselje. Jedan njemački časnik iz Beograda u razgovoru sa našim pouzdanikom pripovijeda: „U Beogradu je vrhovno njemačko sjedište za Balkan. Nedić često pohađa njemačkog zapovjednika za Balkan, kojeg je uspio uvjeriti, da su nemiri u Bosni skrivili Hrvati, jer je veliki dio Bosne srpsko narodnosno područje. Trebali bi pojačati četnike, koji su jedini u mogućnosti, da svladaju hrvatske partizane, koji ugrožavaju mir u Bosni.“ Govori se nadalje, da se ima osnovati četničko zapovjedništvo u Zenici, Zavidovićima, Tuzla i Sarajevo. Nebitna je činjenica, da četnici ubijaju nevino hrvatsko stanovništvo u Bosni, a pred Nijemcima tvrde, da su to djela partizana, te uspijevaju od Nijemaca iznuditi oružje.¹³⁶

S druge strane, Hrvatski nacionalisti su vrbovali da muslimani, kroz četiri godine ustaške vlasti, prihvate Hrvatsko kao nacionalnu kategoriju, a koliko su je prihvatili u Sarajevu najbolji je pokazatelj članak koji je izašao u Novom Listu:

Dana 14. Veljače pouzdanik je sjedio u društvu novinara redakcije „Novog Lista“ u Sarajevu. Tom je zgodom poveo razgovor, i jedan od prisutnih postavio je pitanje hrvatstvu muslimana na sarajevskog novinara, Rešada Kadića: „Kažite mi, koliko se muslimani seljaci osjećaju Hrvati i da li oni ove žrtve koje podnose, podnose kao Hrvati za Nezavisnu Državu Hrvatsku? Nato je Rešad Kadić odgovorio: „Sad o Hrvatstvu nema kakvog govora. Seljak zna da je musliman, i kao takvog ga Srbi gone i kolju. Jer među našim muslimanima seljacima, nije bilo nikada govora o hrvatstvu, pogotovo u Bosni, dok nije nadbiskup Stadler došao koji počeo buditi svijest i propagirati hrvatstvo. U redakciji „Novog Lista“ okupilo se društvo novinara i poveo se razgovor o ministrima NDH. – Tom zgodom je sarajevski novinar Rešad Kadić rekao: „... da muslimani BiH, ništa, a ma baš ništa ne drže do ministra Hakije Hadžića, Džafera Kulenovića i to zato, jer do danas u ovim teškim prilikama ništa učinili nisu postradalim muslimanima, a još manje nisu s tim ljudima ni riječi progovorili da im koju utješljivu riječ reknu. Koji je od gospode bio sada, u ovim teškim prilikama, u Goraždu – Rogatici, ili Foči. Jedine pristaše koji pristaju iz sarajevske čaršije uz g. Ministra Hakije Hadžića jesu slovom dvojica: g. Demirović i g. Bubić činovnik HRV. Rudnika i Talionice iz Sarajeva.“¹³⁷

Kako bi ustaše pokazale da nisu svi HSS-ovci prešli na strane partizana, UNS-a dolazi do podataka gdje ističe poznate ljude iz hrvatskog puka, koji su ili podržavali ustaški pokret, ili su bili direktno uključeni u njega:

Od bivšeg vodstva HSS u Sarajevu mogao se dr. Zdravko Šutej smatrati kao čovjek, koji je protivan Ustaškom pokretu. Međutim niti on u tom pogledu ne vodi nikakvu jaču akciju. On je ubiti anglofil, koji vjeruje u englesku pobjedu, no nije protivnik samostalne Hrvatske. Od bivših istaknutih HSS prvaka većina je pristupila Ustaškom pokretu. Đura Vasilja, bivši HSS, prvak, obrtnik u Sarajevu, već je od prvih dana NDH član Pokreta, te u njemu i istaknuto surađuje. Dr. Ante Alaupović, predsjednik HKD Napredak, istaknuti HSS – ovac, također je u nacionalnom pogledu danas na visini. U pokrajini stožera Vrhbosna, stoji po strani ili eventualno simpatizira sa Englezima nešto činovništva. Selo je skoro potpuno ustaško opredjeljeno, a muslimani čine donekle iznimku.¹³⁸

¹³⁶ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 12, broj dokumenta: 2862, 16. veljače 1944.

¹³⁷ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 12, broj dokumenta: 2874, 18. veljače 1944.

¹³⁸ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 12, broj dokumenta: 2982, 3. ožujak 1944.

6.2. Memorandum Nikoli Mandiću

Muslimanski autonomaši u ovom projektu nastavili su sa tišim otporom, nego ranije. Tokom posjete Nikole Mandića Sarajevu 28. i 29. travnja 1944. godine primio je delegaciju muslimanski uglednika, koji su došli da se požale radi ustaške politike:

Stvaranjem Nezavisne Države Hrvatske, našli su se muslimani pred raspadom svoje političke organizacije. Budući da je sav muslimanski puk još od davnine, kada je primio islam mrzio pravoslavlje, koje mu je uvijek predstavljalo opasnost, bacio se sav bez ikakva razmišljanja na hrvatsku i ustašku liniju, pa je tako ustaški pokret u Bosni i Hercegovini naišao 1941. godine u muslimanskom pučanstvu najgorljivijeg pobornika. Tako je bilo sa narodom. Sa muslimanskom je inteligencijom bilo drugačije. Stali su postrane i sa spektrometrom promatrali nastojanja ustaških vlasti oko konsolidacije prilika.

Zbog navedenih činjenica nije bilo moguće postaviti u početku na odgovorna mjesta u Bosni i Hercegovini povjerljive muslimane sa potrebnim kvalifikacijama, pa se postavljalo čestite ustaške katolike, koji nažalost, nisu dovoljno poznavali psihu i mentaliteta muslimana, te su, budući da nisu znali politički iskoristiti oduševljenje tog naroda u korist Nezavisne Države Hrvatske, počinjali mnoge dobronamjerne pogriješke, koje su naši neprijatelji sa svojom dobrom promidžbom upotrebljavali na štetu naše države unošavajući razdor između katolika i muslimana.

Uslijed ovakvih prilika, naročito zbog bijednog stanja muhadžira, došlo je do odlaska hafiz ef. Pandže u šumu, što je imalo velikog odijeka među muslimanskim pučanstvom, jer je spomenuti bio poznat. Odlazak Pandže u šumu, ponovo je dokazao da muslimani nisu jedinstveni, te se vidjelo da neki podupiru, a neki osuđuju to djelo.

U zadnje se vrijeme sa strane nekolicine inteligenata bez podrške u narodu počelo preko Nijemaca i veza sa Velikom muftijom El Huseinom pokušavati pridobiti vodeće krugove njemačkog Reicha, pa i samog Velikog muftije, da se uspostavi autonomna Bosna i Hercegovina.

Eto, u takvim je prilikama došlo dne 28. i 29. Travnja 1944. U Sarajevo do predavanja Promemorija dr. Nikoli Mandiću.

Dr. Hivzija Gavrankapetanović bivši član Jugoslavenske muslimanske organizacije kaže u svom govoru sljedeće: „Mi smjelo tvrdimo da su muslimani Bosne i Hercegovine sa razmjernim brojem stanovništva uložili daleko više krvi uzidali mnogo više kostiju u ovo temelje naše države, nego su to učinili Hrvati katoličke vjere“

Nadalje, konstatira dr. Hivzija Gavrankapetanović žalosnu „činjenicu“ da je netko stalno sugerirao njemačkim vojnim vlastima da su svi muslimani komunisti. Time on misli, jedino što je moguće na katolike, te navodi slučaj u selu Hrotimlju niže Mostara gdje je sa strane Nijemaca ubijeno 55 muslimana. Zatim napada na katoličkog svećenika fra Jurčića, koji je rekao na proslavi godišnjice uspostave NDH u Ljubuškom „ Samo dobar katolik može biti dobar Hrvat“, iako se ta rečenica mora shvatiti kao da time misli osobu dobrih moralnih kvaliteta bez obzira na njenu konfesiju.

Važno je spomenuti osim toga, da čitava akcija oko predavanja tog promemorija nema protudržavni karakter, te da su se predstavnici svih bivših muslimanskih stranaka svečano izjasnili Hrvatima.

Smatramo da treba ovom događaju posvetiti veliku pažnju, te što brže imenovati veći broj muslimana, u glavnom politički još nepoznatih, i dati im odgovorne položaje, čime bi oni u svojoj ambicioznosti sigurno pozitivno djelovali. Uvlačenjem velikog broja muslimana u državnu upravu paralizirao bi se promidžbu za autonomiju Bosne i Hercegovine u državi, pa čak i onu izvan države, koja je, neka bude spomenuto, mnogo jača od one

prve.¹³⁹

Poslije pokušaja za izdvajanje, muslimanski prvaci stupili su u kontakt sa Nešadom Topčićem, zapovjednikom zelenog kadra, najsnažnije nezavisne muslimanske vojne formacije, koji je surađivao sa Nijemcima, također tražeći direktno od njih autonomiju.

U tom periodu, tačnije mjesec dana iza čuvenog upita promemorije, muslimani su ostali bez predsjednika El-Hidaje, Mehmeda Handžića, koji je neočekivano umro u dobi od 38 godina. Sumnja se da je izvršen atentat od strane komunista, radi lakše infiltracije u NOP. Je li slučajno, ili je bio u pitanju atentat, sigurno jeste to, da je BiH pozornicu napustio najsnažniji

¹³⁹ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 14, broj dokumenta: 3305, 31. svibanj 1944.

protivnik ustaša i partizana među muslimanskim autonomašima. Godinu dana prije umro je i Uzeir-aga Hadžihasanović, te su sa ove dvije smrti, muslimani ostali bez pravih lidera, čime su se partizanima otvorila vrata na ulaz pri dobijanju podrške muslimana u pokretu otpora.

6.3. Sarajevo u drugoj polovni 1944. godine

Koliko je loša situacija bila u Sarajevu u periodu od ožujka do prosinca 1944. godine govori cijena mlijeka koja porasla je za 360 postotaka, kukuruznog brašna za 400 postotaka, a mast i maslac za 420 postotaka, što oslikava ondašnju sliku Sarajeva. No to nije spriječilo NOP, dapače, čak je imao i motivaciju da promijeni nepravilike u glavnom gradu Bosne i Hercegovine. Utjecaj ilegalnog NOP-a u Protuzračnoj obrani bio je do početka 1944. godine takav da su komunisti računali na njegovu direktnu podršku u slučaju partizanskog napada na grad.¹⁴⁰ Valter je u svibnju 1944. godine obavijestio Centralni komitet:

„Domobranstvo je skoro sasvim demoralisano izuzev malen broj časnika – ustaša – neće se boriti protiv nas. S druge strane, moguće je da se čak čitave jedinice pridruže našoj vojsci pri njenom napadu na Sarajevo.“¹⁴¹

Domobranci su igrali ulogu u prebacivanju aktivista NOP-a, oružja i medicinskih potrepština iz Sarajeva na partizansku teritoriju. Samo oslobađanje Sarajeva iščekivalo se od druge polovine 1944. godine i Mjesni komitet je počeo vršiti pripreme uz „Plan odbrane grada“. No do ostvarenja odbrane grada morao se čekati ožujak 1945. godine kada su sve partizanske jedinice bile usmjerene na istu točku – Sarajevo.

Da se situacija u Sarajevu što se tiče otvorene simpatije prema četnicima nije promijenila i da se sa željom očekuje njihov dolazak, svakako je najbolji primjer javne kavane u koju svatko može doći i čuti o čemu se priča. To još jednom pokazuje, slabost ustaške vlasti koja je pred padom. No fokus teksta u nastavku svakako je nešto više od puke želje za simpatijama vojske. Riječ je svakako o snalaženju ljudi u određenoj situacijama:

Đurić je u svome hotelu „Gradski podrum“ okupio oko sebe samo Srbe, tj. Pravoslavce, a njego upravitelj hotela bio je nekoliko mjeseci u zatvoru ŽRO u Sarajevu te je njega Đurić opskrbljivao u zatvoru, i ako je bio tamo odveden kao komunista. Kad je isti upravitelj izašao iz zatvora Đurić ga je primio natrag na posao. Pouzdanik sigurno znade, da je Đurić jednom ustaši rekao sljedeće: „Ti si sada ustaša pa mi pomози, a kada dođu moji, ja ću pomoći tebi, pa došli četnici ili partizani, jer sam siguran na obje strane“.¹⁴²

Pored političkih dešavanja u Sarajevu, propagandi četničko-ustaških postrojbi, NOP, je konsolidirao svoj pravi kurs na drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a. Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a bilo je 30. lipnja 1944. godine u Sanskom Mostu, usprkos što je stanovništvo

¹⁴⁰ Nedim Šarac, *Uslovi i pravci NOP-a u Sarajevu*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 50.

¹⁴¹ Dokumenti centralnih organa KPJ, *NOR i revolucija*, knjiga 17, dok. 100, 382.

¹⁴² HMBiH, Zbirka UNS, kutija 14, broj dokumenta: 3392, 27. lipanj 1944.

dugo bilo neprijateljski raspoloženo do početka 1944. godine. No to se počelo mijenjati u veljači kada je veliki broj muslimana i katolika stupio u redove NOV-a. Partizani su brzo izgradili svoju strukturu pri oslobođenju grada, jer su među svoje suradnike ubrajali i ustaškog predstojnika Marka Jungića, kao i oružničkog poručnika Ivana Babića. UNS je u travnju mjesecu među vodeće partizanske suradnike ubrojio uz Jungića i Babića, općinskog načelnika Rasima Hromalića, šerijatskog sudiju Muhidina Hamidovića i općinskog blagajnika Vladimira Majhrovskog.¹⁴³ Drugo zasjedanje ZAVNOBIH-a započelo je pjevanjem himne, „Po šumama i gorama naše Bosne ponosne“. Odluke Drugog ZAVNOBIH-a značile su da bosanskohercegovački NOP više nije bio samo pokret, nego i država u nastanku. Također se Drugo zasjedanje ZAVNOBIH-a pretvorilo u prvi narodni parlament koji je iz svoje sredine izabrao svoje najviše državne organe čija je dužnost bila da rukovodi izgradnjom bosanskohercegovačke državnosti.¹⁴⁴

Da su Hrvati već uvelike bili inkorporirani u pokret otpora, što je dokaz i ZAVNOBiH, te da su prepoznali istinske vrijednosti, situacije u kojoj se Bosna i Hercegovina nalazi, donosi dokument UNS-e iz mjeseca srpnja 1944. godine. Također je to primjećeno i u Sarajevu:

Među zaplijenjenom pismohranom Titinog glavnog štaba u Drvaru nađena su i dokumenti iz kojih se može vidjeti:

1. Da su njemački generali u Hrvatskoj surađivali sa partizanima i to sa lijevim krilom HSS-a koje se nalazi u partizanima.

Dokumenti iz Titovog štaba unijeli su veliku zabrinutost među njemačke krugove, jer su otkrivene mnoge veze njemačkih i hrvatskih ličnosti sa partizanima.

2. U dokumentima je stajalo da je zapovjednik oružanih snaga general – poručnik Čanić obećao svu pomoć putem domobranstva HSS-u u slučaju angloameričkog iskrcavanja.¹⁴⁵

Prema dobivenim podatcima saznaje se, da su bivše pristaše HSS u Sarajevu u posljednje vrijeme znatno djelatniji, te da su otpočeli sa jakom živom djelatnošću.¹⁴⁶

Mjesec rujan 1944., također ništa bolje nije počeo po ustaše i domobrane. Sve češći napadaji saveznika sa jedne i četnika sa druge strane, vlast NDH učinili su de facto neostvarenom i bespomoćnom:

U noći na 26. ov. mj. odbijen napad komunista 3km. Jugozapadno od Sarajeva. Dne 26. o. mj. neprijateljski zrakoplovi bacili 10 bombi na rijeku Dubrovačku. Ima ranjenih.¹⁴⁷ Danas 8 o. mj. bombardirano Sarajevo i to Kovačići, Alipašin most, Rajlovac, Butmir. Ima mnogo žrtava.¹⁴⁸

No još bolji pokazatelj zašto muslimani napuštaju ustaše i domobrane jeste sljedeći:

---

¹⁴³ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 7, broj dokumenta: 2545, travanj 1944.

¹⁴⁴ Marko Attila Hoare, *Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom ratu*, 295.

¹⁴⁵ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 15, broj dokumenta: 3513, 20. srpanj 1944.

¹⁴⁶ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 14, broj dokumenta: 3570, 8. kolovoz 1944.

¹⁴⁷ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 14, broj dokumenta: 3629, 30. kolovoz 1944.

¹⁴⁸ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 15, broj dokumenta: 3667, 9. rujan 1944.

Prilikom poznatog Titovog proglašenja hrvatskom domobranstvu odbjeglo je do sada dosta muslimanskih časnika i domobrana u šumu. Razlozi tome u pojedinim su slučajevima poznati. Niža okolina „memorandumaša“ tumači taj bijeg jedini time, što su svi ti časnici bili u hrvatskom domobranstvu „mačuhinski“ zapovjedani. Niti jedan od njih, prema tome shvaćanju, nije otišao iz uvjerenja ili radi toga, što je bio komunist, nego jedino radi toga, što je u hrvatskom domobranstvu bio zapostavljeni proganjan. Prema tome istom shvaćanju običaj je u hrvatskom domobranstvu, da se časnici muslimani, koji su zaslužili promaknuće, namjerno osumljiče, kako im se to promaknuće ne bi moralo dati. Značajno je, da se „Mladi muslimani“ u posljednje vrijeme užurbano oružje kupuju na sve strane. Tako na primjer „Mladi muslimani“ u Sarajevu posjeduju oko 400 pušaka, osim samokresa. Jedno pak svaćanje iznosi, kako sami Nijemci naoružavaju organizaciju „Mladi muslimani“: „Mi vama autonomiju i oružje, a vi nama borbenu snagu za slučaj iskrcavanja na ovom sektoru“.¹⁴⁹

Poslije institucionaliziranja Narodnooslobodilačkog fronta Bosne i Hercegovine na skupštini u Zdeni kod Sanskog Mosta, 3. srpnja 1944. godine, neposredno nakon II zasjedanja ZAVNOBiH-a, u Sarajevu su već bili u velikoj mjeri sazreli uslovi za organizaciono oblikovanje općepolitičke formacije svih učesnika i pristalica narodnooslobodilačkog pokreta jer je ovdje njihovo okupljanje i jedinstveno djelovanje na platformi narodnooslobodilačke borbe i revolucije predstavljalo čvrstu tekovinu dotadašnje prakse.

Narodnooslobodilački pokret u Sarajevu imao je i vlastita izdanja. Poseban tim je redovno pripremao i u tehnici štampao sedmični bilten „Nedjeljne vijesti“, koji je utvrđenim postupkom distribuiran aktivima i pojedincima. U srpnju 1944. godine organizacija SKOJ-a je pokrenula list „Glas sarajevske omladine“, ali se od daljeg rada u tom pravcu, po sugestiji iz viših foruma, odustalo. Objavljeno je i nekoliko proglašenja. Za tri se zna pouzdano jer postoje pisani tragovi ili njihovi integralni tekstovi. Prvi je izdat krajem listopada 1943. godine; u drugom (veljače 1944. godine) „Komunistička partija Jugoslavije - Mjesni komitet Sarajevo“ upućuje poziv „Domobranima, dočasnicima, i časnicima sarajevskog garnizona“ da bez odlaganja pristupe Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima Jugoslavije, a treći proglas „Građanima grada Sarajeva“ nosi datum 1. kolovoza 1944. godine i potpis „Antifašistički front grada Sarajeva“. Karakterističan odlomak iz ovog posljednjeg glasi:

„Srbi, Hrvati i Muslimani! Pod mudrim rukovodstvom najmilijeg sina naše zemlje, neustrašivog vođe Maršala Tita, naša je Narodnooslobodilačka vojska stekla neograničenu ljubav i povjerenje svih naših naroda. Vodeći tešku i krvavu borbu, ona nije samo čistila fašističku gamad u našoj zemlji, ona je kroz borbu stvorila i zakalila bratstvo i jedinstvo naših naroda i omogućila da se udare čvrsti temelji našoj novoj državnoj zajednici — Federativnoj Demokratskoj Jugoslaviji. Sklopljeni sporazum između predsjednika Nacionalnog Komiteta Maršala Tita i predsjednika kraljevske vlade Dr. Subašića jasno pokazuje da plodove naše borbe niko i nikada ne može ugrabiti. Usporedo sa drugim krajevima naše zemlje, i narodi Bosne i Hercegovino, preko svojih predstavnika u ZAVNOBiH-u, jasno su manifestirali svoju volju i svoju riješenost da sagrađe slobodnu i ravnopravnu jedinku Bosnu i Hercegovinu u okviru slobodne i demokratske Jugoslavije, kao sretnu i zbratimljenu zajednicu naših iskrvavljenih naroda. To je i jedini put, jer treba da bude svima jasno da Bosna i Hercegovina nisu ni hrvatske, ni srpske, ni muslimanske, već su i biće jednako i srpske, i muslimanske, i hrvatske“.¹⁵⁰

¹⁴⁹ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 16, broj dokumenta: 3841, 14. listopad 1944.

¹⁵⁰ Nedim Šarac, Uslovi i pravci razvoja Narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu od novembra 1943. do aprila 1945. godine, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 40.

Koliko je hrvatskim nacionalistima stalo do muslimana, kazuje tekst „*Južnoslavenski muslimani u ukrštenoj vatri između Tita i Pavelića*“. Tekst koji donosi UNS-a govori o nezahvalnosti muslimana prema Hrvatima, i mentalitetu koji je promjenjive prirode. Iz uzaludnog vrbovanja u ustaše do ogorčene osude, svakako se može pratiti kontinuitet loše politike ustaša prema muslimanima, koja je svakako prožeta vojnim gubitcima, te ih usmjerila ka partizanima. Tako Zofinger donosi:

Pod gorkim naslovom piše list o južnoslavenskim muslimanima slijedeće:

Kada su Nijemci osvojili Jugoslaviju, Srbi su se povukli u bregove, gdje su sakrili oružje i municiju, što im je omogućilo da i dalje vode ustanak. Međutim Hrvati, među njima i muslimanski Hrvati Bosne na prvom mjestu, na početku gotovo bez opreme dali su se razoružati, jer su im Nijemci obećali uređenje vlastite hrvatske države sa vlastitom vojskom. Radi toga još se više pojačao utisak kod Srba da se kod hrvatskih muslimana radi o pravoj „petoj koloni“. Postepeno oni su se strašno osvetili na okruglo 900 000 bosanskih muslimana, od kojih je ubijeno 70 000. Kada je kasnije hrvatska država poprimila izvjesne oblike, Bosanci su se osvećivali Srbima u Bosni, tako dugo, dok nije vlada u Zagrebu morala upotrijebiti svoju vlast kako bi se spriječilo oko krvoproliće. Ipak međusobna mržnja ovog ljudi ne može se iskorijeniti iz njihovih srdaca.

Ipak se muslimani šire

Zašto su ipak muslimani u Jugoslaviji paktirali sa Nijemcima i sa nacionalističkim smjerom u Hrvatskoj? To je u vezi sa jednim dijelom agrarne reforme za vrijeme jugoslavenske države, zbog čega je osiromašio u Bosni veliki broj muslimanskog plemstva, koji je pod turskim gospodarom samostalno vladao više od 300 godina. Tako se stvorila mržnja protiv jugoslavenske države, a najviše protiv Srba. Osim toga su ovi nastojali da polako preko zapadne Bosne dođu do srca hrvatskog narodnog tijela. U borbi protiv srpskog otimanja zemlje postali su i hrvatski muslimani fanatični protivnici Srba, a kasnije automatski isto tako fanatične pristalice novo stvorene hrvatske države iz milosti Berlina. Državni poglavar Pavelić također je rođen u nekom muslimanskom selu gdje je razmazio muslimane. U glavnome gradu nerado se gleda, kako odrpani muslimanski trgovci polako „osvajaju ulicu“. Ne može se više ili u velike kavane – one pune Bosanaca, kažu ljudi. Nedavno je muslimanskim Hrvatima priznato obiteljsko nasljedno pravo šerijat pravo na temelju korana. U jesen 1944. Posvećena je nova džamija u Zagrebu, najveća u Hrvatskoj. Tri ogromna minareta islamskog hrama /bivši izložbeni paviljon sagrađen od arhitekta Meštrovića, koji sada živi u Švicarskoj/ neobično izgledaju usred još uvijek srednje europskog izgleda grada. Muslimanski vojnici koji ulaze u hram, okreću svoje kape, kako im ne bi smetao obod, da propisno dodiruju sag sa čelom. Većina ali ne skida pred ulazom hrama cipele, kako bi to želio mujezin, jer se boje da ih tko ne bi ukrao, što više oni cipele zamotaju u papir i odnesu ih sobom na molitvu...

Bosanska država – bosanska vojska?

Mnogi su Hrvati gledali sa nezadovoljstvom stvaranje muslimanskih četa. To su proveli Nijemci. Ovi su mislili, da katoličko kršćanski Hrvati sprečavaju muslimanima napredak, i time ugrožavaju obranu južne hrvatske granice. Muslimanskom Bosancu treba dati prilike da krvavom žrtvom dokaže, da je spreman sudjelovati u novoj hrvatskoj državi. Naprotiv, katolički Hrvati misle, da Nijemci svojom taktikom priređuju.... stvaranju autonomne bosanske države pod njemačkim vodstvom. Iz toga nastaju nove protivnosti.¹⁵¹

---

¹⁵¹ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 16, broj dokumenta: 3926, 6. siječanj 1945.

7. Stanje u Sarajevu pred oslobađanje od okupatora

Početakom 1945. godine njemačke i ustaške snage, držale su još Mostar, Sarajevo i dolinu rijeke Bosne, kuda su se iz Grčke povlačile njemačke jedinice Grupe armije E, te liniju Bijeljina, Doboj, Derventa, Banja Luka, Bosanski Novi, Bihać. Definitivnim oslobađanjem Tuzle 17. rujna 1944., postignut je krupan uspjeh. Početkom listopada oslobođen je dio teritorija istočne i južne Hercegovine. Grad Mostar oslobođen je u periodu od 6 – 14. veljače 1944.godine, a do početka ožujka 1945. oslobođena je sva Hercegovina i fronta je stabilizirana na Ivan sedlu. Tada je na red oslobađanja od okupacijskih sila došlo Sarajevo.¹⁵²

Koliko se stanje pogoršalo u okolini Sarajeva, kazuje i činjenica da je narod bio primoran da je napusti zbog gladi i pomoć potraži u Sarajevu:

Usljed teških prilika u bližoj i daljoj okolini Sarajeva veliki je broj ljudi morao napustiti svoje domove pred odmetničkim bandama i potražiti zaklon u Sarajevu. Ovi ljudi koji se već mjesecima potučaju od nemila do nedraga, nakon svih nesreća koje su preživjeli, moraju sada i gladovati jer u Sarajevu nema ni najpotrebnije hrane za njih. Uzrok tome je taj, što okolica Sarajeva nema obradivih ni plodnih polja, a ono što je i bilo, sada je već uništeno, pa prehrana grada ovisi o dopremi hrane iz Slavonije.¹⁵³

Vojni sukobi za obranu od partizana, što se tiče Nijemaca bili su maksimalno usmjereni na Sarajevo. Njemački 21. brdski korpus pod komandom generala Ernesta Leysera, čiji je štab bio na Bistriku, je raspolagao zastrašujućim ljudstvom od najmanje trideset pet tisuća ljudi.¹⁵⁴ Odbijajući savjete svojih komandanata da naredi povlačenje iz Sarajeva, Hitler je 20. veljače 1945. godine grad proglasio uporištem koje treba braniti svim raspoloživim sredstvima i postavio generala Heinza Kathnera za zapovjednika vojnih operacija u Sarajevu. Borbeno iskusna 7. SS divizija Princ Eugen je dobila naređenje da napusti njemačku kontraofenzivu u Mađarskoj i da se razmjesti u Bosnu i Hercegovinu kao rezervna snaga pod komandom 21. korpusa. No, ipak su partizani, koji su do tada postali potpuno sposobni za krupne operacije i frontalne napade, oslobođenje Sarajeva postavili kao cilj sastavši se u Beogradu od 1. do 3. veljače gdje su partizanski zapovjednici napravili plan „Operacije Sarajevo” i odredili jedinice od oko pedeset tisuća ljudi za operaciju.

Ponašanje okupatora i kvislinga je odavalo činjenicu da su njihovi redovi bili rastočeni vojnim porazima, metežom, demoralizacijom i defetizmom. Polovinom veljače 1945. godine, kada je i sam Hitler već shvatio da zbog razvoja vojno-političke situacije u jugoistočnoj Europi, napose na jugoslovenskom ratištu, njegova vojska mora napustiti sarajevsku teritoriju,

---

¹⁵² Tepić, Ibrahim (ur.), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata danas*, 377.

¹⁵³ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 16, broj dokumenta: 3958, 17. veljače 1945.

¹⁵⁴ Vojne operacije su opisane u Dušan Uzelac i Muhamed Kreso, *Sarajevska operacija (1. mart – 12. april 1945. godine)*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 671 – 712.

u Sarajevo je sa brojnom pratnjom okorjelih zlikovaca prispio ustaški pukovnik Vjekoslav Maks Luburić.

7.1. Sarajevo za vrijeme Vjekoslava Maksa Luburića

General Katner, glavni komandant njemačkih, ustaško-četničkih i domobranskih jedinica organizirao je 17. veljače 1945. godine u vili „Braun“ sastanak sa svim podčinjenim komandantima. Cilj sastanka je bio dogovor o odbrani Sarajeva. Zaključeno je da Sarajevo treba braniti „pod svaku cijenu“. Sastanku je prisustvovao i Luburić. Tu je, također, dogovoreno kakve sve mjere treba poduzeti prema građanima, naročito prema aktivistima NOP-a. Uloga Luburića je bila da sa svojom „kaznenom ekspedicijom“, stvori atmosferu straha kako bi se njegove gazde sa svojom vojskom povukle bez većih gubitaka i zastoja. Taj čovjek uživao je neograničeno povjerenje od Pavelića i njihovih gospodara Nijemaca. On je ranije bio komandant svih zloglasnih koncentracijskih logora u Pavelićevoj državi. Taj dolazak je bio tih, gotovo nečujan. Nastojao je da se nezapaženo uvuče u grad. Međutim, samo nekoliko dana prije njegovog dolaska, javljeno je Mjesnom komitetu KPJ iz jedne pečatoreznice, da je naručen pečat sa ustaškim grbom i napisom: „Stožer pukovnika Luburića“. Jedna od prvih njegovih mjera sastojala se u tome da je, na bazi policijskih i drugih agenturnih podataka, otpočeo privođenje svih građana koji su bili označeni kao suradnici NOP-a. Mjesni komitet KPJ odmah je poduzeo posebne mjere opreza i stavio do znanja da svaka i najmanja greška, otkrivanje i nepažnja imaju za posljedicu — smrt.¹⁵⁵

Dolaskom u Sarajevo Luburić, koji je već imao instrukcije iz Zagreba, kao i na sastanku sa Nijemcima u vili „Braun“, svojom zapovijedi broj 1. od 18. veljače 1945. godine, obrazovao je štab od 9 članova pod nazivom „Stožer pukovnika Luburića“. Za glavara Stožera postavljen je ustaški pukovnik dr Muhamed Ridanović. Prema izvještaju štaba II udarnog korpusa NOV i POJ, od 1. ožujka 1945. godine, Luburić je imao i zadatak da od izbjeglica iz Mostara i drugih krajeva i onih na koje je mislio da može računati formira dvije nove ustaške jedinice, ali do toga, razumljivo, nije ni došlo.¹⁵⁶

Luburić se trudio svim silama da prikaže narodu snagu i sigurnost okupatora. O tome je pisao sarajevski ustaški Novi list, od 26. 2. 1945. godine, pod naslovom: „*Puškom u ruci obranit ćemo Hrvatsku*“. U govoru koji je tom prilikom održao, između ostalog, Luburić je rekao: „*Očuvali smo i uredili svoju državu da nam može pozavidjeti mnogi i mnogi narod*“.

---

¹⁵⁵ Slavko Dadić, *Posljednji dani okupatorske tiranije u Sarajevu*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 178.

¹⁵⁶ Slavko Dadić, *Posljednji dani okupatorske tiranije u Sarajevu*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 180.

Zatim: „Medu ostalim događajima, u zadnje vrijeme zabilježena je još jedna žrtva koju je dala Hercegovina, povlačenje naših oružanih snaga iz Mostara“, ili dalje: „Ima ih koji vide i opasnost za Sarajevo. Ali Sarajevo je bilo hrvatsko i ostaće uvijek hrvatsko. Sarajevo će se boriti u Mostaru, na Drini, u Konjicu i gdje god hoćete itd“. Luburić je tako bjesnio Svoju surovost i brutalnost podjednako je ispoljavao i na vojnicima, a naročito domobranima. Na smrt je osudio i strijeljao predsjednika domobranskog ustaškog suda u Sarajevu Ivana Klikića, zato što se je ogriješio o ustaške zakone, prilikom suđenja izricao je blage kazne i sudio ustašama. Kud god je Luburić prolazio, za njim su ostajali pustoš, tuga i bol.

Kako jer izgledala osuda KPJ i „pripadnika partizanskog pokreta“ samo zato što su bili pristalice KPJ, najbolje se ogleda u presudi koju je potpisao Maks Luburić:

„Prije ratni sud stožera pukovnika Luburića, nakon provedene glavne rasprave, održane 21. ožujka 1945. godine u Sarajevu, u kojoj su bili prisutni: Sudci: 1- časnik — sudac dr Oktavijan Sviježić, kao predsjedatelj vijeća, 2. ustaški bojnik Kazimir Grulich, ustaški natporučnik Janković Mirko, kao prisjednici. Zastupnik optužbe ustaški satnik - sudac Koprivčević Zvonimir. Perovogja Ustaški rojnik Irfan Dešić izrekao je osudu: Nazečić Halid kriv je što je postao članom komunističke organizacije, širio čitao komunističko —promičbeno tvorivo, postao voljom jedne komunističke petorke omladinske organizacije SKOJ, sKupljao streljivo i oružje, a sve u namjeri da sruši društveni i politički poredak u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, čime je počinio kažnjivi čin iz § 98. t. 1, 2. i 6. pa se temeljem istog zakonskog propisa osuđuje na kaznu smrti strijeljanjem, trajan gubitak častnih prava i zaplienu imovine u korist Nezavisne Države Hrvatske, dok se optuženi Jurić Slavko oslobađa od optužbe. Razlozi : 1. Optuženi Nazečić Halid, sin Mustafe i Aiše r. Fazlagić, rođen 1927. godine u Sarajevu, vjere islamske, neoženjen, đak VIII r. srednje škole,... sudski i redarstveno navodno nekažnjavan, do sada u pritvoru uza redarstva oružanih snaga ispostava Sarajevo“...¹⁵⁷

Prigrabivši svu ustašku vlast u gradu, „Stožer pukovnika Maksa Luburića“ postao je nosilac, organizator i pokretač stravičnog terora. Luburićev bliski suradnik bojnik Dragutin Krema, zapovjednik Redarstva oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske u Sarajevu, uputio je 6. ožujka 1945. godine ultimativno naređenje građanima da najkasnije za deset dana prijave sva lica koja su davala priloge za narodnooslobodilački pokret. Prekršioce je čekala smrtna kazna. U Kreminim uzaludnim opomenama da je postavljeni rok pri kraju, na jednom mjestu se kaže da u Sarajevu „partizani imaju svoje ljude svugdje.¹⁵⁸

Sedamnaestogodišnji SKOJ-evac, Halid Nazečić, pokušao je u ožujku izvršiti atentat na Luburića, ali ga je izdao također skojevski aktivist i član Ustaške mladeži kojem se greškom povjerio.¹⁵⁹ Otpor ilegalnog NOP-a u Sarajevu preklapao se s otporom koji su organizirali Mladi muslimani. Irfan Sijerčić, jedan od učesnika zavjere protiv Luburića, tvrdio je da je nesuđeni atentator Nazečić ustvari bio simpatizer Mladih muslimana i da su njegovu izdaju organizirali komunisti kako bi spriječili svoje rivale iz desnice da postignu takav

---

¹⁵⁷ Slavko Dadić, *Posljednji dani okupatorske tiranije u Sarajevu*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 180-181.

¹⁵⁸ Nedim Šarac, *Uslovi i pravci razvoja Narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu od novembra 1943. do aprila 1945. godine*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 54.

¹⁵⁹ Mehmed Mutevelić, *Neispisani hitac Halida Nazečića*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 234 – 239.

uspjeh.¹⁶⁰ 27. ožujka 1945. godine ulice Sarajeva bile su izlijepljene plakatima sa imenima i presudama tobožnjih prestupnika protiv NDH. Od 85 imenovanih rodoljuba, 44 su osuđena na smrt strijeljanjem, a ostali na vremenske kazne od 3 godine do doživotne robije, dok su trojica osuđenih na smrt strijeljanjem pomilovani odlukom Luburića i osuđeni na vremenske kazne. Ustaše su osjećale da imaju cijeli grad protiv sebe. Da bi još više zastrašili građane, ustaše su noću između 27. i 28. ožujka 1945. godine objesili na Marindvoru, od Fabrike duhana do Zemaljskog muzeja, 55 građana. Ustaše nisu birale ni vjeru ni naciju. Tu je bilo Srba, Muslimana, Hrvata, muškaraca i žena, mladih i starijih. Među obješenima bio je i jedan broj policijskih činovnika. Prema kazivanjima nekih građana koji su stanovali u neposrednoj blizini, jedan broj obješenih donesen je već poubijan a drugi su ubijeni vješanjem. Čuli su se pucnji. Pijani, krvožedni koljači tjerali su neke žrtve da pjevaju, tukli ih kundacima i pendrecima pa tek onda objesili. Kao razlog vješanja, u Večernjem listu od 28. 3. 1945. godine, objavljeno je: „Kazna odmazde vješanjem zbog djela umorstva i atentata“.¹⁶¹

Građani Sarajeva obješeni na Marijin dvoru u noći 27 na 28 ožujka 1945

(preuzeto: Slavko Dadić, *Posljednji dani okupatorske tiranije u Sarajevu*, u: *Sarajevo u revoluciji*, knjiga 4, 181.)

---

¹⁶⁰ Irfan Sijerčić, Akcije „Mladih Muslimana“ pri koncu rata 1944 – 1945., *Bosanski pogledi*, br 2, br 10. maj 1961, objavljeno u: *Bosanski pogledi: Nezavisni list muslimana Bosne i Hercegovine u iseljeništvu, 1960 – 1967*, Stamaco, Zurich, 1984, 145., (prema: Donia, Robert J., *Sarajevo. Biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.)

¹⁶¹ Slavko Dadić, *Posljednji dani okupatorske tiranije u Sarajevu*, u: *Sarajevo u revoluciji*, knjiga 4, 183.

Luburićeva tortura odnijela je 323 života. Ipak nije uspio u svome naumu, da „dovede u red Sarajevo“ pa su tako kukavički on i njegova pratnja pobjegli iz grada 4. travnja, prije formalnog ustaškog poziva svojim snagama da napuste Sarajevo, te dan prije ulaska partizanskih snaga u Sarajevo.¹⁶²

7.2. Oslobođanje Sarajeva

Mjesni komitet je do ožujka 1945. godine, preko svog operativca u Wehrmachtu, došao u posjed kompletnog plana vanjske i unutrašnje odbrane Sarajeva, uključujući i lokacije i konstrukcije bunkera, opreme i naoružanja branitelja. Jedan od njihovih agenata je iz njemačkog štaba ukrao glavni plan odbrane Sarajeva, zajedno sa detaljnim kartama koje pokazuju preko stotinu ključnih instalacija i snage koje su razmještene da bi ih branile. Ujutro 23. ožujka, pukovnik Friedrich von Wedel je krenuo da uzme jedini primjerak plana odbrane da bi napravio neke izmjene u skladu sa najnovijim izvještajima o snazi trupa. Usprkos uvjerenju da je kod njega bio jedini ključ ormarića u kojem je stajao plan, pukovnik je otkrio da je plan nestao. Misteriozni nestanak plana izazvao je paniku među njemačkim i NDH vojnim rukovodstvom. Wedel je pozvao vojnu policiju koja je pokrenula masovnu istragu. U međuvremenu, nakon što su Nijemci otkrili da je plan ukraden, priveli su 25 njemačkih časnika i 150 vojnika NDH, a njemački načelnik štaba počinio je samoubojstvo.¹⁶³

Nijemci koji su branili Sarajevo uglavnom su pripadali trupama 21. Brdskog korpusa. Među njima su bile 181. pješadijska, 369. i Sedma SS divizija i niz manjih jedinica pod zapovjednikom generala Katnera. Hitler je 20. ožujka odobrio povlačenje njemačkih snaga iz Sarajeva, koje je završilo povlačenjem pod partizanskom paljbom. Promjena strategije išla je na ruku partizanima jer je značajno umanjila intenzitet otpora s kojim su se trebali suočiti.

Sarajevski ogranak KPJ je također dao značajan doprinos konačnoj partizanskoj pobjedi. No, partija je organizirala udarne grupe u poduzećima i naseljima, koje su se obično sastojale od pet članova zbog čega su bile poznate kao “petorke”. Partijski sekretar Vladimir Perić Valter je rukovodio osnivanjem, obukom i raspoređivanjem ovih grupa. Do konačne bitke za Sarajevo, udarne grupe su ukupno brojile 1500 članova. Oni su prikupili značajne količine lakog naoružanja i značajnu zalihu ukradenih neprijateljskih uniformi. Da bi proširili

---

¹⁶² Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača, detaljnim provjeravanjem ustanovila je ukupno 323 žrtve Luburićeve „krvave tiranije“ od 18. veljače do 4. travnja 1945. godine u gradu Sarajevu, <https://www.lupiga.com/vijesti/70-godina-od-oslobodjenja-sarajeva-dan-kad-je-poginuo-valter>

¹⁶³ Muhamed Kreso, *Hronologija*, u: sarajevska operacija, 653., (prema: Donia, Robert J., *Sarajevo. Biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2006.)

svoj kapacitet za prikupljanje podataka, neke udarne grupe su se trebale preobući u uniforme policije NDH i patrolirati po gradu. Druge grupe su trebale koordinirati sa partizanima koji ulaze u grad i organizirati smještaj za tretman ranjenih.¹⁶⁴

S druge strane, Mjesni komitet je 3. travnja naredio udarnim grupama da stupe u završnu akciju oslobađanja Sarajeva. U noći 4. na 5. travanj, ilegalci NOP-a u domobranima organizirali su povlačenje sa položaja svih protuavionskih baterija iz grada u predgrađe Stup. Sutradan se tisuću domobrana priključilo partizanima, dok su drugi domobrani prestali pružati otpor.¹⁶⁵ U noći 5. travnja ilegalni NOP je stavio pod kontrolu naselje Bistrik.

Konačni napad na grad započeo je petog travnja. Snage Trećeg korpusa nakon teškog napredovanja preko Romanije prišle su u grad sa istoka. Preko Skendrije i Bjelava trebala je doći u Centar 38. istočnobosanska divizija. Planirano je da 27. istočnobosanska divizija, u čijem su sastavu bile 16. muslimanska, 19. birčanska i 20. romanijska brigada, uđe sa istoka preko Vasinog Hana i Vratnika na Bašćaršiju. To je bila najveća multinacionalna bosanskohercegovačka divizija, u čijem su sastavu bili pored muslimana i Hrvata, i oko 600 kosovskih Albanaca. U grad je prvo ušla 16. muslimanska, vjerojatno s ciljem da se umiri stanovništvo. Sreli su se na Vratniku sa aktivistima ilegalnog NOP-a, koji su ih uveli u grad. 16. muslimanska ušla je u grad kroz Vratničku kapiju oko 17:30. Narod je pozdravljao partizane kao oslobodioce. Do pola osam uvečer Stari grad je bio u partizanskim rukama. Nijemcu su se oko pet sati ujutro 6. travnja u povukli prema Ilidži. Peta crnogorska brigada oslobodila je Ilidžu i Vrelo Bosne, u osam sati ujutro 6. travnja grad je bio slobodan.¹⁶⁶

---

¹⁶⁴ Marko Attila Hoare, *Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom rat*, 335 - 340.

¹⁶⁵ Muhamed Kreso, *Značaj iskustva iz sarajevske operacije za opštenarodnu obranu i problemi njenog proučavanja*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 618 – 620.

¹⁶⁶ Ibrahim Lojić, komadant Četvrtog bataljona 16. muslimanske brigade izjavio je pola stoljeća kasnije da je Sarajevo oslobođeno 5. travnja, ali komunisti nisu htjeli da to priznaju pozivajući se na multietničnost partizana; Muhidin Pelesić, *16. muslimanska brigada oslobodila Sarajevo 5. aprila 1945. godine*, Ljiljan, 1. april 1998., 35.

Partizani ulaze u oslobođeno Sarajevo (FOTO: mycity-military.com)

Ipak za pokret otpora nije sve završilo sa veseljem. Nakon što je Valter pozvao vatrogasnu brigadu da ugasi plamen u Fabrici duhana, u noći 5. na 6. travanj, na njega i njegovu grupu otvorena je paljba. Petog travnja oko ponoći Vladimira Perića Valtera, koji je vodio Gradski operativni štab i cjelokupnu aktivnost narodnooslobodilačkog pokreta u Sarajevu, raznijela je minobacačka granata u Brankovoj ulici, kada je nakon obilaska Glavne pošte i Električne centrale pošao ka zapaljenoj Tvornici duhana. U borbama za oslobođenje Sarajeva, iz jedinica II, III i V korpusa Jugoslovenske armije palo je više od 650 boraca i starješina, a od pripadnika narodnooslobodilačkog pokreta u samom gradu, prema nepotpunim podacima, pored sekretara MK V. Perića, poginuli su: Ilijas Alibegović, Mensur Alijević, Vlado Andrić, Bogdan Banović, Vlado Beribaka, Mustafa Čolpa, Mehmedalija Đafić, Galib Fešta, Omer Hatizbegović, Menmed Kalamujić, Ismet Krkbešević, Muhamed Kustura, Fuad Midžić. Rudolf Prelčec. Muhamed Šutković, Angelo Tavorzi. Roman Žagar i još tri neidentifikovana lica. U toku sarajevske vojne operacije neprijatelju su nanijeti veliki gubici: oko 5700 mrtvih i 6000 zarobljenih, a uništena je i zaplijenjena znatna količina ratnog materijala.¹⁶⁷

Valter doživio jutro 6. travnja, dan godišnjice napada Sila osovine na Sarajevo i dan oslobađanja istog. Također, istog datuma je četrdeset i sedam godina kasnije proglašeno međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine. Ujutro 6. travnja bile su savladane ili protjerane i posljednje okupatorske i kvislinške trupe. Sarajevo je oduševljeno slavilo pobjedu i slobodu

---

¹⁶⁷ Muhamed Kreso, *Značaj iskustva iz sarajevske operacije za opštenarodnu obranu i problemi njenog proučavanja*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 622 – 624.

koju su izvojevali pripadnici svih naroda i narodnosti Jugoslavije, svrstani u jedinice II, III i V korpusa Jugoslavenske armije. Povodom oslobođenja Sarajeva, Vrhovni komandant Jugoslavenske armije maršal Jugoslavije Josip Broz Tito izdao je posebnu zapovijest kojom objavljuje ovu veliku pobjedu i pohvaljuje njene aktere. Nastavljajući odmah dalje gonjenje neprijatelja, jedinice Jugoslavenske armije su do polovine travnja oslobodile Zenicu, Žepče, Zavidoviće i Maglaj, a ubrzo i druge dijelove teritorije u dolini rijeke Bosne, uništivši pritom sjeverno od Doboja i grupaciju četnika iz Posavine.

Ovim događajima „*Sarajevo je oslobođeno. Sarajevo je oslobođeno*“ stoji u proglasu „*Tita koji ide sa Romanije*“ u izvještaju iz Beograda:

Sarajevo je oslobođeno. Sarajevo je oslobođeno. Po cijeloj Jugoslaviji i cijelom slobodoljubivom svijetu, kruži danas ta radosna vijest, koja znači veliku pobjedu naše mlade herojske jugoslavenske armije. Hitlerovci, ustaše i četnici ogorčeno su branili Sarajevo. Sarajevo je branilo za neprijatelja važnu strateški i taktičku poziciju. Sarajevo je bilo uporište svih neprijateljskih snaga u Bosni i Hercegovini, a ranije u Sandžaku. .... da bi što bolje uspio okupator je našao izdajnike i među Srbima, Hrvatima i muslimanima. Njihova imena su poznata ne samo u Sarajevu, ne samo narodu Bosne i Hercegovine, već i svim narodima Jugoslavije. Stari krvnik i okupator organizirao je pokolj nevinog naroda Bosne i Hercegovine zloglasni biskup Šarić, župnik Brale, profesori Hadžić i Šuljak, pravoslavni uljezi Sava Besarović, stari austrijski sluga i krvnik Mandić.... I zato je Sarajevo dalo prve organizatore oružanog ustanka u Istočnoj Bosni. Sarajevo je dalo „Čiču“ sa Romanije, jednog od predvodnika ustanka istočne Bosne narodnog heroja koji je poginuo izdan od četnika Januara 1942.g. Sarajevo je dalo „Principa“. – Selju“, komadanta za istočnu Bosnu također narodnog heroja. Sarajevo je dalo i Pavla Goranina, komesar divizije koji je slavno poginuo poslije 6 neprijateljske ofenzive.¹⁶⁸

Ubrzo nakon toga ustaške jedinice napuštaju Sarajevo, krećući se u pravcu Broda. Iza oslobađanja Sarajeva je počelo i masovno povlačenje ustaša, domobrana i sljedbenika vlasti NDH iz kotareva Maglaj i Doboja, stoji u izvještaju unutrašnjih poslova NDH:

Napuštanje Sarajeva kao i obrambenih linija na položajima oko Sarajeva i okoline od strane Njemačkih i naših vojnih jedinica, te povlačenje u pravcu Broda prouzrokovalo je da su se pogoršale prilike i na onom dijelu područja ove župe, koji se do sada smatrao slobodnim. Od deset kotareva koji su pripadali ovoj župi, bili su slobodni samo izvjesni dijelovi kotareva dobojskog i maglajskog, dok se ostali kotarevi već duže vrijeme nalaze pod vlašću partizana.

Ako bi se situacija pogoršala i nastupila okolnost od koje župa i kotarevi Maglaj i Doboja ne bi mogli dalje djelovati u Doboju potpisati će sporazum sa našim vojnim predstavnicima preseliti ured župe, kotareva i općine iz Doboja u Slavosnki Brod, gdje će čekati daljnje odredbe.¹⁶⁹

Tim činom vlast NDH na prostoru Bosne i Hercegovine gubi na značaju, a partizanske i savezničke snage polako preuzimaju čitavu teritoriju, kako Jugoslavije, tako i Bosne i Hercegovine. Partizani su dva dana nakon oslobađanja Sarajeva organizirali veliki narodni zbor. Oslobođenje je objavilo da se 50 000 građana slobodnog grada Sarajeva okupilo da čuju slavljeničke govore. Jedan od govornika bio je i Neđo Zec, koji je u ime Srba u Sarajevu izjavio da naše lijepo Sarajevo postaje centar slobode, demokratske federacije Bosne i Hercegovine.

¹⁶⁸ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 16, broj dokumenta: 3982, 6. travanj 1945.

¹⁶⁹ HMBIH, Zbirka UNS, kutija 16, broj dokumenta: 3984, 14. travanj 1945.

Po oslobođenju Sarajeva 26. travnja 1945. godine održano je Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a na kome je ZAVNOBiH proglašen Narodnom skupštinom. Tada je u Sarajevu formirana i prva vlada, a osnovni zadatak te vlade bio je razviti i učvrstiti sistem narodne vlasti za izbor prve Ustavotvorne skupštine. Izbori su održani 13. listopada 1946. godine, ratificiran je ZAVNOBiH te je Narodna skupština pripremila i donijela prvi ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine, koji je usvojen 30. prosinca 1946. godine.¹⁷⁰ Ukupni gubitci u Sarajevu u Drugom svjetskom ratu, po jednoj studiji iznose 10 961 ili 12,9 posto predratnog gradskog stanovništva. To je svaki osmi Sarajlija, što je iznad jugoslavenskog prosjeka. Najveći broj žrtava okupatora čine Židovi (7092), zatim Srbi (1472), muslimani (412), Hrvati (106), i ostali (34). Od 1890 ubijenih sarajevskih partizana, 821 bili su Srbi, 499 muslimani, 316 Hrvati i 65 ostali. Ukupno se 6000 Sarajlija borilo u partizanima prije oslobođenja grada. Nekih 15 000 članova ilegalnog NOP-a učestvovalo je u borbama u travnju 1945 godine, od kojih je svaki deseti bio naoružani borac.¹⁷¹

7.2.1. Čovjek o kojem se toliko pričalo i još se priča – Vladimir Perić Valter

O pokretu otpora se ne bi moglo pričati, a da se sa pravom ne kaže ili čak ne poveže direktno osoba, kao sinonim pokreta otpora u Bosni i Hercegovini pa čak i u čitavoj Jugoslaviji. Ne postoji osoba na Balkanu, pa čak ni osnovnoškolac, a da nije čuo za Vladimira Perića Valtera i njegovu ulogu u oslobađanju Sarajeva. Tko je zapravo Vladimir Perić Valter?

Vladimir Perić je rođen u Prijepolju 1919. godine. Poslije završene osnovne škole, upisao se u Trgovačku akademiju. Zbog lošeg materijalnog stanja, bio je prisiljen da se sam uzdržava i školuje. Poslije završene Trgovačke akademije, odlazi u Beograd na Visoku ekonomsko-komercijalnu školu. U vrijeme kada je bio na službi u Hipotekarnoj banci u Sarajevo, od 1940. godine postao je član Mjesnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije za Sarajevo. Prije toga je aktivno sudjelovao i radio u naprednom radničkom pokretu. Kada su sile Osovine okupirale Jugoslaviju, Valter je nastavio ilegalno raditi u Sarajevu, da bi ubrzo stupio u Majevički partizanski odred, čiji je zamjenik političkog zapovjednika VI proleterske brigade postao krajem 1942. godine. Početkom 1943. godine, upućen je na ilegalni rad u Tuzlu. U ovom gradu, i pored izuzetno teških uvjeta rada, uspješno je izvršavao sve zadatke. U ljeto 1943. godine, rukovodstvo NOP u Bosni i Hercegovini je uputilo Valtera na ilegalni

---

¹⁷⁰ Tepić, Ibrahim (ur.), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata* danas, 378.

¹⁷¹Božo Madžar, *Ljudske i materijalne žrtve Sarajeva u toku Drugog svjetskog rata*, u: Sarajevo u revoluciji, knjiga 4, 658 – 662.

rad u Sarajevu. Tamo je postao sekretar Mjesnog komiteta Partije. Organizirao je mrežu partizanske obavještajne službe. U nekoliko navrata, Specijalna policija pokušavala je da otkrije i uništi ilegalne punktove i sarajevsku organizaciju u cjelini. Valter je još za života postao legenda, kao jedan od najiskusnijih i najhrabrijih obavještajaca narodnooslobodilačkog rata. Nekoliko puta je po specijalnim zadacima odlazio na slobodnu teritoriju i u Vrhovni štab narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

Gotovo do kraja rata, do 6. travnja 1945. godine, stajao je na čelu svih akcija ilegalne organizacije u Sarajevu. Poginuo je u završnim borbama za oslobođenje grada. Ostala je **legenda o neustrašivom i odvažnom Valteru.**

Svjedoci se sjećaju dana njegove pogibije:

„Posljednje dane prije oslobođenja Valter je nastojao da svugdje bude prisutan. Odlazio je od jedne do druge udarne grupe, utvrđivao stanje i procjenjivao situaciju i davao upustva. Kada je bio u Pošti, saznao je za požar u Fabrici duvana. Tada je Vojo Osmokrović nazvao vatrogasce i naredio im da odmah krenu na gašenje požara. Zajedno sa pridošlim vatrogascima, Vojo i Valter su krenuli prema Fabrici duvana. Kada su stigli blizu fabrike, u današnju Brankovu ulicu, ispred broja 1., eksplodirala je granata od koje je na mjestu poginuo Valter, a Vojo Osmokroviću su ozlijeđene oči, dok su neki vatrogasci ranjeni. Građani Sarajeva dočekali su šesti april 1945. godine, dan oslobođenja svoga grada, dan slobode, dan za koji su mnoge Sarajlije dale svoj život.“¹⁷²

No je li lik Valtera postao zaboravan, ili je još uvijek prisutan u kolektivnom jugoslavenskom sjećanju, a pogotovo u Sarajevu: *„Bio je veoma hrabar čovjek i sve što je o njemu kao junaku prikazano u filmu je tačno. Izuzetno pronicljiv, inteligentan, bez pogovora je izvršavao zadatke. U tu svrhu se znao oblačiti i u domobransku uniformu“*, rekao je o Valteru sarajevski ilegalac Mehmed Mutevelić, dodajući: *“Valter je za neprijatelja bio neuhvatljiv”* – opisi su Vladimira Perića Valtera u periodu komunizma. Može se reći da je postao legendarnim likom i zaštitnim znakom pokreta otpora u Bosni i Hercegovini pa čak i u čitavoj Jugoslaviji. No kako današnje generacije gledaju na Valtera, jesu li zaboravili ulogu Valtera u bosanskohercegovačkoj povijesti?

Nije tog 6. aprila 1945. godine Sarajevo samo oslobođeno. Tog dana Sarajevo je ponovo rođeno. U vremenu koje će uslijediti glavni grad Bosne i Hercegovine doživjet će nekoliko svojih najljepših i najprosperitetnijih desetljeća. Ova napomena neka bude uvod u događaje što su prethodili oslobođenju i novom rođenju Grada na Miljacki, koje su mnogi rodoljubi platili svojim životima. Među njima kao najpoznatiji i najomiljeniji izdvaja se lik Vladimira Perića Valtera, narodnog heroja koji zlatnim imenom ostaje upisan u sarajevsku i ne samo sarajevsku povijest. Do samog dana oslobođenja Valter je stajao na čelu svih ilegalnih akcija što su ih protiv okupatora u gradu provodili sarajevski ilegalci.¹⁷³

¹⁷² <http://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/kalendar/4/6/45/>

¹⁷³ <https://lupiga.com/vijesti/70-godina-od-oslobodjenja-sarajeva-dan-kad-je-poginuo-valter>

Svakako primjer današnjeg čovjeka, kako se ophodi, ali i vidi lik Valtera u današnjem vremenu. List Oslobođenje danas o Valteru piše ovako:

„Ako posmatramo opću društvenu klimu u glavnom gradu BiH, onu koju svakodnevno kontaminiraju mediji i njihovi politički nalogodavci, onda bi mogli reći da je duh Valtera Perića, bar ono što u svjetonazorskom smislu uz njega vežemo, gotovo protjeran iz Sarajeva. Valterov duh je marginalizovan, ali on se kao osjećaj pravde i opredijeljenosti za svijet utemeljen na istinskim slobodarskim idejama, kakav antifašizam jeste, nalazi u mnogim stanovnicima ovog grada. Valterov duh nam je potreban. Možemo se možda zavaravati kako je priča o antifašizmu prošlost i nešto prevaziđeno na što se ne trebamo osvrutati, ali stvarnost nam sve jasnije govori da trebamo biti itekako budni u ovim nemirnim vremenima.“¹⁷⁴

Koliko je Sarajlijama bitan lik i djelo Vladimira Perića Valtera, govori podatak kako je u veljači 2019. godine otvoren muzej posvećen junaku pokreta otpora. Dokaza da Valter nije „iščeznuo“ iz bosanskohercegovačke memorija jesu i mnoge suvremene izjave pojedinaca. Poput „*Ali ovaj Muzej je puno više od toga, on je posvećen filmu i historijskoj ličnosti Vladimira Perića Valtera, čuvenom pripadniku Pokreta otpora i antifašisti iz Drugog svjetskog rata*“, neke su od izjava koje su se mogle čuti na otvorenju muzeja Vladimira Perića Valtera.¹⁷⁵

(preuzeto: Vladimir Perić Valter, FOTO: en.wikipedia.org)

¹⁷⁴ <https://www.dw.com/hr/gdje-je-danas-sarajevski-valter/>

¹⁷⁵ <http://ba.n1info.com/Vijesti/a336467/Otvoren-Muzej-Valter-brani-Sarajevo.html>

Zaključak

Nadamo se da riječi iz uvoda Završnog diplomskog rada neće ljude nagnat na još produktivnije učenje njemačkog jezika kako bi otišli iz Bosne i Hercegovine, već učenje istog kako bi popravili „krvnu sliku“ naše domovine sa znanjima iz stranih jezika. Valter i čitav najutjecajniji NOP je znao njemački jezik i na taj način su uspjeli svladati mnogo jačeg protivnika od sebe. U današnjem vremenu protivnici su drugačiji i teže ih je prepoznati, jer se dobro kamufliraju, ali znanjem se opet protivnika pobjeđuje, ma koliko se dobro krio ili čak jači bio. Neka to bude krilatica i poruka Završnog magistarskog rada pored svih činjenica koje smo donijeli u problemskom sadržaju pokreta otpora u Sarajevu.

Iz niza dokumenata, onih sa najvećim brojem iz Ustaške nadzorne službe koja je bila obavještajna, protuobavještajna i politička policija za vrijeme NDH, došlo se do niza podataka koji su predstavljali sva politička, društvena i kulturna zbivanja u Sarajevu na temelju prislušnika ali i policijskih službi u NDH. Na temelju toga stvorila se slika, stvarnih zbivanja u Sarajevu tokom vlasti NDH, od najmanjeg pojedinca do ključnih figura koje su obilježili XX stoljeće. Nitko nije bio pošteđen pa čak ni djelatnici UNS-e koji su u jednom navratu kako to donosi dokument, počinili zločin, čime se htjelo pokazati da nema nedužnog čovjeka u ratnom Sarajevu, koji se za nešto pitao. Svakako su civili koje se nije ništa ni pitalo, najviše na svojoj koži osjetili svu patnju, bol, glad i brigu za egzistencijalni minimum kojeg je čovjek dostojan. Mali ljudi tada kada su saveznici bili na partizanskoj strani, nisu „dobro prošli“ jer su nizom bačenih bombi na Alipašin most, Rajlovac i druga naselja, anglo-amerikanci usmrtili iste te civile koji su se radovali oslobođenju Sarajeva od okupatora. S druge strane NDH, kao država u čijem je sastavu bilo i Sarajevo, nije dobro dočekana kod većine stanovništva. Ako uzmemo u obzir, da su se četnici odmah po proglašenju NDH, povukli na brda i planine i čekali bolje trenutke za napad, da su ustaše kroz različite proglase tokom čitavog perioda vrbovali muslimane, a za kraj perioda kudili ih jer im je to još jedino ostalo, te da su se Hrvati koji su bili pristalice HSS-ove, mačekovske politike, čuvali sa strane, možemo zaključiti da je nekolicina ljudi bila u ustaškom pokretu, zanemarujući ljude koji su došli iz drugih krajeva, jer ovdje govorimo o Sarajevu. Možemo zaključiti da je tokom čitavog perioda postojanja NDH u Sarajevu, oružani sukob postao svakodnevnica. Osoba bez puške i mitraljeza je bila sumnjiva, što dovodi do jednostavnog saznanje da se nitko trezven nije mogao pomiriti sa takvom vlasti, i od nje očekivati bolju budućnost pod protektoratom nacističke Njemačke i fašističke Italije, koja ne može većinu stanovništva pomiriti sa činjenicom da je netko superiorniji od drugog samo zato što je dio te nacionalističke politike,

koja nikada nije, niti će pobijediti dok god čovjek samostalno razmišlja i djeluje po vlastitoj savjesti.

No kakvu nam sliku odaje stanovništvo(Srbi, Hrvati i muslimani) grada Sarajeva? Građanske partije koje su slijedile politiku velikosrpske buržoazije, a pretežno okupljale srpsko stanovništvo, u momentu okupacije su bile u potpunom rasulu. Ovo rasulo bilo je normalna posljedica njihove protiv narodne politike. Vodeći krugovi ovih stranaka su napustili zemlju, dok je jedan dio prebjegao u Srbiju, u nadi da će, pod okriljem Nijemaca i kvislinga Nedića, Ljotića, Pećanca i drugih perjanica velikosrpske buržoazije, produžiti svoju izdajničku djelatnost.

Hrvatsko stanovništvo u Sarajevu, koje je, inače, bilo malobrojnije u poređenju sa srpskim i muslimanskim življem, nalazilo se u specifičnoj situaciji. Uslijed neriješenog nacionalnog pitanja, a u težnji da ostvare ravnopravnost i samostalnost, Hrvati su bili upućivani na nacionalno središte u Hrvatskoj, kao i na tamošnje buržoaske građanske političke stranke i strujanja. Kako su sve ove stranke, bilo da se radi o HSS ili o krajnje reakcionarnim klerikalnim, frankovačkim ili ustaškim organizacijama, stajale na stanovištu da Bosna i Hercegovina treba da se uključi u samostalnu i odcijepljenu hrvatsku državu, to je njihova pozicija, već u svom korijenu, orijentirala hrvatsko stanovništvo na separatizam, tj. na apsolutno odvajanje od zajednice jugoslavenskih naroda. U Bosni i Hercegovini, koja bi bila uključena u izdvojenu hrvatsku državu, to je značilo razbijanje zajedništva i bratstva naroda koji žive vjekovima upućeni jedni na druge. U Bosni i Hercegovini se hrvatsko stanovništvo najviše okupljalo oko HSS, desno orijentirane. U hrvatskim masama, uspostavljanjem NDH stvarano je uvjerenje kao da je došlo vrijeme njihovog nacionalnog oslobođenja. Hrvatsko stanovništvo koje se nalazilo pod uticanjem KPJ, među kojim je bilo najviše radnika i omladine, i jednog dijela lijevo orijentiranih pripadnika HSS, najveći je broj stanovnika, u početku, podržavao stvaranje NDH. Međutim, kada je vidio kuda vodi ustaški pokret, počeo je ispoljavati najprije rezervu prema njemu, a, zatim, naklonost i podršku politici NOP-a.

I u redovima muslimanskog stanovništva, u specifičnim uslovima okupacije, dolazi do određenih previranja i opredjeljenja. JMO, kao politička stranka, okupljala je najveći broj muslimanskog življa u Bosni i Hercegovini. U njoj su bili građanski političari koji su već odranije bili opredijeljeni prosrpski ili prohrvatski. Objedinjavao ih je zajednički interes, a u JMO su se okupljali pod okriljem pripadnosti muslimanskoj narodnosti i islamskoj vjeroispovijesti. Na toj osnovi su kroz JMO zasnivali građansku koncepciju o autonomiji Bosne i Hercegovine, težeći da u njoj dominaciju muslimanske buržoazije. Ovakva orijentacija JMO u NDH nije se mogla održati. Pavelić i ustaški pokret orijentirali su se na

onaj dio političkih ličnosti, iz redova Muslimana, koje su još odranije bile opredijeljene prohrvatski, a u koje su oni jedino imali pouzdanje. Zato većina muslimanskog stanovništva ispoljava rezerviranost, zbunjenost i dezorijentaciju. Naime, muslimanske mase počinju uviđati da priključenje Bosne i Hercegovine Nezavisnoj Državi Hrvatskoj ne nudi Muslimanima ostvarenje njihovog oslobođenja, autonomiju i nacionalnu ravnopravnost, bez obzira na to što im nova fašistička vlast laska i podilazi.

Sljedeće pitanje koje revidira sam ustanak i početak pokreta otpora jeste, kako je KPJ- u uspio korespondirati između stanovnika Sarajeva? Ustanak prvih godina rata u ovoj oblasti čini jednu cjelinu, počeo je i razvijao se pod rukovodstvom Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, partijske organizacije grada Sarajeva i organizacija mjesta koja se nalaze na ovoj teritoriji. Drugo, poznato je da je partizanski rat bio moguć samo u čvrstom osloncu na selo i da su glavninu partizanske vojske sačinjavali stanovnici sela. No njegov pokretač i rukovodeća snaga bila je Komunistička partija, partija radničke klase i drugih radnih ljudi. Kao takav, ustanak se ne bi mogao zamisliti bez aktivnog učešća gradskog stanovništva, prije svega, radničke klase. Zato se uloga grada ne može svoditi na ulogu nekog pomagača, jer je ustanak zajedničko djelo grada i sela. Uloga partijske organizacije grada Sarajeva bila je najveća, što je bilo adekvatno snazi ove organizacije. Treće, pojam oblasti u ratu ne treba gledati strogo administrativnom ili geografskom smislu. Pod sarajevskom oblasti podrazumijeva se teritorija koju su pokrivala tri partizanska odreda: Romanijski, Zvijezda i Kalinovički. U širem smislu, u okvir ove oblasti ulazili bi i Zenica, Gornje Podrinje i teritorija do Travnika, što u toku rata nije bio slučaj. I granice ratnih oblasti nisu bile krute i šablonske. One su bile više omeđene konfiguracijom terena i prirodnim preprekama nego nečim drugim.

Već krajem 1942. godine bilo je oslobođeno gotovo pola teritorije Bosne i Hercegovine, a to je davalo novi impuls za političku djelatnost komunista i akcije svih rodoljubivih snaga. To je period pridobivanja novih boraca, novih vojnika naše revolucije sa oslobođene i neoslobođene teritorije. Partija je i u Sarajevu sve to postigla zahvaljujući, u prvom redu, činjenici što se ona pripremala za takve sudbonosne i teške dane, kao i zbog toga što je njen utjecaj u Sarajevu bio snažan ne samo u ratu 1941 - 1945. godine nego i prije rata. Ako se ima u vidu koliko je komunista, skojevaca i aktivista pokreta - radnika, inteligencije i drugih - poginulo, tada se može izvesti samo jedan objektivni zaključak: Sarajevo je bilo i ostalo jedan od središta snažnog otpora fašizmu i domaćim izdajnicima u BiH. Sarajevo je bilo središte u kome je uvijek bila stacionirana jedna ili dvije njemačke divizije. Tu je bila komanda i ekspozitura Gestapoa, Abvera, SD i Sipo (služba sigurnosti i sigurnosna policija),

te razne ustaško-domobranske i mnoge druge neprijateljske obavještajne službe. Okupator je u Sarajevu držao tako velike snage jer je uvijek očekivao udarce ne samo sa oslobođene teritorije nego i iznutra, iz samog grada. Poznato je da je okupator nastojao da pod svaku cijenu očuva Sarajevo od svakog za njega nepovoljnog utjecaja. To je bio najvažniji razlog da su Nijemci i ustaše u kolaboraciji sa četnicima, upotrijebili sve snage - vojne i političke, da partizanske snage odbace što dalje od Sarajeva i na taj način onemoguće veze partizanskih jedinica sa NOP-om u gradu. Međutim, takve namjere nacista i ustaša da preko Sarajeva kao središta, obave posao integracije cijele Bosne i Hercegovine u NDH, nisu uspjele niti su mogle polučiti neki ozbiljniji rezultat. Umjesto da pridobije mase u sve većem broju na takvu ideju i ciljeve, neprijatelj je svojim postupcima i zločinima i sam mnogo doprinio da se najšire bosanskohercegovačke narodne mase sve tri nacionalnosti sjedine u borbi protiv i u najvećem broju okrenu protiv okupatora i svih njegovih slugu - domaćih izdajnika, bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost.¹⁷⁶

Stoga ako se stavimo u kožu partizana i KPJ, nije bilo lako pružiti otpor Silama osovine i njihovim suradnicima, a napose pobijediti ih i zagospodariti cijelom zemljom. Da bi se taj put uspješno okončao, morala je biti izvanredna strategija sa prinosima raznih kompromisa. Prvi dio ove strategije omogućio je komunistima da izgrade snažnu partizansku vojsku, drugi dio bio je plan da iznutra osvoje gradove i infiltriraju se u oružane snage i državni aparat NDH. I jedna i druga komponenta komunistima je trebala da bi zagospodarili Sarajevom pa tako i Bosnom i Hercegovinom.

Za svakog povjesničara Drugi svjetski rat ne odjekuje omiljenom temom za raspravu ili razgovor, ali svakako izaziva veliko umijeće i predstavlja moć superiornosti govornika u odnosu na pučko razumijevanje tog perioda. Sa druge strane, Drugi svjetski rat za istraživača – povjesničara predstavlja najviše osporavani period povijesti na ovim prostorima. Isti je često žrtva mitologizacije, nacionalističke ideologije i političkog programa partija čija se glavna glasačka mašinerija zasniva na rečenim čimbenicima krojenja političke svijesti, kojima se ubiru politički poeni. Razumljivo je i naročito vidljivo da se u svjetlu posljednjeg rata povjesničari teško razdvajaju od događaja iz Drugog svjetskog rata spram događaja iz posljednjeg rata, s tim da je nemoguće da ne promatraju rečeno kroz prizmu nacionalne zajednice. Stoga ova tema Pokret otpora u Sarajevu 1941 – 1945. Godine donosi osvježenje prošlosti kao primjer nečega što se ne zaboravlja, a to je – borba protiv fašizma.

---

¹⁷⁶ Džemal Bijedić, razvoj NOP-a u Sarajevu od ljeta 1942. do Drugog zasjedanja AVNOJ-a, 3, 406

Za kraj možemo istaći da u Sarajevu još uvijek vlada ambijent antifašističke propagande i važnosti uloge pokreta otpora, što pokazuje činjenica da je 2008. godine podignut spomenik antifašistima koji su stradali u noći sa 27. na 28. ožujak 1945. po odluci ustaškog suda po kojem je tada na Marijin dvoru obješeno 55 građana Sarajeva. Danas, ispred zgrade Filozofskog fakulteta u Sarajevu postoji spomen-obilježje u znak sjećanja na ubijene građane. Ovaj spomenik treba da podsjeća sadašnje i buduće generacije, bez obzira na njihovo vjersko i nacionalno uvjerenje, kako treba biti uvijek spreman na otpor prema bilo kakvim oblicima i pojavama fašizma, rasizma ili bilo kojeg nasilja različite vrste. Spomenik treba i hoće nositi trajnu poruku sloge, međusobne ljubavi, hrabrosti i poštenja bosanskohercegovačkog naroda, te da nikada ne zaboravimo da niti jedna nacionalna ili vjerska skupina na Balkanu pa tako i u Bosni i Hercegovini, nije mogla odlučivati za onog drugog, već samo za sebe ili za čitav kolektiv ako su tu uključene sve etničke, nacionalne ili vjerske skupine, jer će se na taj način samo i jedino samo, propagirati ispravno i dobro odlučeno za čitavu Bosnu i Hercegovinu.

Biografija

Dražen Janko je rođen u Ozimici, općina Žepče, 04. siječnja 1995. godine. Osnovnu školu je završio 2009. godine nakon čega upisuje srednju Hotelijersko – turističku školu u Žepču. Kroz srednjoškolsko obrazovanje bio je aktivan u izvannastavnim aktivnostima koji su se provodili od strane Srednje mješovite škole u vidu „Malih poduzeća“. Bio je aktivist u Omladinskoj banci za čiji je uspjeh dobio srebrnu plaketu za 2012. godinu.

Daljnje školovanje je nastavio na Filozofskom fakultetu u Sarajevu koje upisuje 2013. godine. Prvi ciklus studija na Odsjeku za historiju završio obranom diplomskog rada na temu „Josip Stadler i franjevci“. Nakon toga, upisao je 2017. godine drugi ciklus studija na istoimenom odsjeku, nastavničkog usmjerenja. Područje znanstvenog zanimanja Janka je suvremena povijest. Sferu interesiranja Dražen Janko usmjerio je prema humanitarnom i društveno korisnom radu, čime biva prepoznatljiv, te 2017. godine postaje koordinator mladih Sindikata trgovine i uslužnih djelatnosti. Kroz to kratko razdoblje proveo je šest projekata u lokalnoj zajednici afirmirajući i uključujući veći broj mladih.

Sudjelovao je na nekolicini seminara i konferencija vezanih za stručnu naobrazbu, a ono što je bilo ključno za njegovo daljnje obrazovanje je ljetna škola na Fruškoj Gori, održana 2019. godine pod nazivom „Ko je prvi počeo - Istoričari protiv revizionizma“, na kojoj se govorilo o otklanjanju revizionističkih slika postkomunističke Jugoslavije.

Na inicijativu ravnatelja KŠC Sveti Josip, povremeno radi u osnovnoj školi na području Kantona Sarajevo gdje obnaša funkciju nastavnika povijesti. Nakon volontiranja na Radio Mariji u BiH, postaje njihov djelatnik na funkciji promotora, gdje i danas radi.

Bibliografija

Neobjavljena građa

Historijski muzej BiH (HMBiH) – Sarajevo

1. Fond ustaške nadzorne službe (FUNS), kutija 1 – 16.

Arhivska građa:

Objavljena građa:

1. Dokumenti centralnih organa KPJ, NOR i revolucija, (1941 – 1945), tomovi 1 – 23. Komunist, Beograd, 1985 – 1996.
2. Historijski muzej Sarajev, Zbirka Narodnooslobodilačke borbe (ZNOR), kutija 1 – 15.
3. Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, Vojnoistorijski institut Jugoslavije narodne, tom 4, Beograd, 1954.

Literatura:

1. Borovčanin, Drago, *Izgradnja bosansko – hercegovačke državnosti u uslovima NOR – a*, Sarajevo: Svjetlost, 1979., 144 – 189.
2. Donia, Robert J., *Sarajevo. Biografija grada*. Sarajevo: Institut za istoriju, 2006., 194 – 227.
3. Grupa autora: *Sarajevo u revoluciji*, Revolucionarni radničku pokret 1937 – 1941., Knjiga I, Sarajevo 1976.
4. Grupa autora: *Sarajevo u revoluciji*, Komunistička partija Jugoslavije u pripremama i organizaciji ustanka, Knjiga II, Sarajevo 1977.
5. Grupa autora: *Sarajevo u revoluciji*, Uspjesi i prevazilaženje poteškoća u razvoju NOP-a (oktobar 1941 – novembar 1943.), Knjiga III, Sarajevo 1979.
6. Grupa autora: *Sarajevo u revoluciji*, U borbi do punog oslobođenja (novembar 1943 – april 1945.), Knjiga IV, Sarajevo 1981.
7. Hoare, Marko Attila, *Bosanski Muslimani u Drugom svjetskom rat*, Vrijeme Zenica, 2019.
8. Hoare, Marko Attila, *Genocide and Resistance in Hitler s Bosnia: The Partisans and the Chetniks, 1941 – 1943.*, Oxford University Press, 2006.

9. Filandra, Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, „Zbirka dokumenata o genocidu nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu”, Sarajevo, 1998., 157 – 199.
10. Forto, Fedžad, *Sarajevo 1945. godine. uspostava nove vlasti i stvaranje novog identiteta*, Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju, knjiga 2, Kamberović Husnija (ur.), Sarajevo 2011: Institut za istoriju, 105 – 125.
11. Greble-Balić, Emily, *Preispitivanje historije i historiografije Jugoslavije tokom Drugog svjetskog rata: slučaj Sarajeva*, Revizija prošlosti na prostorima bivše Jugoslavije, Katz Vera (ur.), Sarajevo 2007: Zbornik radova, 163 – 171.
12. Jahić, Adnan, *Muslimanske formacije tuzlanskog kraja u Drugom svjetskom ratu*, Tuzla, 1995.
13. Kamberović, Husnija, „*Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu - preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam*, ur: Milo Petrović *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam (zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata na prostoru Jugoslavije*, Udruženje “Španski borci 1936-1939” : Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014., 175 – 181.
14. Karaula, Željko, *Pogledi ustaških medija prema partizanskim zasjedanjima “srpskog” avnoj-a*, Historijaka traganja, Katz Vera (ur.), Sarajevo 2013: Institut za istoriju, 141 – 154.
15. Kisić Kolanović, Nada, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941 – 1945.*, Školska knjiga, Hrvatski institute za povijest, Zagreb, 2009.
16. Pelesić, Muhidin, *Sarajevo u Drugom svjetskom ratu - Život u Gradu od aprila 1941. do aprila 1945.*, u: Prilozi historiji Sarajevo, Sarajevo 1997.
17. Pelesić, Muhidin, *16. muslimanska brigada oslobodila Sarajevo 5.aprila 1945. godine*, Ljuljan, Sarajevo., 1998.
18. Petrović, Milo, *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam. (zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata na prostoru Jugoslavije*, Udruženje “Španski borci 1936-1939” : Fakultet političkih nauka, Beograd, 2014., 175 – 181.
19. Pinto, Avram, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Veselin Masleša, 1987.
20. Pređa, Savo, *Ustaška nadzorna služba u borbi protiv ustanka u Bosni i Hercegovini 1941. i početkom 1942. godine*, u: 1941., u Istoriji naroda BiH, 491, prema: F. Jelić – Butić, 1974., 485—497.

21. Redžić , Enver, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, OKO, Sarajevo, 1988.
22. Šehić, Nusret, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918 – 1941): Politička uloga i oblici djelatnosti četničkih udruženja*, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1971.
23. Tepić, Ibrahim (ur.), *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata danas*, 2. Izd., Sarajevo, 1998.
24. Vukčević, Slavko, (ur.), *Zločini na jugoslovenskim prostorima u prvom i drugom svjetskom ratu*, 1993.
25. Wiesinger Barbara N., *Žene u oružanom otporu u Jugoslaviji 1941 – 1945.*, Historijska traganja, Katz Vera (ur.), Sarajevo, 2009: Institut za istoriju, 201 – 229.

Internetske stranice:

1. <https://www.dw.com/hr/gdje-je-danas-sarajevski-valter/>
2. <http://ba.n1info.com/Vijesti/a336467/Otvoren-Muzej-Valter-brani-Sarajevo.html>
3. <https://lupiga.com/vijesti/70-godina-od-oslobodjenja-sarajeva-dan-kad-je-poginuo-valter>
4. <http://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/kalendar/>